

Reformpedagógia és életreform

A következő tanulmányok több éves nemzetközi, német-magyar OTKA kutatási projekt (T 037337) legújabb, magyar vonatkozású eredményeinek felhasználásával készültek. A projektben résztvevő kutatók: Kiss Endre, Mikonya György, Németh András (ELTE); Pukánszky Béla (Szegei Egyetem); Ehrenhard Skiera, Andreas von Pronczynsky (Universität Flensburg).

A 2002-ben kezdődő kutatás abból a hipotézisből indult ki, hogy a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveitől kezdődően (az egyes országokban némi fáziskülönbséggel) létrejött egy új civilizációs alapzat, olyan vezető ideológiák és gondolkodási módok rendszere, amelyek az emancipáció különböző felfogásaival kísérletezve az egyének, az individuumok, az emancipált szuverén emberek világát próbálták fölvezetni. Ezek a kísérletek természetesen „önmegvalósítási” akciók voltak, de emellett teljes joggal társadalmi reformként is értelmezhetők. (Jóllehet az egyén nem kizárólag csak a társadalomban képes az önmegvalósításra, az egyéni önmegvalósítás társadalmi modellként értelmezve már társadalmi, ha nem is össztársadalmi problémává válik.) A kutatók – a témával kapcsolatos hazai és nemzetközi szakirodalom eddigi kutatási eredményeire (1) alapozva – abból a feltételezésből indultak ki, hogy a társadalmi reformtörekvésként elgondolt egyéni önmegvalósítási modellek kényszerítő erővel vezetnek el mindazokhoz a pedagógiai reformtörekvésekhez, amelyeket a pedagógiai szakirodalom reformpedagógia elnevezéssel szokott összegezni.

Ezek a reformtörekvések szoros kapcsolatban állnak a fentiekben jelzett emancipációs törekvések ideológiai hátterét jelentő különböző kultúrakritikai megnyilvánulásokkal, amelyeknek a legfontosabb szellemi bázisát egyrészt az angol-amerikai esztéticizmus és személyiség-idealizmus jellegzetes képviselői (*Carlyle, Morris, Ruskin, Carpenter*), másrészt *Nietzsche* jelentették. Ennek hatására a század utolsó évtizedeiben egyre szélesebb körben jelenik meg egy sajátosan új mentalitás, amelynek közös elemei mind a különböző életreform-mozgalmakban, mind pedig az azokkal szoros kölcsönhatásban kibontakozó pedagógiai reformmozgalmakban fellelhetők.

Ezek a törekvések a korszak művészeti mozgalmainak eszmei támogatása mellett, illetve azokkal gyakran szorosan összekapcsolódva vezettek el a század első jelentős „elengkultúra” mozgalmához, amely a korszak magas szinten prosperáló, jóllehet konjunkturális ciklikussággal fejlődő ipari társadalmának gazdasági sikertörekvéseivel szemben keres a nagyvárosi életmód negatív hatásai elől menekülők számára az élet mindennapjaiban és mentális szinten egyaránt jelentkező alternatívákat. Az ebben az időben megjelenő, új életforma keresésére irányuló romantikus ihletésű utópiák közös alapmotívuma a természethez, illetve a természetes életkörülményekhez való visszatérés vágya, továbbá az ember belső világának feltárására és az abban zajló történések kifejezésére irányuló törekvés. Ez megjelenhetett az élethez és a világhoz való irracionális viszonyulásban, az emberi, továbbá a férfi-nő kapcsolatok természetességének, az élmények eredetiségének, illetve közvetlenségének keresésében, a bensőségesség, önálló egyéniséggé válás iránti vágyban, illetve az életmegnyilvánulások természetes módon történő kifejezésének igényében, a konvencionális szokásokkal szakítani kívánó különböző lakás-, életmód- és testkultúra mozgalmakban, a korabeli természet- és környezetvédelmi irányzatokban, továbbá a természetgyógyászat és a vegetáriánus, valamint a földművelési-, illetve öltözködési reform törekvéseiben. Ez fejeződik ki a kertvárosi lakónegyedek és kertművelő telepek alapításában, alkoholelles és egyéb reformkörök, továbbá a különböző teozó-

fiai, spiritualista és okkultista csoportok létrehozásában, amely közösségek mindegyike valamilyen módon alternatívát jelent a modern világgal, a nagyvárosi életformával szemben. Ebből adódóan a különböző életreform-mozgalmak eszmei háttere is rendkívül sokszínű.

Ezeknek a törekvéseknek a sokszínű, gyakran reflektálatlan recepciója jelentős mértékben hozzájárul az ebben az időben jelentkező pedagógiai reformmozgalmak különböző gyermekmítoszaihoz és új alapokon nyugvó, néha szélsőséges nevelési ideológiáihoz, azonban némi fáziseltolódással e törekvések elvezetnek majd több különböző marandó értékű, szélesebb társadalmi léptékben is tért hódító iskolapedagógiai újítás, máig életképes, úgynevezett reformpedagógiai koncepció kikristályosodásához.

A következő tanulmányok a 2004. október 4–7. között Egerben, a fentiekben részletezett kutatási projekt keretében – német, osztrák, svájci, holland és magyar szakemberek részvételével – megrendezett „Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa – Ursprünge, Ausprägung und Richtungen, länderspezifische Entwicklungstendenzen” című nemzetközi szimpózium magyar vonatkozású előadásainak szerkesztett változataként jelennek meg.

Jegyzet

(1) Például: Frecot, J. – Geist, J. – F.-Kerbs, D. (1972): *Fidus. Zur ästhetischen Praxis bürgerlichen Fluchtbewegung*. München. Oelkers, J. (1984): *Reformpädagogik – eine kritische Dogmengeschichte*. Weinheim, 1989; Kiss E.: *Szecesszió egykor és ma*. Budapest. Kiss E. (1993): *Friedrich Nietzsche filozófiája. Kritikai pozitívizmus és az értékek átértékelése*. Budapest. Linse, U. (1976): *Die Jugendkulturbewegung*. In: Vondung, K. (szerk.): *Das wilhelminische Bildungsbürgertum. Zur Sozialgeschichte seiner Ideen*. Göttingen. Linse, U. (1986): *Ökopax und Anarchie. Eine Geschichte der ökologischen Bewegungen in Deutschland*. München. Kerbs, D. – Reulecke, J. (1988, szerk.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880–1933*. Wuppertal. Frevert, Ute (2000, szerk.): *Das Neue Jahrhundert. Europäische Zeitdiagnosen und Zukunftsentwürfe um 1900*. Göttingen. Etkind, Alekszander: *A lehetetlen Erőszta. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Budapest. 1999.; Weisser, J. (1995): *Das heilige Kind. Über einige Beziehungen zwischen Religionskritik, materialistischer Wissenschaft und Reformpädagogik im 19. Und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*. Würzburg. Weiss, E. (1996): „Kulturkritik, Schulkritik und Lebensreform um die Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert – Eine geistesgeschichtliche ‚Milieustudie‘ zur Entstehung der ‚Neuen Erziehung‘.” In: Seyfarth-Stubenrauch, M. – Skiera, E. (szerk.): *Reformpädagogik und Schulreform in Europa*. Bd. 1. Hohengehren. 58–69. Thiel, F. (1999): „»Neue« soziale Bewegungen und pädagogischer Enthusiasmus. Pädagogische Impulse der Jugend- und Lebensreformbewegung am Anfang des 20. Jahrhunderts”. *Zeitschrift für Pädagogik*, 45. 867–884. Baader, S. – Adressen, J. (2000, Hrsg): *Ellen Keys reformpädagogische Vision. „Das Jahrhundert des Kindes” und seine Wirkung*. Weinheim u. Basel. Pukánszky Béla (2000, szerk.): *A gyermek évszázada*. Budapest. *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben*. (2001) Band 1–2. Darmstadt. Németh A. (2002): *Reformpädagogia-történeti tanulmányok*. Budapest. Skiera, E. (2003): *Reformpädagogik*. München.

Németh András
Oktatásmódszertani Központ,
Pedagógiai és Pszichológiai Kar, ELTE

Életreform-motívumok a Népművelés (Új Élet) című folyóiratban 1906–1918

A 19–20. század fordulójának változásokkal teli évtizedei magukkal hozták a gyermektanulmány, a pszichológiai alapú pedagógia, az új nevelés, a reformpedagógia térhódítását is. A folyamat értelmezése, jelenségeinek számbavétele számos pedagógiatörténeti munka tárgya, ám csak az utóbbi időben vetődött fel az a gondolat, hogy a reformpedagógiai történéseket még az eddigieknél is szélesebb társadalmi, kulturális mezőben vegyék szemügyre a neveléstörténettel foglalkozók. A sokszínű „Lebensreform” mozgalom és az új nevelés, a gyermektanulmány, a reformpedagógia kérdéseinek kapcsolata így került az érdeklődés homlokterébe.

Magyarországon elsősorban a néptanítóóság mutatott érdeklődést a gyermektanulmány iránt, az úgynevezett egyetemi pedagógia fenntartásait hangoztatta az empirikus pszichológia térhódításával szemben, és elsősorban a reformpedagógiák szélsőséges változatai alapján ítélte meg a nevelési újjító törekvéseket. Jól illusztrálja ezt *Fináczy Ernő* értékelése, aki nihilistának nevezi azokat, akik:

„... az oktatást egészen alkalmyszerűvé akarják tenni, illetőleg a természetre akarják bízni. Úgy, ahogyan és akkor, amikor természetes alkalom kínálkozik, kell tanítani. A módszeres eljárás ártalmára van az oktatásnak. Úgynevezett leckeórák megállapítása természetellenes és helytelen. A gyermek akkor tanuljon, amikor lelki vagy gyakorlati szükségét érzi. Ne a tanár tüzzön ki a növendéknek célokat, hanem maga a tanuló önmagának. Ne a tanár intézzen kérdéseket a tanulókhöz, hanem a tanulók kérdezzenek: intézzenek kérdéseket a tanárhoz és egymáshoz. Nem baj, ha a tanulók összevissza kérdeznek és beszélnek, az se baj, ha időnként egészen hallgatnak és pusztán befogadnak, mindez jobb, mert egyénibb és természetesebb, mint a kitudóztott célok és tervszerű kérdések pórázán való haladás. Az oktatás rugója ne a kérdés, hanem a tanuló tudásvágya legyen. Az oktatásban a fő hangsúly a gyermek spontaneitására essék. A tanuló maga gondolkozzék, maga fantáziáljon, maga iparkodjék. Az oktatás lehetőleg ne az iskolában, hanem a szabadban történjék. Minden examinálás és osztályozás fölösleges, minden házi feladatot el kell törölni. Mindent, ami absztraktum, el kell távolítani az oktatásból. Nem módszeresen, hanem játékosan kell tanítani, úgy, hogy a növendék szeressen tanulni, örömet, boldogságot lelje a tanulásban” (*Fináczy*, 1935, 14.)

A sokszínű, de alapvetően konzervatív beállítottságú magyarországi pedagógiai sajtó az 1890-es évektől adott hírt az új felfogású, természettudományos alapozású pszichológiáról, a gyermekmegfigyelésekről. Sokáig jellemzőnek mondható az a vélemény, amely a *Család és Iskola* 1892. máj. 1-i számában olvasható: „A pozitív tudományoknak a jellemképzésre vajmi kevés a befolyásuk.” Az 1890-től Budapesten *Nagy László* által szerkesztett Magyar Tanítóképző, majd 1909-től *A Gyermekek* című folyóirat vált a gyermektanulmány hazai fórumává. A legrangosabb elméleti folyóiratok között számon tartott Magyar Paedagogia a nyitottság jegyében közölt reformpedagógiai híreket, tanulmányokat, de alapvetően a konzervatív elméleti pedagógiát képviselte.

Új színpontot jelentett a pedagógiai-művelődési folyóiratok palettáján az 1906-tól 1918-ig megjelenő Népművelés (1912-től Új Élet). Abban az évben, amikor *Bárczy* meg-

alapította a lapot, más jelentős események is lezajlottak a magyar kulturális életben. Ekkor jelent meg, többek között, *Ady Endre* 'Új versek' című kötete, *Mikszáth Kálmán* 'A Noszty fiú esete Tóth Marival' című regénye, ekkor látott napvilágot *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* első népdalgyűjtésének publikált változata, a 'Magyar népdalok énekhangra zongorakísérettel', a nagybányai festőiskola tagjai és más modernista – naturalista, szecessziós, szimbolista – művészek (*Rippl-Rónai József*, *Csók István*, *Kernstock Károly*) ebben az évben alapították meg a MIENK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) kiállítócsoporthat, Nagy László és munkatársai pedig ebben az évben hívták életre a Magyar Gyermektanulmányi Társaságot.

A századfordulót követő nagy szellemi mozgások sokfélesége ragadható meg ebben a néhány példában. Lenyúlni a gyökerekig, tiszta forrásból meríteni, új hangon szólalni meg, de valami ősi nyelven, ugyanakkor tudományos alapot adni annak az új szemléletnek, amellyel meg akarjuk reformálni korunk pedagógiai gyakorlatát.

Bárczyék lapja azonnali válasz volt a korszak adta kihívásokra és egyben nyíltan vállalt elkötelezettség egy liberális szemlélet mellett. Elsősorban a humán és társadalomtudományok területén előretörő konzervativizmussal, nacionalizmussal és provincializmussal szemben megjelenő új hang, amely

„...mentül jobban eltávolodik az emberi élet a természet ősi szépségeinek nevelő hatásától, annál hevesebben tör elő a természetes reakció is, a törekvés a szebb, a jobb, az egyszerűbb és boldogítóbb állapotok után. Ruskin neve, álma és programja pedig mindezeknek a foglalatlja (...) Egyáltalán mindenben a valóságos élet egészséges realizmus felé fordul (...) Dr. Reddie Cecil volt az első, aki e ruskinista szellemben iskolát emelt Abbotsholmban.”

személyek vállalkoztak ezek kifejtésére, akik az életreform kérdésköréhez kapcsolódó radikális szellemiséget képviselték: Bárczy István, *Wildner Ödön* vagy *Nádai Pál*. (1)

Erenhard Skiera 'Az életreform-mozgalmak és a reformpedagógia' című tanulmányában kiemeli, hogy a modern ipari kapitalizmus nyomán megjelenő „idegenség” és „ideiglenesség” érzés és elbizonytalanodás talaján nőhettek ki olyan mozgalmak, amelyek háttérét egy jobb világ, a harmónia, a teljesség, a valódi közösség iránti vágy adta. (Skiera, 2004) E sokszínű reformmozgalmak végső soron a tudomány, a technika, az új városi környezet, a racionális gondolkodás ridegsége ellenében jöttek létre. Ugyanakkor a 20. század elejének magyar valóságában volt már egy olyan generáció, amelynek az „új” városi lét természetesnek tűnt, és amely a társadalmi problémák orvoslását, de legalábbis diagnosztizálását olyan új tudományoktól várta, mint a pszichológia vagy a szociológia, nem szakítva tehát a nem is régi múltra visszatekintő szekularizált, tudományközpontú világgéppel. Ráadásul e lap életre hívója éppen Budapest (fő)polgármestere, és mint ilyen, városfejlesztő. Ennek következtében a minden újra nyitott és minden újnak fórumot nyitó Népművelés időnként lényegüket tekintve egymásnak ellentmondó irányzatokat is felkarolt. A természet és természetesség értékeit hirdető, ősi mítoszok új hőse-

it megalkotni kívánó, új testkultúrában kinevelődő ember eszményének híveit is és a szociológia és olykor a szocializmus urbánus híveit is.

Az 1907-es évfolyam rovatcímei a következők voltak: Közművelődés, Elemi népoktatás, Továbbképző iskolák, Tanítóképzés, Művészi képzés, Iskolai egészségügy, Iskolai építkezés és felszerelés, Iskolakönyvek, Iskolai könyvtárak, Ifjúsági irodalom, Iskolai igazgatás, Gyermekvédelem, Gyógypedagógia, Gyermektanulmányozás, Pedagógia és lélektan, Népművészet, Népművelési intézmények, Szabad tanítás.

A mindvégig hasonló szellemiséget képviselő lap történetében volt egy váltás, amely a témakörök átstrukturálódásához vezetett. 1912-től Új Élet címen jelent meg, ebben az évben a következő rovatcímekekkel: Közművelődés, Pedagógia, Szociológia, Közgazdaság és technika, Képzőművelészet, Zene, Ének, Tánc, Színház, Irodalom, Budapest.

Ez a két felsorolás rálatást enged a folyóirat képviselte tematikára, a témák sokszínűségére, olykor kettős arculatára. E két „arc” ugyanakkor jól megfért egymással, és a reformokat sürgető két legnagyobb irányzatot képviselte. Ha tartalmilag elemezzük a lapban megjelent írásokat, további újszerű, a pedagógiai kérdéseket társadalomjobbító összefüggésben tárgyaló témaelemeket találunk.

A nevelés reformkérdéseinek és az életreform mozgalomnak kapcsolódásait Skiera professzor magyar nyelven is olvasható tanulmánya összegezte. Az általa megjelölt témák közül a következők jelentek meg markánsan a Népművelés hasábjain:

- a gyermek eszménye;
- az életreformhoz köthető személyek (Rousseau, *Ruskin*, *Ellen Key*, *Fröbel*, *Montessori*, *Tolsztoj*, *Kerschensteiner*);
- a nagyvárosi élet elterjedéséből adódó nevelői feladatok;
- a természet szerepe az ember, a gyermek életében;
- a művészeti nevelés új útjai;
- az egészségnevelés kitüntetett szerepe;
- a jövő iskolája.

Ezek közül mintegy mozaikszerűen mutatunk be néhányat. A hosszabb idézetekkel az életreform szellemiségének nyelvi megjelenítését is igyekszünk illusztrálni.

Szinte közhely, hogy a gyermek eszménye milyen nagy hangsúllyal jelenik meg a reformpedagógiában. A gyermekkel szemben hirtelen megmutatkozó tudományos érdeklődés mellett a gyermekekre irányuló, érzelmekkel telített figyelem, elköteleződés egy olyan eszményi iránti vágyódást, optimista jövőbeni hitet mutat, amely az életreformgondolatkörnek is sajátja. A tudományos látásmód tárgyilagossága és az említett érzelmi elköteleződés együtt tükröződik a következő cikk-részletben.

„Az emberiség megújodni vágy. Minden reménye egy szebb jövő, melyet a következő nemzedék teremthet meg s élvezhet a maga teljességében (...) A jövő felé fordított arc az emberiség vágyait, törekvéseit, reményeit fejezi ki. Ezek a vágyak és remények mind kapcsolatba lépnek a felnövekvő nemzedékkel, minden reményünk odafűződik gyermekeinkhez. A közfigyelem mindjobban a gyermekekre irányul. A gyermek nemcsak szeretetünk tárgya, hanem egész életünk egy nagy és fontos tényezője. Tudomány, irodalom, művészetek, társadalmi és állami intézmények, igazságszolgáltatás, mind híven tükröztetik azt az érdeklődést, mellyel korunk a gyermeket kíséri. A gyermek tudományos vizsgálódások tárgya, a gyermek a művészetek kedves témája, az irodalom a gyermeki lélek misztikus fejlődését és sajátos problémáit igyekszik fölteni, a társadalom nemcsak ligát alkot a gyermek védelmére, hanem meleg érdeklődéssel kíséri a gyermeki élet minden jelenségét, az állam igyekszik intézményekkel megmenteni a veszni indult gyermekeket, menhelyeken és családoknál fölneveltetni s törvényekkel védeni az elhagyottakat, üldözötteket és szenvedő gyermekeket s külön bíróságok fölállításával által jobban megérteni a bűnös gyermeket s ha csak lehet, jövőjét, fejlődését döntő hatásokkal biztosítani.

A gyermek iránti mély érdeklődés, mely az emberiség megújodás utáni vágyának egyik nyilvánulása, egyúttal a pedagógiának is megújodását jelenti. Mindaz, ami a gyermek jövőjére vonatkozó intézkedésekkel áll kapcsolatban, egyúttal a pedagógiával is vonatkozásban áll. A pedagógiából szeretne fölvilágosítást kapni mindenki, hogy mit tegyünk, hogyan neveljük a gyermekeket ama boldog jövőre, mely mint el nem oltható vágy s a legsötétebb pesszimizmussal ki nem ölhető remény él az emberiség lelkében.” (Weszely Ödön: „Pedagógiai renaissance”. *Népművelés*, 1910. 1–2. 9–14.)

Ha Rousseau, Ellen Key nevét említjük, rögtön a reformpedagógia gyermekközpontúságára gondolunk. Olyan személyek ők, akiknek nevét egyértelműen asszociálhatjuk egy olyan neveléshez, amelynek szinte egyedüli kiindulópontja a gyermeki természet. Az életreformhoz valamilyen módon köthető személyekként róluk is olvashatunk a Népművelésben. Érdemesebb azonban olyan valakinek az alakját felidézni a folyóirat alapján, aki a korabeli felfogás szerint ugyanolyan joggal tekinthető a reformpedagógia előfutárának, mint Rousseau. John Ruskin művészetpedagógiai, társadalomjobbító tevékenysége 1900-ban bekövetkezett halála után egyenes utat talált a formálódó reformpedagógiai gondolatkörhöz, amit Nádai Pál méltatása is jól mutat.

„...mentül jobban eltávolodik az emberi élet a természet ősi szépségeinek nevelő hatásától, annál hevesebben tör elő a természetes reakció is, a törekvés a szebb, a jobb, az egyszerűbb és boldogítóbb állapotok után. Ruskin neve, álma és programja pedig mindezeknek a foglalatja (...) Egyáltalán mindenben a valóságos élet egészséges realizmusa felé fordul (...) Dr. Reddie Cecil volt az első, aki a ruskinista szellemben iskolát emelt Abbotsholmban.” (Nádai Pál: „Ruskin mint népnevelő” – *Népművelés*, 1907. 44–51. 296–307.)

A nagyvárosi élet, a modern élet elterjedéséből adódó nevelői feladatokat összegezte jól *Varsányi Géza Tews* „Grossstadtpaedagogik” című munkájáról írva. A modern kultúra, az urbanizáció itt a természetes gyermeki életformát károsító tényezőként jelenik meg, és így a kritika – a reformpedagógia korában – rögtön utat talál a nevelés kérdéseire is. A nagyvárosi gyermek elcsökevényesedő testének edzésre, kirándulásra, iskolai fürdőkre van szüksége. A mozi, a 20. század elejének nagy találmánya, szórakoztató eszköze is rejt veszélyeket a gyerekekre nézve: a moztulajdonosok válogassák meg darabjaikat, hogy a gyermek el tudja kerülni a neki nem való darabokat. (2) Úgyszintén veszélyeket hordoz az újság: jobb, ha a nyomtatott sajtó mint a modern korszak egyik emblémája nem kerül a gyermek kezébe.

Az említett témák mellett érdemes figyelni arra is, hogy milyen egyéb irányba viszi el a szerzőt a nagyvárosi tömegoktatásról való gondolkodás, milyen olvasatban jelenik meg a „gyermek a jövő letéteményese” érzelmileg is hangsúlyozott motívuma:

„Egy dologban nagyon megmutatkozik korunk álhumanizmusa. A süketek, a vakok, testi-lelki fogyatékosok számára kiválóan berendezett, a pszichológia és hygienikus követelményeknek (...) csaknem mindenben megfelelő intézeteket állít föl társadalmunk. Csak épen a normális gyermekekkel nem törődik eleget. Ott nem lehet 20–30 tanulóval több egy osztályban, itt 60-at is bezúfolnak egy terembe. Hiszen szép, szép a humanizmus, de az emberiség jövő fejlődését mégis csak a normális emberek fogják előrevinni s nem a bénák s egyéb társadalmi nyűgök (...) De legtöbb gondot mégis a normális gyermekekre kellene fordítani. Ezek érnek a legtöbbet, ezeken épül majd a jövő társadalma. Ezek viszik előre az emberiséget.” (Varsányi Géza: „A nagyváros pedagógiája” – *Népművelés* 1911/16. 201-217.)

Láttuk, hogy a reformpedagógiai gondolkodásmód egyik meghatározó eleme, – amely az életreform-gondolatkörben is jelen van – a természetes utáni vágyódás, a természet, a természetes körülmények értéktartalommal való felruházása, szemben a modern világ jellegzetességéből adódó művi, elidegenedett étellel. *Ozori Frigyes* egyik cikke azt boncolgatta 1912-ben, hogy milyen társadalmi tényezők fűtötték a különböző reformmozgalmakat, köztük az iskolareform témakörét is. Szociológiai szemléletű elemzésében az iparosítás folyamatának gazdasági, társadalmi következményeit írja le, és az oktatás-nevelés kapcsán kiemeli, hogy a nagyvárosokban az iskola nagyüzemmé alakult, nincs már személyes kapcsolat. A hagyományos iskola nem tud létezni a modern élet keretei között. Jellegzetes életreform-motívum, hogy az ellentmondásokra hogyan és hol keresi a megoldást:

„...intellektualizmus elleni nekifeszülés: benne gyökerezik korunk általános mozgalmában. Jeleit a vallásos élet újra való felvirágozásában, a művészet alkotásai s a művészi teremtés iránti széleskörű

érdeklődésben, a filozófia nekilendülésében vélem látni. A mai kor embere a nagy akaratot többre becsüli, mint a hatalmas értelmi erőt.” (Ozorai Frigyes: „Az iskolareform”. *Új Élet*, 1912/1–2. 143–154.)

A modernitás racionalitása helyett a művészi eszmény kiemelése szintén az életreform-mozgalom egyik jellegzetessége. A művészeti nevelés új útjait keresve Ozorai hosszú cikksorozatban, *Heinrich Pudor* „Die neue Erziehung. Essays über die Erziehung zur Kunst und zum Leben” (Leipzig, 1902. Seemann) című könyve alapján elemzi azokat a változásokat, amelyek ismét a művészetek fontosságát, értékteremtő erejét mutatták meg az embereknek. Az 1870-es évektől „lassanként azonban elszáll a kor anyagiás mámorja s felülkerekedik annak belátása, hogy a nemzet jövőjének biztos alapja csak az egyén belső életének mélyítése, annak tartalmassága lehet. Feltámad az egyén vágyódása a harmónia és a belső béke után (...) az értelmi erő egyoldalú kultúrája ellen s követeli lelki s testi összes adományainak, képességeinek egységes kifejtését. Az oly igen cserben hagyott érzelmi élet és kedélyállapot újra keringésbe jön, hogy lelket üdítő és népet egyesítő hivatását teljesítse. A képzelő erő felszabadulásával újra megmozdul az emberben az alkotó erő s újra kezdenek visszatérni a gyakorlati irányú produktív pályákhoz. A németek, kik oly sokáig alapították világismeretüket tudományos rendszerekre, a világot végre az érzélem szemüvegén át kezdik tekinteni”.

Elemzésében megfogalmazza azt a fontos életreform-motívumot is, amely együtt láttatja korának nagy értékproblémáit a neveléssel, a művészeti neveléssel: „ha a művészeti nevelés kérdése csupán a nevelés kérdése volna, megoldása nem lenne nehéz. De itt kulturproblémáról van szó, a világnézet és élni tudás művészetének kérdéséről, mely érzelmi világunk legfinomabb szövetébe nyúlik bele.” (Ozorai Frigyes: „A művészeti nevelés gondolatának kifejlése”. *Népművelés*, 1910. 3. 65–73. 4., 101–106., 6. 165–170.)

A felsorolt életreform motívumok közül az egyik legkarakteresebben megjelenő téma a lapban az egészségnevelés problémájának két leágazása: a testi nevelés, testkultúra és az iskolaegészségügy. Ez utóbbi a hazai pedagógia hivatalos vonulatának is aktuálisan megjelenő problémája, a fertőző betegségek (főként a tüdőbaj) terjedésének megfékezése kapcsán.

Berndt Wedemeyer „Bodybuilding in Germany in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries” című tanulmányában rámutat arra, hogy a testkultúra korabeli hívei a test épülésétől egyszersmind a szellem, a lélek, az erkölcsiség épülését is várták. Úgy vélték, hogy a test fejlődése magával hozza a bátorságot, az öntudatot, a pozitív életszemléletet, a boldogság lehetőségét. (*Wedemeyer*, 1994) Ugyanez a nézet megjelenik a Népművelésben is: „Biztosítsuk mindenképp előtérbe fizikai erősítését, a többi magától fog jönni.” (*Népművelés*, 1907, 534.)

A külföldi erdei iskolákról szóló pozitív hangvételű tudósítások mellett más, témába vágó írást is találunk a lapban, olyat például, amely egy újfajta mozgásművészet előretöréséről ad hírt. Náday Pál, akiről korábban esett már szó, *Isadora Duncan* angol táncművész németországi iskolájáról számol be. A táncosnőt egy pogány vallás papnőjéhez hasonlítja, aki az „elsatnyult testek társadalmában, az elkényszeredett gondolatok és léha szórakozások” helyett friss és mégis ősi mozgáskultúrát teremt. Torna helyett játékot, torna helyett táncot. Bármi mást csak ne a drillt, ami (a korszakra oly jellemző) iskolai szabványokat kísér. (*Népművelés*, 1910, 147–151.)

A testkultúra, az egészséges életvitel elengedhetetlen feltétele – véli több szerző – az alkoholizálás megfékezése. Az életreform-elmélet tipikus eleme az olyan élvezeti és élénkítő szerektől való tartózkodás, mint a kávé, a cigaretta vagy az alkohol. *Székelly Eugénia* beszámol a svéd diákok józansági mozgalmáról, amely apropóul szolgál ahhoz, hogy véleményt mondjon a magyar fiatalokról. Úgy véli, a svédeket a józanság, a demokrácia, az őszinte életöröm jellemzi, míg a magyarokat a durva társalgási modor, az életuntság és a kötelességérzet hiánya. (*Népművelés*, 1909, 203–205.)

Az alkoholizálás legelrettentőbb szociális következményét *Sándor Tamás* az új generációk elkorcsosulásában látja. A „fajnemesítés” vagy „fajkorcsosulás” problematikája és az ezzel összefüggésben megjelenő új tudomány, az „eugenics” vagy „Rassenhygiene” témája is felüti a fejét a Népművelésben. „...a társadalomra nézve nem lehet közömbös az emberanyag minősége. A szaporodás szempontjából fontos a testileg és szellemileg erők kiválasztása, a degeneráltak szaporodásának megakadályozása.” (1911, 198.) De a táplálkozási reformmal összefüggésben is felmerül a fajfönntartás problematikája, amely, mint az egyik tanulmány szerzője megjegyzi, az „...újabb időben már élénken foglalkoztatja a művelt köröket.” (1911, 209.)

Ugyancsak a testkultúra kérdésének részterületeként vetődik fel a fürdőkultúra. Részben az erdei iskolák, például a Charlottenburgban működő intézmény kapcsán, részben pedig a közfürdők kapcsán. Magyarország a közfürdői ellátottság tekintetében jóval elmaradt Németország mögött. De Németország, Svédország, Svájc és Dánia mellett Japán is pozitív példaként említi az egyik tanulmány szerzője. A fürdőkúra jótékony hatását – részben *Sebastian Kneipp* bajor lelkész munkássága kapcsán – elsősorban a tuberkulózis leküzdésében látták, de a tusfürdők egészségmegőrző szerepe is felmerült, mégpedig iskolai keretek között, amire azonban Magyarországon nem volt példa.

Végül az említett témák – az egészségmegőrzés és életmódreform – mellett, illetve

A reformpedagógiai gondolkodásmód egyik meghatározó eleme – amely az életreform-gondolatkörben is jelen van – a természetes utáni vágyódás, a természet, a természetes körülmények értéktartalommal való felruházása, szemben a modern világ jellegzetességéből adódó művi, elidegenedett étellel.

ezekkel szoros összefüggésben körvonalazódik az egyik legfontosabb, újra és újra visszatérő motívum, a „jövő iskolájának” képe. A folyóirat szinte mindenre reagál, ami a korszakban e témában fellelhető. Ezzel összefüggésben válik kiemelt témává Fröbel, Montessori, Kerschesteiner, *Robert Seidel*, Charlottenburg, Abbotsholm, Tolsztoj vagy a gyermektanulmányozás kérdése. A jövő iskolája az itt körvonalazódó kép kapcsán elsősorban munkaiskola lesz. *Robert Seidel*, zürichi egyetemi tanár, aki Magyarországon is járt felolvasást tartani s akire többen hivat-

koznak a lapban – *Kerschesteiner* munkaiskoláját továbbfejlesztve – az emberi jogok, a demokrácia és az önkormányzatiság fontosságát hangsúlyozva politikai üzenettel is szolgál: „A munkaiskolának barátja csakis a köztársaság”. Ugyanez a szemlélet és egyben politikai üzenet *Weszely Ödön* – aki hosszú ideig a Népművelés szerkesztője – egyik írásából is kiolvasható. A reformiskola követelte anyagi terhek nem mindenki számára vállalhatóak, ezért, ahogy írja: „Arra kell törekedni, hogy ezek az életfeltételek mindenki számára meglegyenek. A gazdasági viszonyok olyan átalakulására van szükség, hogy minden ember egészséges életfeltételek mellett élhessen és fejlődhessen.” (?) Az iskola reformja tehát itt a társadalmi reformmal együtt, annak természetes velejárójaként jelenik meg. Talán ez az a törekvés, amely minden másnál jobban jellemezte a Népművelést alapításától egészen a megszűntéig.

Jegyzet

(1) *Nádai Pál* (Cegléd, 1881. dec. 15. – Budapest, 1945. jún. 19.): művészeti író. 1909-ben a bp.-i egy. m. tanári és doktori oklevelet szerzett. Előbb reálisk.-ban tanított, 1910–20 között az Iparművészeti Isk. tanára volt. Tagja és előadója volt a Galilei-körnek. Haladó gondolkodása miatt mellőzték, 1921-ben emiatt nyugdíjaztatását kérte. Az 1920-as években az Orsz. Magyar Izrealita Közművelődési Egyesület (OMIKE) ig.-ja és a művészettörténet előadója. Munkatársa volt a *Magyar Iparművészet* című lapnak. 1939-ig 12 önálló műve jelent meg. Hazai (*Huszdik Század, A Hét*) és külföldi szaklapok sűrűn közölték iparművészeti és a művészeti nevelésről írt cikkeit: Több kiadatlan műve van kéziratban. – *F. m. Bágyadt mosolygás* (tárcák, Budapest, 1910); *Könyv a gyermekekről* (I–II. Budapest. 1911); *Az élet művészete* (I – II. Budapest. 1914); *Az iparművészet Ma-*

gyarországon (Budapest, 1920); *Ízlésfejlődés és stíluskorszakok* (Budapest, 1921); *A reklám művészete* (Budapest, 1927); *Az Universitas nyomdája* (Budapest, 1928); *Kert, ház, napfény* (Budapest, 1932); *A lakásberendezés művészete* (Budapest, 1939) – Irod. Bálint Aladár: N. P. (*Nyugat*, 1922). Wildner Ödön (Kassa, 1874. jún. 11. – Búcsú, 1944. jún. 12.): író, szociológus. A budapesti egy.-en szerzett bölcsészdoktori oklevelet. Rövid külföldi tanulmányút után 1898-ban a főváros szolgálatába lépett. 1911-től fővárosi tanácsnok, a szociálpolitikai, közoktatásügyi ügyosztály vezetője. Szabó Ervin baráti köréhez tartozott, munkatársa volt a *Huszadik Század*-nak. Szerk. az *Új Élet* és a *Népművelés* c. folyóiratot Bárczy Istvánnal. A Tanácsköztársaság után nyugdíjazták, ekkor a Rózsavölgyi, később a Révai Testvérek kiadóvállalat irodalmi tanácsadója. 1926-ban reaktiválták; újból fővárosi tanácsnok 1937-ig. Széles körű szociológiai, filozófiai, közgazdasági és műfordítói munkásságot fejtett ki. Több fordítása jelent meg angol (Swift, Dickens, Emerson), német (Goethe, Nietzsche) és francia szerzőktől. – F. m. *Társadalmi gazdaságtan* (Budapest, 1902); *Nietzsche romantikus korszaka* (Budapest, 1907); *Goethe-breviárium* (Budapest, 1922); *Pest-Buda közigazgatásának története az 1848–1865. évi abszolútizmus és provizórium alatt* (Budapest, 1937–39); *A főváros közigazgatásának története a kiegyezéstől a Mil-leneumig* (Budapest, 1940). Bárczy István (Budapest, 1866. okt. 3. – Budapest, 1943. jún. 1.): politikus, igazságügyminiszter. A budapesti egy.-en szerzett jogi doktorátus után 1889-ben lépett a főváros szolgálatába. 1901-től 1906-ig Budapest közoktatási ügyosztályának vezetőjeként újjászervezte Budapest. iskolaügyét. Meg-alapítója a fővárosi *Pedagógiai Szeminárium*nak, továbbá a *Népművelés* c. folyóiratnak, melynek 1901–18 kö-zött szerk.-je is. 1906-tól 1917-ig Budapest polgármestere, majd 1917–18-ban főpolgármestere. Főrendiházi tag. Polgármesteri működése idején községiestették a gázműveket, az elektromos műveket, a villamosvasutat, a vásárpénztárat stb. Átfogó városfejlesztési programja alapján iskolák, lakások, szociális és kulturális intéz-mények épültek. Az ellenforradalom győzelme után 1919. nov. 25-től 1920. márc. 14-ig a Friedrich-, majd a Huszár-kormány igazságügyminisztere volt. 1920-tól 1931-ig képviselő, előbb demokrata párti, 1927-től egye-sült balpárti programmal. A Budapest Székesfővárosi Közlekedési Rt. (BSZKRT) elnöke.

(2) Óhatatlanul felmerül egy évtizedekkel későbbi párhuzam: a televízió terjedésének korszakában a mindent elöntő információ korlátozásának, válogatásának pedagógiai célzatú igénye.

Irodalom

- Fináczy Ernő (1935): *Didaktika*. Stúdium Kiadó, Budapest.
- Lamberti, Marjorie (2000): Radical Schoolteachers and the Origins of the Progressive Education Movement in Germany 1900–1914. *History of Education Quarterly*, vol.40. 1. 22–48.
- Romsics Ignác (2003): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest. 88–100.
- Szabolcs Éva (2002): A gyermektanulmányi és reformpedagógia szemléletmód megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban 1890–1906. In: Szabolcs Éva – Mann Miklós (szerk.): *Magyar neveléstörténeti tanulmányok I. Új szempontok, új források*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 40–54.
- Skiera, Ehrenhard (2004): Az életreform-mozgalmak és a reformpedagógia. *Iskolakultúra*, 3. 32–44.
- Wedemeyer, Bernd (1994): Bodybuilding in Germany in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *Iron Game History*, 4. (1994. aug.) 4–7.

Az életreform filozófiájának meghatározásához

Az életreform jelenségköre a rá irányuló tudományos érdeklődés sokszínűsége mellett alapvetően filozófiai probléma is. Filozófiai probléma az életreform teoretikus értelemben is, anélkül, hogy rendszeres filozófia lenne, alapvető történetfilozófiai, antropológiai, etikai, esztétikai és más elemeket foglal szerves és koherens egységbe. Ugyanakkor filozófiai probléma a gyakorlati filozófia értelmében is, hiszen egy teljesnek mondható individuális és közösségi praxis alapját alkotja, benne elmélet és gyakorlat kapcsolata tökéletesen eltér a klasszikus szisztematikus filozófiában megszokott viszonylattól.

Az életreform filozófiai-teoretikus alapja egyszerűnek látszik, miközben az emberi történelem egyik legnagyobb fordulatát összegezi filozófiailag. Az életreform gyakorlati filozófiai áttételei látszólag nem különböznek más elméletek gyakorlati áthatásaitól, valójában azonban a gyakorlatot megtermékenyítő változatgazdaságukban minden addigi irányt felülmúlnak.

Dolgozatunkban elsőként az életreformot képviselő filozófia és gyakorlat történeti komponenseit fejtenék ki, majd megpróbálkozunk az életreform-jelenség alapmeghatározásával, majd ezután az alap-meghatározás egy-két kiemelkedő fontosságú perspektíváját dolgoznánk ki.

Az életreform történeti komponensei közül a civilizációs magaslat értelmezése már a kezdet kezdetén megjelenik. Történeti, kulturális és regionális eltérésektől viszonylagosan függetlenül jelenik meg ez a tudat az életreform legfontosabb gondolkodóinál *Carlyle*-től *Emerson*ig, *Ruskintól Morris*ig. A filozófiai és a politikai keretek eltérése magyarázza, hogy ugyanez a magától értetődő odatartozás az életreformhoz és annak civilizációs tudatához mind *Richard Wagner*, mind *Friedrich Nietzsche* esetében sokkal kevésbé közvetlenül jelenik meg, ami azonban nem lesz akadálya annak, hogy a kontinens életreformereinek meghatározó többsége ne Wagner vagy Nietzsche követőinek soraiból kerüljön a későbbiekben ki.

Az életreform egységes karakterének és történelmi jelentőségének felismerését egyképpen akadályozta általában a kultúrával és a szellemi folyamatokkal foglalkozó történeti tudományok alapvető beállítódása is. Ez a beállítódás sokáig magától értetődően természetesen tekintette, hogy a 19. század (beleértve a századvéget, sőt a századfordulót is) mindenestül a civilizációs csúcspontot eleve megtestesítő 20. század előkészítése, annak mintegy „előszobája”. A 19. század egymást követő záró évtizedei egy-egy lépcsőt jelentettek a 20. század felmagasodó piramisához, minden lényeges jelenség „előkészített” valami még lényegesebb jelenséget a 20. században. Jóllehet e magatartás alapmótvumait minden további nélkül meg tudjuk érteni, ez az attitűd már akkoriban, azaz a huszadik század mérlegének végső megvonása előtt sem lehetett valóban elfogadható, a modernség fénykoraként elképzelt század iránti összes bizalom sem állíthatott ilyen egydimenziós, teleologikus sorokat az újkori történelem és gondolkodás meghatározó állomásai elé. Ez az alapvető beállítódás további oka volt annak a jelenségnek, miért is nem

jelent meg az életreform a maga fontosságában és nagyságrendjében a gondolkodás történetében. A civilizációs magaslatnak, e magaslat tudatának ugyanis nincsenek politikai szimbólumai és mérföldkövei, ezek túlnyomórészt a nagy politikai események és fordulópontok lennének, ilyenekhez azonban sem maga a magaslat, sem annak átfogó tudata nem kötődik. S jóllehet a civilizációs csúcshoz vannak okadatolható tárgyi és szellemi rekvizitumai (így az ötvenes-hatvanas évek világkiállításai a maguk teljes szellemi háttérével és gyakorlati utóhatásaival), utóéletének és a történeti tudatban elfoglalt helyének értelmezésekor a nagy politikai eseményekkel való megfelelések hiányában megértjük, hogy miért is nem rögzülhettek jobban és markánsabban a civilizációs magaslat önálló, más tartalmakkal nem keveredő emléknymoi.

Társadalmi terében és dimenziójában az életreform mindenképpen „horizontális” alaptermészetű jelenség, hiszen a civilizációs csúcspont minden szempontból kiegyenlítő természetű (kiegyenlítő a kultúra, az ismeretek, a civilizációs szokások, az életforma, de kiegyenlítő a kontinensek és a civilizációk között is). Az akkori történelem sajátos ellentmondása, hogy ezen a már-már teljesen biztosított csúcsponton új, „vertikális” szakadék mélyül egyre intenzívebben, az iparosítás, a modernizáció, a kapitalizmus egyre szédítőbb iramú kibontakozása. Az életreform jelenségeinek megértése szempontjából kivételesen jelentőségű a két dimenzió együttléte és egymásba való átmenete. Egyrészt tehát teljesen érvényben van a barbárságon győzedelmeskedő civilizáció horizontális dimenziójának tétele (amely a tudomány és történelem szféráitól eltérően igen mély gyökereket vert a mindennapi tudat emlékezetében), másrészt ugyanekkor gyorsul fel ugyanennek a horizontális irányban kiteljesülő társadalomnak a vertikális irányú megkettőződése (s természetesen arra is van példa, hogy a korszakban fel is ismerik ezt a két különböző irányú és eredetű fejlődést). Mivel tehát az industrializáció éppen ekkor erősödik fel a kontinensen, a rá épülő szociális és elméletileg is reflektált társadalmi antagonizmusokkal erőteljesen és érthető módon háttérbe szorította a horizontális és kiegyenlítő típusú civilizációs csúcspont ideológiáját és élvezetét. Valódi antagonizmus állt valódi kiegyenlítésével szemben, szerkezetileg bizonyosan ez az európai modernség valódi hordozója és közege. A horizontális civilizációs kiegyenlítődség és a vertikális szociális antagonizmus természetesen egymás ellen-struktúrái és közösen határozzák meg azt, amit modern társadalomnak vagy modern kultúrának nevezünk.

Egyik vagy másik dimenzió elhanyagolása a másik rovására csakis egyoldalú történelemkép kialakulásához vezethet. Történelmi tény, hogy az elmúlt másfél évszázadban nem a civilizációs csúcspont és kiegyenlítődség, hanem a szociális antagonizmus határozta meg a történeti diskurzust, ami egyebek között az életreformnak a történelmi emlékezetben elfoglalt helyét is meghatározta, amennyiben mint a civilizációs kiegyenlítődség gondolatrendszerét leértékeltte a szociális antagonizmus kedvéért (természetesen egy pillanatig sem felejtve el, hogy az életreform alapvetően fellépett a szociális antagonizmus ellen, mégpedig éppen a civilizációs fejlődés immanensnek érzett normativitása alapján). Ebben a megvilágításban egyáltalán nem véletlen, hogy az életreform iránti érdeklődés, majd feltehetően az életreform aktuális megfogalmazásai napjainkban gyorsan emelkedni fognak majd, hiszen a jelenben ismét a horizontális modellek, nem pedig a vertikális antagonizmus határozza meg társadalomképünket.

Az életreform emancipativitása gyakorlattá válik, s mint ilyen, szerves része a szekularizáció, a modernizáció és a varázstalanítás folyamatainak, miközben éppen sajátos tartalma vezet oda, hogy a túlvilági értékek evilágivá változtatásának tevékenységével (amelyhez a hétköznapiak szakralizálása és esztétizálása is egyenesen hozzá tartozik) már maga is beépüljön ebbe a folyamatba és megpróbálja alakítani is azt (innen – többek között – a pedagógiával való szerves és magától értetődő kapcsolat). Érdekes és új típusú szimbiózis ez, hiszen az életreform maga is részese a varázstalanodásnak, amikor is mint a civilizációs csúcspont háttére előtt definiált emancipáció a maga szabadsága alapján

egy teljesen más alapzaton hozzákezd a hétköznapok, az értelmes és konstruktív emberi tevékenység elvárásolásához.

Ettől a ponttól kezdve az európai modernség értelmezésének új területe nyílik meg, ebben az új térben azonban már maga az életreform egész területe is csak egy tényezővé válik. Innentől fogva ugyanis a modernizáció is kettéválik (azaz egy egységes „modern” immár nem csak egy saját perspektívájából ugyancsak egységes „premodern”-nel áll szemben).

Innentől fogva minden modern jelenségnek megvan a maga „emancipációs orientációjú” és „emancipáció nélküli” változata, van varázstalanító modern racionalitás és (mint azt például az életreform egész jelensége példázza) s van egy emancipatív modern racionalitás, amelyik, mint azt éppen ugyancsak az életreform teljes jelenségkörének példája bizonyítja, világosan felismeri, hogy a hétköznapokat szakralizálni és esztétizálni kell, azaz az evilági értelemadás projekciós terepének kell tekinteni azokat.

Az emancipáció fogalmának van azonban még egy más irányú, ám ugyancsak rendkívül fontos középponti strukturális jelentősége is. Ha a túlvilági és az evilági gondolkodás és világképek egymásutánosságát és kontrasztját vesszük szemügyre, nyomban felvetődik az evilági világkép és gondolkodás lehetséges univerzalizmusának, egyes tartalmi univerzális karakterének kérdése, hiszen a túlvilági világkép kitérített oldala éppen annak átfogó, általános érvényű, összemberi, értékeket megalapozó vonása volt, s ezért nem lehet közömbös, hogy ezeknek a kitérített vonatkozásoknak milyen sorsuk lesz az evilági gondolatrendszerekben. Nos, ebben az összefüggésben világos: az emancipáció az evilági gondolatrendszer univerzalizmusa, az, aminek univerzálissá kell válnia. Ez tehát azt is jelenti, hogy a közvetítő kapocs a túlvilági és az evilági gondolatrendszer között éppen az emancipáció, amely, mint láttuk, az életreform minden lényeges mozzanata mögött ott áll. Strukturális-funkcionális szempontból is kimondható, hogy ez az univerzalizmus dinamikus és mozgalom-jellegű. Az emancipáció tehát az univerzalizmus korszerű és koradekvát formája. Az életreformnak ez az emancipatíván sokrétű korszerűsége részes abban is, hogy az életreform nem zárt rendszer és zárt filozófia, hiszen a par excellence modern jelenségek mostantól fogva rendre két alakban jelennek meg, mégpedig emancipációs és emancipáció nélküli alakváltozatban, és az evilági emancipáció tartalmi anynyira megjelenhetnek minden összefüggésben, hogy a hagyományos gondolatrendszerekre emlékeztető szisztematikus alapváltozataik egyáltalán nem jöhetnek létre. Nemcsak az életreform „rendszere” nem jön azonban létre, de maga az emancipáció mint evilági univerzalizmus sem jelenik meg önálló formában, olyan filozófia, műalkotás vagy más műfaji realizációban, amelynek kizárólagos tárgya az emancipáció lett volna. Olyan minőség tehát az emancipáció (a maga megfelelő tulajdonságaival), ami vagy társul más minőségekhez vagy jelenségekhez vagy nem, mint utaltunk rá, van emancipatív racionalitás és nem-emancipatív, emancipatív esztétizmus és nem-emancipatív, így tehát az emancipáció minősége olyan univerzalizmus, ami képes arra, hogy univerzálissá tegyen mindent, amihez társul, ennek felismerése ugyancsak út a pedagógia felé.

Az életreform-jelenségek, elsősorban azonban a mögötte álló gondolatrendszer rekonstrukciója annyiban tudományelméleti problémákat és nehézségeket is jelent, hogy magával vonja a történeti heurisztika megváltozását is. Új alternatívájaként jelenik meg az eddigi eszmetörténeti és tudásszociológia vizsgálódások átfogó elméleteinek. Mindezzel az életreform problémája rendkívül ki is szélesedik, részleges helyett egyetemes, szubjektív helyett objektív komplexummá válik. Az emancipáció fogalmában ugyanis megmutatkozik a sikeres modernizáció és a sikeres szekularizáció egyik legfontosabb vonása, hiszen az evilágiság nemcsak felváltja a túlvilágiságot a gondolkodás legáltalánosabb összefüggéseiben, de éppen a sikeres emancipációban, azaz az univerzalizmus korszerű formájában haladja meg magát a „túlvilágiság-evilágiság” kettősséget is. Nem másról van szó ugyanis eredetileg a hétköznapok szakralizálásának és esztétizálásának nagy programjában.

Hogy az evilágiság jegyében álló emancipativitás különösen a korszak kitüntetett pillanataiban mennyire nem volt filozófiai probléma, mutatják a nagy és sikeres emancipációs folyamatok, amelyek a tizenkilencedik század világtörténelmi győzelmeinek mondhatók. E század más szempontokból is kiemelt második felében kerül sor ugyanis a nőemancipáció felgyorsulására, a zsidóemancipáció befejeződésére a nyugatias arculatú európai országokban, az orosz jobbágyfelszabadításra (amelyet ugyancsak az „emancipáció” kifejezéssel illettek), az amerikai rabszolga-felszabadításra (ugyancsak „emancipáció”-nak nevezve és tekintve azt), de a II. Internacionálé köreiből a munkások „emancipáció”-ja volt a szocialista mozgalom céljának megnevezése is, miközben a szó szoros értelmében számtalan további mozgalom és aktivitás indult meg az emancipáció jegyében, mint például az állatok „emancipálása”. Az emancipáció ilyen (evilági univerzális) fogalma az összekötő kapocs az egyes társadalmi területek között számos irányban és számos összefüggésben. Maga *Marx*, az akkori társadalom vertikális antagónizmusának kialakítója, ugyancsak részese a civilizációs életreform horizontalitásának, hiszen ugyancsak érvényben tartja a kommunizmusba való békés belenövés elgondolását is.

Az életreform mai értelmezésében a nehézségek egy része inkább a mi mai hermeneutikai nehézségeinket tükrözi vissza egy vélt vagy valóságos módon szigorúbban verifikáló korszakban. Aki ma akarja az életreformot rekonstruálni, azzal a nehézséggel kénytelen szembenézni, hogy egy rendkívül koherens, összeilleszthető, de mégsem a mai filozófiai értelemben szintetizálható szövegállományról van szó, amelynek nincs egyetlen fő műve. Az alapjelenség jóval egyszerűbben rekonstruálható, mint amilyenek azok a hermeneutikai nehézségek, amelyek az életreform elméletének rekonstrukciójához kelljenek. Eszerint életreform a mindennapok, az élet (az élet definíciója nagyon is tág, minden az „élet”) esztétizálása és szakralizációja, az összeművelés emancipáció átfogó értelmében. Mindehhez az alapjelenséghez tartozik még két, az emancipáció fogalmi körébe már beletartozó alaptulajdonság. Minden életreform: átfogó evilági gondolatrendszer része, amivel az életreform meghatározó hosszú távú (hosszúhullámú) történetfilozófiai összefüggéséhez jutunk, túlvilágiság és evilágiság találkozásához, mégpedig abban a pillanatban, amikor ez igazán új és katartikus.

Ebből következik, hogy az életreform mindig eudaimonista, azaz boldogságközpontú, hiszen az evilági lét alapvető meghatározása, a nembeliség környezetében boldognak is kell lennie. Semmiképpen nem képzelhető el, hogy emancipatív és szabad módon valaki ne akarjon boldog lenni. Ez az összefüggés egyszerre tűnhet triviálisnak vagy túlságosan is közvetlennek, de egyik sem, egyenes vonalon és logikusan következik az evilági lét feltételeiből.

Az életreform keveset artikulált, de az állandó, nagy kérdés az alapmeghatározás elemeiből mintegy önállóan adódik. Az életreform legtöbbször az emancipált egyént állítja középpontba. Ez alaptörékvés, azonban önmagában véve nemcsak nem elégséges, hanem még csalóka is. Az életreform valódi törekvése ugyanis nem az egyén, de a közösség, a társadalom együttes emancipálása, mégpedig olyan alapon, hogy az a közösség az indi-

Az elmúlt másfél évszázadban nem a civilizációs csúcspont és kiegyenlítődés, hanem a szociális antagónizmus határozta meg a történeti diskurzust, ami egyebek között az életreformnak a történelmi emlékezetben elfoglalt helyét is meghatározta, amennyiben mint a civilizációs kiegyenlítődés gondolatrendszerét leértékelte a szociális antagónizmus kedvéért (természetesen egy pillanatig sem elfelejtve el, hogy az életreform alapvetően fellépett a szociális antagónizmus ellen, mégpedig éppen a civilizációs fejlődés immanensnek érzett normativitása alapján).

vidualizált egyének társadalma. Az egyén emancipációja (az alapdefiníció összes lényeges elemének figyelembevételével) jóllehet maga is cél, de könnyen elérhető és az egyes egyéneknek átengedendő cél. Magának az életreformnak a célja azonban mindig a nagy közösség emancipálása, innen egyrészt a nagy történeti utalások és hivatkozások sora (a görögség, reneszánsz, *Ruskin* Velencéje, a praeraffaeliták Középkora). Ezt figyelembe véve (azaz az egyéni emancipációt nem kiiktatva, azt azonban némiképpen mindig magától értetődőnek is tekintve) definíciókat úgy is módosíthatjuk, hogy az életreform a közösségi emancipáció filozófiája. Innen különleges jelentősége az oktatás és az iskola-rendszer számára, amely jelentőség mind a mai napig tovább él.

Az Iskolakultúra könyveiből

A gödöllői művésztelep és a nevelés

„Nem csupán művésztelep volt a gödöllői, hanem sokkal inkább olyan emberi közösség, amely a jövő útjait kutatta. Ezek közül csupán egy a művészeté.” (Remsey)

Sok különböző, a 19. század végén élő és ható szellemi áramlatból, életmód-modellből és művészeti, politikai, pedagógiai reformtörekvésből állt össze az az eszmei s – erre épülve – az az életviteli modell, amely az 1901-ben létrejött gödöllői művész-kolónia, s különösen a szellemiségét meghatározó vezető művészek, Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor sokirányú tevékenységét jellemezte.

A kolónia művészeire a legnagyobb hatást az angol Pre-Raphaelite Brotherhood, William Morris és John Ruskin gyakorolta. A művészközösség mint ideális közösség felfogása, valamint az, hogy a művészetet mint morális elkötelezettséget fogták fel, rokonítja őket a preraffaelitákkal. A preraffaeliták azonban nem hoztak létre művésztelepet, nem alkottak valódi közösséget, s együttműködésük (1848-tól) csak rövid ideig tartott. A gödöllőiek által alkotott új élet-művészet fogalom – monográfusuk, Gellér Katalin nevezi így – más forrásokból is építkezett. A korabeli művészközösségek szecesszionista jellegének fő mozgatórugója a kor modernizmusával, az ipari korszak bekövetkeztével átélt közösségvesztés-élmény, a tömeglét elembertelenítő hatásának, a művészi munka helyébe lépő gyári tömegtermelésnek a negatívumait ellensúlyozni kívánó lét-és művészeti formák keresése. „Az iparosodás elől szintén a természetbe menekülő társulásokhoz, így az olaszországi, írkat, politikusokat vonzó és a művészetek különböző ágait képviselő alkotókból álló asconai művésztelepről fennmaradt fotók közül az egyiken néhány ember, könnyű öltözékben, egymás kezét fogva, lassú körtáncot jár a szabadban – ez a felvétel akár Gödöllőn is készülhetett volna.” – írja Gellér. (Gellér, 2003) Sok rokon momentum fedezhető fel a svéd művészet, elsősorban Carl Larsson, illetve a morai telep felfogásával, melyek a közösségi élet, a gyermek, illetve családközpontúság, a derűs, intim lakókörnyezet, mint életkeret kialakításában érhetők tetten. Művészeti tevékenységükben innen származik a szövőtelep létrehozásának elképzelése, s a gyakorlati megvalósításhoz segítséget is kaptak. Rokonítja felfogásukat a népművészet mint a művészetet megújító forrás felfogása, amely az egész magyar szecesszió egyik fő motívumává vált. Az ekkoriban megindult gyűjtőmunkába a telep művészei közül többen is bekapcsolódtak, s a Malonyay-féle többkötetes „A magyar nép művészete” című kiadvány grafikai kivitelezésében jelentős szerepet vállaltak.

Ugyanakkor kapcsolatban álltak a kor hazai szellemi életének jelentős személyiségeivel is, például Nagy Sándor levelezést folytatott Szabó Ervinnel, Schmitt Jenő Henrik pedig személyesen is megfordult a kolónián.

E sok irányból táplálkozó szellemi-művészeti kapcsolatrendszer egy igen sajátos, a kor életreform mozgalmához is sok szálon kötődő közösségi életmódban öltött testet, amely a mindennapokban, a művészi alkotásokban és a művészek elméleti alkotó munkájában is lecsapódott, nyomon követhető. Nagy Sándor 1907-ben a Népmívelésben megjelent

írásában a gödöllői kolónia életet és művészetet összefonó kísérletet az „Egészelet szigetének” nevezi. (Nagy, 1907)

Mint Szabó Krisztina Anna összefoglalja: a kolónia legfontosabb jellemzői „a teljességre irányuló törekvés, (mind a művészetben, mind az életvitelben) és a kivonuló, de ezzel nem csak egy adott értékrendet, életmódot tagadó, hanem a „sziget-léten” keresztül alternatív életmódmintát felmutatni kívánó mentalitás.” (Szabó, 2002)

A művészi alkotómunkát prófétikus küldetésnek tekintették, s egész életmódjukat annak szellemében alakították, hogy ennek testileg és lelkileg felkészülve telessenek elegendet. A korban ható életreform-tendenciák több úton jutottak el és épültek be a telep életmódjába.

Már Diódon, a tolsztojánus és reformelvek együttélését rögzíti életmódjukban Tom von Dreger: „egy csapásra egészen megváltoztattam az életemet, családommal együtt a szép falusi magányban telepedtem le, és hét éven át éltem filozofálva, festve, szigorúan vegetáriánus módon élve. Mindenféle gazdasági munkát végeztem (...) és betegeket kezeltem. A négy elem felhasználásával természeti gyógymóddal, (...) Wörihofenben Sebastian Kneipp lelkésznel, főként pedig feleségemtől indítva a természet hűséges híve voltam.” (id. Gellér, 2003)

Gödöllőn is a gyógyítás fő módozatai a Kneipp-módszerre épülő vízgyógyászati terápiák és a homeopátiás gyógyítás volt. Ezek a módszerek a természet erejét használva megfelelték a telep természetes életmódot követő szellemiségének. A testi kondíció fenntartása a folyamatos szabad levegőn való tartózkodás, a napozás hasznosságának felismerésén kívül különböző sportok üzését is jelentette. Életük részét képezték a természetben ruhátlanul való megjelenés és fürdés minden erotikától mentes gyakorlása, s ezt műveiken is megörökítették. Rendszeres torna, koratavasztól a szabadban való alvás (a gyerekek is) és vegetáriánus étkezés egészítette ki az életmódjukat.

A vegetarizmus követőjévé először Körösfői vált, aki igen fiatalon, betegségéből való kilábalásának eszközeként talált rá erre, s a telepen mindenki hívévé vált Luis Kuhne lipcsei természetgyógyász tanításai alapján. Nagy Sándor pedig valószínűleg Párizsban vált vegetáriánussá a buddhizmus és a tolsztoji tanok hatására.

Schmitt Jenő Henrik, filozófus – a közösség vezetőinek barátja és szellemi társa – írásai nagy hatást gyakoroltak a gödöllőiek eszméire. (Gnózis’ című művéről Nagy Sándor lelkes ismertetést is megjelentetett a Huszadik Század című folyóiratban.) Schmitt a gödöllői életmódra is hathatott, hiszen Németországban a század elején hosszabb ideig élt egy ilyen kommunában. Nagy Sándor 1911-ben, „Az élet művészetéről” című könyvében az ő elveire is támaszkodva foglalta össze az új életmódról alkotott gondolatait: az önismeret, az öntudat, az ember erkölcsi, művészi és szellemi képességeinek kiművelése teremti meg a konvenciók alól felszabaduló ember külső-belső tisztaságát, harmóniáját.

Otthonukat is ezeknek az elveknek a szellemében alakították. Nagy Sándor első, veszprémi lakása már tipikus szecessziós otthon volt, világos falak, indadíszes dekorációk jellemezték. Körösfői saját tervezésű bútorokkal, faldíszítésekkel és textilekkel dekorálta otthonát. Gödöllőn Nagy Sándor számára Medgyaszay István a kor jelentős, szellemében hozzájuk közel álló tervezője épített műteremházat, melyet dús kert vett körül.

Ez a ház ma is áll. Morris Red House-a volt az ihletője, így megjelenése egészében angolos jellegű. Mint a kor más szecessziós művészháza, a művészeti elvek, elképzelések gyakorlati leszűrődéseinek megjelenítője volt. Az ablakok, verandák a külvilággal, a kerttel való szorosabb kapcsolatot szolgálták. A belső terek a „belvilágot” tükrözték, sok misztikus elemmel. A ház alaprajzában kialakításában Nagy Sándor elképzelése, a belső terek „társadalmi rétegszerű” beosztásának a megszüntetése volt a vezérelv. A sok kisebb helyiség helyett egy nagy közös teret képzel el, a család, a munka, a gyerekek együttlétének színtereként. A női hálószoba világos, gyermekbölcsővel és játékokkal berendezett helyiség volt. A nagyobb gyerekek az emeleti szobák egyikében kaptak később helyet, a

műterem szomszédságában, ami jelzi a szülők és a gyermekek szoros kapcsolatát. A ház berendezéséből sajnos semmi sem maradt fenn, az egészet csak fotókról és festményekről ismerjük.

A gyermekek játszóhelyeként a ház tetőterasa szolgált. A kert is a közös élet színtere. Minden, a belső terekről, a verandáról, tetőteraszról, a kertről fennmaradt ábrázoláson számos játékszert láthatunk, ami utal a gyermekek jelenlétére, de arra is, hogy milyen fontosnak tartották a játékszereket. A gyermekek köré rendeződött családok voltak a telep életének, szellemiségének középpontjai. A témát műveikben is többször feldolgozták, vallásos, tolsztojánus szemléletük átítatja ezeket a képeket. Mint az egyik művész leánya, *Remsey Ágnes* kulcsregényében megfogalmazza: „Párizsban akkoriban apadt el a gyermekáldás. Nagy világdívat lett a meddőség, az emancipált nők nem akartak szülni többet (...) Amikor Aladár megházasodott, tilalomfát ültetett annak a haladásnak, amely elvesztette tájékozódó képességét, és a trónra emelt enyészet mellé nőül adta a terméketlenséget.” (*Remsey, 1992*)

A legtöbb családban több gyermek született, s ezek a telep demokratikus szellemében egyenrangú tagnak számítottak. A család „szentháromsága”, apa, anya, gyermekek, Nagy Sándor írásaiban is szerepet kapott. A gyermek nevelése, – írja, 'Hol kezdődik a nevelés' című cikkében – a szülők egymásra találásának pillanatában kezdődik. A férfi és nő szerepét a gyermeknemzés és nevelés közös feladatában egyformán fontosnak tartotta. Lányának visszaemlékezésében ugyanakkor az is feltűnik, hogy apja sokat segített feleségének a háztartásban, maga tartotta rendben ruháit.

Egyetlen művésznő, a később a feminista mozgalmakhoz közeledő *Undi Mariska* nem volt családos, mégis a telep családias légköre, a gyermekek állandó jelenléte éppen őt tette a kor egyik legjelentősebb, a gyermekek számára alkotó művészevé. Igen korán foglalkoztatták a gyermekjátékszerek, s ezek gyűjtőjévé is vált, cikket is írt róluk, sőt maga is tervezett játékszert, mellyel 1904-ben, az első magyar játékpályázaton díjat nyert. Jelentősek gyermekszobai dekorációi, sőt teljes gyermekszoba-terve és gyermekkönyv illusztrációi is.

Egyfajta ősi közösségi demokratikusság szötte át a telep életét, ami a nők és a gyermekek számára is más volt, mint amiben a kor polgári társadalmában elfoglalt helyük szerint részesülhettek volna. A művészek és a szövönők együttese egy sajátos család képét öltötte, mintegy kibővítve a művészcsaládok szülőkből és gyermekekből álló családját, s az általában rendkívül fiatal lányokból álló szövönői gárda Körösfőit egyfajta apa szerepben látta, akihez gondolja fordulhatott, akivel megosztotta mindennapjaiban nem csak a munkát, hanem a szórakozásokat is (koncertek, színházlátogatás, bábszínházak, együttlétek számtalan formája).

A családról alkotott, az új nevelési elveket is magába olvasztó elképzelésük a nők szerepéről alkotott felfogásukban ugyanakkor meglehetősen ambivalens módon jelenik meg. Az itt dolgozó, a művészek terveit kivitelező fiatal nők a művészközösség tagjaivá váltak, részt vettek a közösségi életben, állandó és személyes kapcsolatban álltak a művészekkel. Ugyanakkor a tervezők a férfiak voltak, s bár néha a művészfeleségek is terveztek, művészi munkát végeztek, mégis ők az összetartó erőt, a család belső életének biztonságát képviselték elsősorban, hiszen mind a két vezető művész a nők szerepei közül a legfontosabbnak az anyaszerepet tartotta. Ezzel együtt a nemi szerepek hierarchiáját számos téren erősen kikezdő szemlélet- és bánásmód, a visszaemlékezések szerint, egyfajta egyenlőség-érzetként, egyenlőség-élményként rögzült a részvevőkben.

A nők öltözete is ezt a megváltozott szerepet tükrözte. Reformruhákat viseltek, melyeket a műveken, az asszonyokról készült portrékon megfigyelhetünk. A reformruhák az életmód szerves részét képezték annyiban, hogy az egyszerűség, az egészség, a mozgás, a sport és a szépség és szabadság, az új embertípus jellemzői kapcsolódtak össze a telep asszonyainak és gyermekeinek megváltozott, könnyű, mindenféle kötelmektől mentes öltözködésben.

Szemléletbeli elkülönülésüknek ez a kifelé a legnagyobb feltűnést keltő megnyilvánulása a kor női egyenjogúsági törekvéseibe illeszkedett. A nők felszabadulása a „divatelnymomás” alól Undi Mariska szerint a modern értelmiségi nő felszabadulását is jelentette. Nagy Sándorné már művészképzős korában felhagyott a fűzőviseléssel, s ebben partnere volt iskolatársa, Undi Mariska is, aki később, 1908-ban tanulmányt is szentel az új női ruházatnak. A férfiak szakállviselete, vászonöltözete közelebb állt a tolsztoji parasztias viselethez, a visszaemlékezők szerint oroszos ingük is volt. Nagyék házasságuk kezdetétől maguk tervezték ruháikat. Nagyné a hazai reformruha-mozgalom első képviselőjének tekinthető, fűző nélkül, bő ujjú blúzokban járt, s ehhez sima vagy hímzett kötényruhát viselt.

„Ennek a művésztelepnek nem voltak írott alapszabályai. De volt egy merész újításuk: asszonyaikat új ruhákba öltöztették. Bárhol születik valami új a nap alatt, az merészen mindig új ruhába öltözik (...) mintha régi nehézkes öltözetükkel együtt ledobták volna magukról a múltat is. (...) Könnyű, gyorsróptú saruk itt simultak először a női lábfejekre, s a nők könnyen hitték el azt is, hogy lábaikon nincs semmi szégyellnivaló. Testük, melynek ifjú tökélyét elnyomorították a régi páncélfűzők, most a szellős, bő ingruháknak, eredeti valóságukra formálódott vissza. (...) az emberiségnek e kicsiny szigetén hadjonfővel jártak a lányok (...)” – írta Remsey Ágnes. (Remsey, 1992, 21.)

A nők felszabadulása a „divatelnymomás” alól Undi Mariska szerint a modern értelmiségi nő felszabadulását is jelentette. Nagy Sándorné már művészképzős korában felhagyott a fűzőviseléssel, s ebben partnere volt iskolatársa, Undi Mariska is, aki később, 1908-ban tanulmányt is szentel az új női ruházatnak. A férfiak szakállviselete, vászonöltözete közelebb állt a tolsztoji parasztias viselethez, a visszaemlékezők szerint oroszos ingük is volt.

A gyermekek is egyszerű fehér vászonöltözetet viseltek, ami szabad mozgásukban nem gátolta őket. Erről számos fotó is tanúskodik. Ezek a ruhák jobban hasonlítanak a kor gyermekdivatjához, mert az öltözködés megújulása az új pedagógiai elvek térhódításának köszönhetően először éppen ezen a területen indult meg. Szoknya, blúz vagy bő zubbony, a fiúk egyszerű térdnadrágot és inget vagy kis kabátot viseltek. Anyaguk mindig könnyű textil, szövet vagy vászon, s mind otthon, házilag készültek.

A gyerekek élete a telepen a reformpedagógia alapelveinek szellemében alakult. Nagy Sándor „Új nevelés” című cikkében így ír: „Az öntudatos ember gyerekeit nem nevelni kell többé, hanem engedni élni, mint gyermeket.” (Nagy, 1906a, 194.) Mint a közös-

ség életének minden leírásából kiderül, a gyerekeket egyenrangúként kezelték. „Az apa, mint az istenek, elvesztette talaját és tekintélyét. Mi már nem viseltünk koronát, pajtása, játszótársa lettünk gyermekünknek. (...) Így jött el a Kinderrecht kora.” (id. Gellér, 2003) A közösség szórakozásainak jó része éppen a gyerekek igényét tartotta szem előtt. A bábszínházat szinte minden visszaemlékező akkori gyerek említi, s hatására többen a leszármazottak közül bábtervezők lettek a Remsey családból. A gyerekek együtt játszottak, főleg Körösfőiéknél, ahol a kertben homokozó és medence is volt. A nagyobb gyerekek nyáron iskolát csináltak a kicsiknek, s ebbe Nagy Sándort is bevonták. Életüket a teljes szabadság jellemezte, fenyegetésben, fenytésben soha nem volt részük.

A kolónia gyermekeinek neveléséről és oktatásáról a visszaemlékezések alapján alakulhat ki képünk. Kérdéseiket sosem hagyták megválaszolatlanul, nem korlátozták tevékenységüket, még ha ez a felnőttek számára gyakran zavaró is volt. A világ megismertetését fokozatosan végezték: előbb szűkebb környezetüket, majd Gödöllőt mutatták meg nekik, végül a nagyvárosba, Budapestre is elvitték felfedezőútra, ahogy Nagy Sándor lánya, Nagy Eszter írja. Tőle tudhatjuk, hogy az általános iskolai tárgyakat otthon, anyjától tanulta, s csak a matematikához hívtak tanárnőt. Nyelveket meséskönyvekből tanult.

A gyermeknevelés fontos eszközeként tartották a gyermekek tárgyi és vizuális környezetének kialakítását. Szabó Ervinnek, a csoport tagjaira nagy hatást gyakoroló angol könyvillusztrátor, Walter Crane művészetével kapcsolatos írása tükrözi a kolónia művészeinek felfogását is. „A szép szeretetében neveljük gyermekeinket, és azért (Crane) művészileg illusztrált könyvet készít számukra, szép képet fest, szép házat tervez, szép bútort rajzol, szép szőnyeget hímez, hogy mindenünk szép legyen, hogy aztán mi is, minden ember, ne tudjon másképp, mint szépen cselekedni, jók legyenek a gondolatai, nemcsak az érzelmei, hogy végül alkotni tudjon minden ember, művésszé legyen a munkás.” – írja Szabó. (id. Gellér, 2003, 78.)

Így a játékszer, a Baudelaire-i gondolat, „a játék a gyermek első beavatása a művészetbe” szellemében a művésztelep alkotói számára is az alkotás fontos területét jelentette. Mint említettük, Undi Mariska korán érdeklődött a kor megújuló játékszer-világa iránt, maga is tervezett, gyűjtött, és elméleti cikket is írt e témában. A gödöllői gyerekek gazdag játékszeres környezetéről Nagy Sándorné rajzai is tanúskodnak. Az, hogy a hasonló szellemű művészek fontosnak tartották a játékszert, más művészcsaládok esetében sem volt kivételes, hiszen a német Max Kruse családjának köszönhetjük az első reformbábak megszületését, Kathe Kruse babatervezői kibontakozását. A gödöllői kolónián Undi Mariska mellett Juhász Árpád magyaros, matyó viseletű fababáiról tudunk, ezekből több fenn is maradt.

A korabeli iparművészeti törekvések fontos terepe volt a gyermekek környezetének, életterének megtervezése. A gyermekszoba nemcsak a kolónia tagjainak, hanem más művészeknek a tervezői munkájában is megjelent ekkoriban, például a játékpályázaton szintén díjazott és évekig játéktervezéssel foglalkozó Veszely Vilmosnak a milánói világtalálásra készült munkája nagy nemzetközi visszhangot is kiváltott. A gödöllőiek közül a gyermekek kultúrájával sok területen foglalkozó Undi Mariska és Nagy Sándor (Thorockai Wigand Edével közös) szobatervéről tudunk. A tágas terek, a letisztult, a gyermek méretéhez alakított, finom színvilágú, festett, a népi bútorok szerkezetére utaló megoldásokat mutató deszkabútorok magyaros motívumai, a falifrízek, szőnyegek, párnák a magyar szecessziós enteriőrtervezés kiváló produktumai és a gyermeki tevékenység és életér fontoságának felismeréséről tanúskodnak.

A gyerekek vizuális nevelésében azonban a fő szerepet a gyermekkönyvek illusztrációinak tulajdonították. Az illusztráció már a szellemi és művészi indítást jelentő prerafaeliták által is művelt művészeti ág volt. A kolónia tagjai közül többen e területen alkották legjelentősebb munkáikat. Az általuk illusztrált gyermekkönyveken és tankönyveken generációk nőttek fel, s alakult szemléletmódjuk. Nagy Sándor, Körösfői, Undi Mariska, a tanítványok közül Mihály Rezső nevét említhetjük. Tulajdonképpen velük született meg a valódi magyar gyermekkönyv illusztráció.

A gödöllői reformszemlék kiterjesztésének fontos területe a nevelés, az oktatás volt. A gödöllőiek pedagógiai elveiket az oktatásban, mint „a számukra egyedül érdekes társadalmi területen” is érvényesíteni kívánták, s szűkebb környezetük tapasztalataiból kiindulva a nevelést már az otthoni környezetben, kisgyermekkorban kívánták megkezdeni. Míg a reformpedagógiákban a közösségi nevelés gondolata csak egy későbbi periódusban jelent meg (Németh, 2003, 170.), a gödöllői műhely világának egyik fő mozgató ereje éppen a közösségben rejlő erő kibontakoztatása volt, ami a művészközösségek kialakulásában mindenütt fontos szerepet játszott. Ugyanakkor a gödöllőiek gyermekfelfogása szorosan kapcsolódik a reformpedagógiának az egyénről és az egyén szabadságáról, valamint a társadalmi egyenlőségről alkotott felfogásába, amelyben a gyermeket a felnőttével azonos jogok illetik meg.

A gödöllői művésztelep prominens képviselőinek pedagógiai felfogása alapjaiban a reformpedagógiáknak a 19. század végén, 20. század elején jellemző, a gyermeki individuum önállóságának, szabadságának megvalósítására való törekvéséhez kapcsolódik.

(ibid, 169.) A reformpedagógia új gyermekszemlélete, a gyermek és közösségmítosz, a gyermeki alkotás mint az ember ősi tevékenységének eleme jelenik meg náluk. A művésztelep egész szellemét áthatja az a szellemiség, amely a reformpedagógiák kialakulásának is egyik eleme volt, az „organikus közösség víziója versus életellenes, mechanikus lét.” A művészközösség szecessziójának lényege az, hogy megpróbálják ezt a víziót a valóságban érvényesíteni. A résztvevők visszaemlékezései szerint, ha csak két évtizedre is, de a szubjektív érzések szerint sikerrel jártak.

A művésztelep vezetőinek a neveléssel és különösképpen a művészeti neveléssel, a közoktatás rendszerén belül a rajztanítással foglalkozó tanulmányai saját képzésükből, fejlődésükből levont következtéseikre és a reformpedagógiai mozgalmon belül megerősödő elvekre épülnek. De szoros összefüggés figyelhető meg a telepet – személyes és később adminisztratív szálon – támogató *Koronghy Lippich Elek*nek a rajztanítás reformjáról alkotott elképzeléseivel is. Írásaik a művészeti sajtón kívül a pedagógiai sajtóban – Népmívelés, Rajztanítás –, a kor elméleti folyóirataiban, a Huszadik Században is megjelentek, mutatva, hogy a reformpedagógiához és a társadalmi reformtörekvésekhez egyaránt kötődtek, s nézeteik ezekben a körökben visszhangra találtak.

A korabeli iskola lélekgyilkos, a gondolkodást nem fejlesztő, hanem elfojtó voltáról alkotott felfogás Nagy Sándor és Körösfői-Kriesch Aladár írásaiban már a század elején megjelenik. Számukra a művészet a megoldás. Ezért a rajztanítás, a művészeti nevelés a képességeket kibontakoztató lehetőségként jelenik meg náluk. Ezzel a témával különösen a század első éveiben, a közoktatási reform körül zajló viták és K. Lippich Elek miniszteri tanácsossal való szorosabb kapcsolatuk idején foglalkoztak, később azonban felhagytak vele.

Az általános rajzoktatás kérdése az 1890-es évektől kerül napirendre Magyarországon. A görögpótlóvá degradált rajz a képességfejlesztés fontos területét hagyta parlagon heverni. A közoktatási reformok rajzoktatást érintő vetülete körül zajló vita konkrét leszűródése, hogy az 1896-os II. Országos Tanügyi Kongresszus hatására a minisztériumi szándékokban is megjelenik a „művészeti érzék” iskolai fejlesztésének szükségessége. A kor pedagógiai folyóiratai, majd 1898-tól a Magyar Rajztanárok Országos Egyesülete, s annak lapja, a Rajztanítás képviseli legerőteljesebben a változtatás szükségességét.

Az intézményes, óvodai, elemi és középiskolai általános rajzoktatás reformja a szélesebb értelemben felfogott művészeti nevelés, valamint az ezzel szorosan összefüggő rajztanárképzés és művészeti szakoktatás, művészképzés reformjába illeszkedve természetesen nem csak a pedagógia, a közoktatás területét érintette, hanem a művészképzés és a művészeti élet egész struktúrájában megkívánt változtatások elvárásaihoz kapcsolódott.

„A reformpedagógia új elveinek gyors hazai térhódítása nem kis részben annak köszönhető, hogy a művészeti nevelés kiemelt intézményei és fórumai élén a reformok mellett elkötelezett személyek állnak. *Györgyi Kálmán, Fittler Kamill*, az Iparművészeti Társulat és az Iparművészeti Iskola vezetői, a Magyar Iparművészet szerkesztői jelentős szerepet vállaltak a nevelési eszmék terjesztésében. A hivatalos művészetpolitika területén K. Lippich Elek a Vallás- és Közoktatási Minisztérium Művészeti ügyosztályának vezetője válik a művészeti reformpedagógia elkötelezett támogatójává. Lippichet a század utolsó éveitől szoros baráti kapcsolat fűzi Kriesch Aladárhoz és Nagy Sándorhoz, így nevelési eszméik kölcsönösen hatással vannak egymásra.” (*Révész*, 2002)

Lippich – hasonló filozófiai alapokra építve, mint a gödöllőiek – a művészetnek nagy jelentőséget tulajdonít a társadalom átalakításában. Elképzelései megvalósításában nagy szerepet szánt a gödöllői művésztelepnek, s ezért annak működéséhez, hazai és nemzetközi szerepléséhez sok segítséget nyújtott. Az ő egyik írásában jelenik meg az a gondolat, hogy – a művészetet kell belevinni az iparba, s talán éppen ebből kiindulva válik ez a korabeli művészeti pályázatok s a minisztériumi megnyilatkozások fő motívumává. (*Jurecskó*, 1982) E gondolat szellemében támogatta a gödöllői művésztelepen zajló alko-

tómunkát, nyújtott támogatást ahhoz, hogy pályázatokon, nemzetközi kiállításokon érvényesülni tudjanak.

A gödöllőiek közül Körösfői volt vele szorosabb kapcsolatban. Elfogadta „a népművészet, mint a magyar kultúra egyetlen eredeti emléke, a modern magyar stílus alapja” felfogást, melyet Lippich megfogalmazott, mert össze tudta egyeztetni a ruszini összművészeti koncepcióval, bár éppen emiatt, ő nem az ipar, hanem a kézműves technikák alkalmazásával látta megvalósíthatónak a művészi ipar létrehozását.

Lippichnek a művészet jelentőségéről alkotott felfogásából, s abból a szándékából, hogy azt a társadalom minden rétegére szeretné kiterjeszteni, következik a rajzoktatás fontosságának hangsúlyozása. Ő, mint a minisztérium munkatársa, e reformot az átfogó közoktatási reform keretében képzelel el, s elméletileg is alátámasztja. Felfogásában az alap gondolat, hogy a gyermek alapvető természetes ösztönei között a rajzolás is szerepel, de ezt „az iskola módszereivel kiirtja a gyermekből.” Kötelező rajzoktatást követel a népiskolában és a középiskolában már egy 1900-ban megjelent írásában is. A szabadkézi rajz jogaiba való visszaállítás, a legjobb rajzok összegyűjtése és kiállítása, tanárik díjazása a korban már több országban megszületőben lévő gyermekművészeti-kiállítás gondolatának a közoktatás rendszeréhez való adaptálását jelenti. (Lippich, 1900)

Bár elképzeléseiből szinte semmi sem valósult meg, gondolatai, a gödöllői művészekkel való kapcsolatai révén annak vezető művészeiben visszhangra találtak. Az ő felfogásában s minisztériumi tevékenységében is jelen van a népművészetnek tulajdonított jelentős szerep, s ebből következik a Malonyay-féle gyűjtőmunka támogatása. A gyermekrajzok összegyűjtésének szándéka s kiállításuk 1910-ben a Nagy Sándor számára is fontos gyermekművészeti kiállításon ölt testet.

A művészi nevelés körül vitákba Körösfői-Kriesch Aladár több alkalommal is bekapcsolódik. Az idők során erről alkotott felfogása két változáson ment keresztül.

A század legelején, 1901-ben írt „A művészi nevelés kérdéséhez” című cikkében (Körösfői, 1901) Lippichtól és Nagy Sándortól eltérően nem tulajdonít a rajzoktatásnak egyedülálló és privilegizált szerepet a nevelésben. Ekkor még csak a művészetnek az oktatásba való bekerülését szorgalmazza, létjogosultságát kívánja igazolni, azonos helyet követel számára a tudomány mellett az oktatásban. Azonban a görögök mintájára fontosnak tartja a test és a lélek harmonikus nevelését – ahogy ezt a kolónia életében meg is valósították – s ezzel, a testnevelés kérdésének említésével eddig még alig felvetett problémára hívja fel a figyelmet.

Azt követeli, hogy az oktatás a lelki nevelés mindhárom összetevőjét – jellem, kedély, ész –, egyformán vegye figyelembe. Elítéli, hogy az akkori gyakorlat szerint csak az ész nevelésére fordítottak figyelmet, de azt sem végezték el megfelelően, mert holt ismeretek átadásával nem taníthatják meg a gyermeket gondolkodni. A jellem nevelésében elsőrendű szerepe a testnevelésnek van. Hogy azt bevezessék, javasolja, hogy a tárgyak felét töröljék el, helyébe a magyar karakternek megfelelő játékokat tegyék, így a gyermek nem unná a tanulást. Bár nem utal rá, de itt az addigra már megjelent Kiss Aron-féle „Magyar gyermekjáték gyűjtemény” hatása kimutatható az írásában.

1906-ban „A magyar népművészet jövője” című írásában annyiban változik felfogása, hogy előtérbe kerül a rajztanítás fontossága. (Körösfői, 1906) Szerepét a „nép” és a művészet kapcsolatának javításában, a természet formái megismerésében látja, hiszen az oktatásnak a formai megismerésből kell kiindulnia. Ezért kívánja, hogy a rajz helyet kapjon a népiskolában és a középiskolában is. Ettől várja a népművészet újjáélesztését is, s ezzel szélesebb kontextusba helyezi, egyfajta kultúrmisszióval ruházza fel.

Ebben a cikkében az elemi oktatásban megvalósítható háromlépcsős rajzképzésre is javaslatot tesz, amelynek fokozatai: ismert tárgyak emlékezetből való rajzolása; ugyanannak a dolognak természet utáni képe; lezárásként stilizált ábrázolása. Ez a módszer alkalmas volna az emlékezet, a megfigyelő képesség és a képzelet fokozatos fejlesztésére,

így az iskolából kikerülő tanulók a szépről, a művészetről is valódi képzeteket tudnának kialakítani.

Javasolja, hogy az iskolai tanterveket kialakító közoktatási tanácsban a művészeknek is helyet biztosítsanak, mivel a tudományt tudós, a művészetet művész taníthatja.

Nagy Sándornak is számos cikke foglalkozik a rajztanítással, mivel olyan eszköznek tekintette, amely a legalkalmasabb a nevelési célok megvalósítására s egy új embertípus kialakítására. Nyilván azok az elképzelések, melyek a gyermek kezdeti firkáinak jelentőségéről fogalmazódtak meg Nagy Sándorban, saját gyermekével kapcsolatos tapasztalatain is alapultak. Egészében véve Nagy Sándor nevelési felfogásának minden bizonnyal egyszerre volt forrása és alkalmazási területe a saját gyermekével és a telepi gyermekközösséggel való intenzív együttléte. Őt a tanügy érdeklí egyedül a közügyekből, írja Lippichnek már Veszprémből, mert „csak ott, azoknál a legzsengebb kis lényeknél lehetne valami igazán tisztának és szépségnek alapját megvetni.”

Bár már a század első éveiben foglalkoztatta a kérdés, eleinte a művészképzés bírálataira fordít nagyobb figyelmet. A művészeti nevelés hivatalos fórumait, a képző iskolákat s az egész művészképzés rendszerét a versenyszellem lélekvesztő hatásai miatt elveti. Erről ír a kor jelentős társadalomtudományi folyóiratában, a Huszadik Században 1903-ban megjelent naplójellegű írásában. 1905 körül jelennek meg kiérlelt tanulmányai a közoktatás s ezen belül a rajztanítás reformjának témájában. (Nagy, 1905) Abból kiindulva,

---

A gyerekek vizuális nevelésében azonban a fő szerepet a gyermekkönyvek illusztrációinak tulajdonították. Az illusztráció már a szellemi és művészi indítást jelentő preraffaeliták által is művelt művészeti ág volt. A kolónia tagjai közül többen e területen alkották legjelentősebb munkáikat. Az általuk illusztrált gyermekkönyveken és tankönyveken generációk nőttek fel.

---

temájában. (Nagy, 1905) Abból kiindulva, hogy először a képírás alakul ki, azt fejtegeti, hogy a gyerekeket elsőként nem írni, hanem rajzolni kellene tanítani. A rajzot az ember veleszületett ösztönének tartja, a gyermek első rajzaiban közvetlenül, belső látását vetíti ki a papírra, mivel „megtartotta a nagy természettel és a nagy élettellel való kontaktust.” Szerinte ezt a hajlamot kell becsülni, felismerni, fejleszteni. Amellett, hogy már az első irkafirkának nagy jelentőséget tulajdonít, a rajztudás fokozatos, tapasztalaton alapuló fejlesztésének a híve.

A jövő közoktatásának – fogalmazza meg azt, amit egy évvel később a Népmívelésben is kiemel – nem a társadalmi elvárásokból, hanem az emberből, az emberi képességekből kell kiindulnia. Körösfőihez hasonlóan s Lippichre támaszkodva bírálja a közoktatást, mert figyelmen kívül hagyja a gyermek hajlamait, mellőzi a gyermek saját maga által megszerzett tapasztalatait, benyomásait, nem ad teret az információk egyéni feldolgozásának, ehelyett holt ismeretek bebeflúztatására szorítkozik, elzárja a gyereket az iskola poros falai közé ahelyett, hogy a világ megismeretetésére vállalkozna. A reformpedagógia szellemében a gyermekek hajlamait, képességeit jobban figyelembe vevő módszereket kíván.

A benyomások feldolgozása során egyrészt a hajlamokat (kultúrfok), másrészt a saját tapasztalatokkal szerzett benyomásokat és csak harmadsorban a múlt elvont és tapasztalat nélküli benyomásait kell felhasználni. A tárgyi emlékezetben rögzülő tapasztalatnak, a személyes élményeknek rendkívül fontos a szerepe, az egyént érő rengeteg információ szabad beáramlásának semmi se szabhat gátat. E benyomások színek, fények, illatok, az őt érzék révén megszerezhető információk révén alakítják a szellemet. Az információk rendezése, a miértekre adott válaszok e tapasztalatok feldolgozását s az e tapasztalatokra épülő tudás kialakulását jelentik. Ez a munka jelenik meg a gyermekrajzokban, amelyeknek nagy jelentőséget tulajdonít. De minden gyermeki alkotó folyamatot, így a farigcsálást, a játékokat és a konstruálást is ennek a gondolkodást, az emlékezetet fejlesztő, tu-

dást rendszerező tevékenységnek a sorába számít. Ez a „szellemi kérődzés”, öntudatlan, szinte önkénytelen leckeisméltés az agyfejlődés legfontosabb ténykedése, a megismerés, a helyes tudás alapkövetelménye. Fontos a fantázia kiegészítő szerepe is. Irkafirka közben a gyermek újra idézi, elemzi benyomásait. Míg az emberiség történelme során megszerzett tudás tapasztalatok nélküli absztrakt fogalmakként való túl korai átadása, a tárgyi emlékezőtehetséggel szemben az elvont dolgok emlékezőtehetségének erőltetett fejlesztése megakadályozza az egyéni stílus, egyéni gondolkodás kialakulását. A „benyomástalan absztrakciók” magolása, a tapasztalatok, a megokolás hiánya nem megemésztendő tudást kínál, ezért az agy kiveti magából, az ilyen agy nem termékenyül meg soha. „Ettől kezdve az ifjú nem tanul önmagának, csak a terhes iskolai kötelességeknek felel meg.” A tárgyból kiinduló gondolkodás fejlesztése a szellem fejlődésének a legjobb útja. Ezzel a rajzot a szellemi képzés középpontjába helyezi, és a fokozatait is meghatározza: a hajlam felismerése tehát az oktató legelső kötelessége; tiszta benyomások beengedése; benyomások rendszerezése.

Az általa kultúrfoknak nevezett hajlam az ember egyedüli öröksége, s a legmagasabb szintű hajlam is előlről kell, hogy kezdje a világ megismerését. Az iskola ezt nem veszi figyelembe, pedig a gyermekben munkál a megismerési szándék: „Valóban megható az ifjúságnak az az öntudatlan iparkodása, míg tart benne a hozzávaló vitális erő, hogy megtartotta a nagy természettel és a nagy étellel való kontaktust.”

Nagy Sándor 1906-ban, a Népművelésben (Nagy, 1906b) megjelent „Hol kezdődik a nevelés” című írása a reformeszmék patetikus, szubjektív megközelítésén túl néhány alapvető gondolat kiérlelt rögzítését tartalmazza. Lényegesnek tartja, hogy a gyermek nevelése nem is fogamzásánál, hanem a szülők egymás iránti érzelmeinek megszületésénél kezdődik, és ez rimel arra a reformgondolatra, amely a nevelés megkezdését nem a közoktatásba való belépéstől, hanem már a családon belül is fontosnak tartja. Ugyanebben az évben ugyanitt közölt másik írása (Nagy, 1906a) szintén a reformpedagógia egyik alapelveként a szerző mitizáló, romantikus szemléletmódján átszűrt megfogalmazását nyújtja: a természet fejlődéséből vett hasonlaltal elutasítja a gyermekek „felekezet, gyülekezet, vagy egyéb társadalmi kialakulás” számára való uniformizálását, a szabad fejlődést ebben a szellemben megnyirbáló, béklyózó nevelés ellenében szól, s a közoktatást a számukra össze nem rakható részletek sulykolásával vádolja. A társadalom igényei szellemében megnyirbált gyermeki lélek elvetése az ő romantikus társadalom-felfogásába illeszkedik, nem a társadalmi elvárások figyelmen kívül hagyását, hanem minden áron való sulykolását veti el, egy új, tisztább, nyitottabb s így hasznosabb embertípus létrehozásának érdekében.

Irodalom

- Jurecskó L. (1982): K. Lippich Elek – a hivatalos művészetpolitika irányítója – és a gödöllőiek. In: Ikvai N. (szerk.): *Gödöllőiek – szentendreiék*. Szentendre, 9–33.
- K. Lippich E. (1900): A magyar művészet jövője, *Műcsarnok*, 10. 356–357.
- Körösfői-Kriesch A (1901): A művészi nevelés kérdéséhez. *Műcsarnok*, 5. 465.
- Körösfői-Kriesch A. (1906): A magyar népművészet jövője. *Népművelés*, 1–2. 159–165.
- Nagy S. (1905): A jövő közoktatása. *Huszadik Század*, 5. 29–41.
- Nagy S. (1906b): Hol kezdődik a nevelés. *Népművelés*, 1–2. 43–46.
- Nagy S. (1906a): Új nevelés – új élet. *Népművelés*, 2–3. 192–196.
- Nagy S. (1907): Mese az Egészélet szigetéről. *Népművelés*, 7–8. 13–43.
- Németh A. (2003): A reformpedagógia gyermekképe. In: Pukánszky B. (ed): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Kiadó, Budapest. 169–184.
- Remsey Á. (1992): *Nagyobb mozdulat*. Városi Múzeum, Gödöllő.
- Révész E. (2002): Művészeti nevelés a gödöllői művésztelep mestereinek elméletében és gyakorlatában. In: Gellér K. – Keserű K. (szerk.): *A gödöllői művésztelep 1901–1920*. Gödöllő. 161–171.
- Szabó K. A. (2002): „Az Egészélet szigete”, In: Gellér K. – Keserű K. (szerk.): *A gödöllői művésztelep 1901–1920*. Gödöllő.

Kodály Zoltán zenepedagógiája és az életreform

A 19. század végén felgyorsuló modernizációs-urbanizációs folyamatok az Egyesült Államokban és Európában nagyarányú változásokat hoztak létre a társadalmi kapcsolatok rendszerében. (1) A fejlettebb gazdasági berendezkedésű országokban elkezdődött az életmód átforgalmazása, átrendeződés következett be a hétköznapi gondolkodásmód, a mentalitás terén is.

Új életérzés, életstílus született, amely olyan jelszavakat tűzött zászlajára, mint: „haladás”, „fejlődés”, „küzdelem”. A klasszikus kapitalizmusra jellemző puritánus attitűd mellett fokozatosan tért hódított a materiális és szellemi „fogyasztás”-ra és ezzel kapcsolatosan a magasabb minőségi szintet képviselő életmódra törekvő belső igény. E szükséglet kielégítésének materiális alapját az ipari produktivitás növekedése teremtette meg, amely robbanásszerűen zajlott le az ipari fejlődés alacsonyabb fokán álló országokban éppúgy, mint az élen haladó országokban (például Németországban).

A változások eredményeképp az új mentalításban egyre fontosabb szerepet játszott a világ iránti érzékenység, a szépség, az esztétikum iránti nyitottság. Fokozódott az emberek érdeklődése a művészetek, ezen belül is a zene, az érzelmeket kifejező irodalmi alkotások, valamint a sport iránt. A változások hatására mind több tehetőbb szülőben fogalmazódott meg az az igény, hogy gyermekei számára megteremtse a szokásosnál minőségileg magasabb színvonalú intézményes nevelés-oktatás lehetőségét.

A gazdasági fejlődés áldásos hatása mellett azonban egyre erőteljesebben érzékelhetővé váltak azok a veszélyek is, amelyeket a technikai civilizáció robbanásszerű fejlődése idézett elő. A rohamosan felgyorsuló élettempót diktáló „modern kor” káros mellékhatásként nehezen vagy alig gyógyuló sebeket ütött a bioszférán éppúgy, mint az emberek lelkén. (2) Ezek között a legnagyobb veszélyt a tömeges méreteket öltő elidegenedés jelentette.

Ehrenhard Skiera hívja fel a figyelmet ennek az elidegenedési folyamatnak a sajátos összetevőire. Az egyre fokozódó teljesítménykényszer kínosan pontos időbeosztást követelt, megszületett az „óra uralma”. Mindez fokozatosan az ember önnön lététől való elidegenedéséhez vezetett. De elidegenítő erővel lépett fel az új – látványos és mind veszélyesebbé váló – városi környezet is. (3)

Kétségtelen tény, hogy az urbanizációs ártalmaknak ez az egyre nagyobb mérvű halmozódása jelentős szerepet játszott a kiütkereső próbálkozások szaporodásában. E törekvések jelentős része pusztán teória maradt, de egyre több vállalkozó kedvű úttörő tett kísérletet saját egyéni életmódja újjászervezésével a „túlélés” egy-egy lehetséges modelljének megalkotására.

A menekülés egyik magától értetődő útja – mint *Rousseau* óta oly sokszor – a természethez vezetett. A századforduló környékén egyre több olyan mozgalom lépett színre, amely az ember lelki és testi harmóniájának újrafelfedezését a romlatlan őseredeti természet fizikai közelségével és a természet által nyújtott javak révén próbálta újra megtalálni. A kiütkeresők néhány esetben az emberi életmód átforgalmazására irányuló törekvéseiket filozófiai magaslathoz emelve kísérletet tettek egy „új embertípus” kialakítására is.

Az ilyen kísérletek körébe sorolható egyebek között a természetgyógyászat, a homeopátia és a holisztikus medicina, a vegetarianizmus, a szabadlevegős testkultúra és a természetjárás. Különösen német nyelvterületen terjedt el nudizmusnak az a válfaja (Freikörperkultur, Nacktkultur), amely a szabad levegőn végzett gimnasztikai gyakorlatok révén az ember és természet kapcsolatának újrafelfedezésére törekedve a városias életmód által elgyötört test és lélek megújítását tűzte ki célul. A korabeli életreform-mozgalmakra jelentős eszmei befolyást gyakorolt a festő, alpesi vándor és természetpróféta *Karl Wilhelm Diefenbach* és tanítványa *Hugo Höppener*, művésznéven *Fidus*. Ez utóbbi legismertebb műve a 'Fényfohász' (Lichtgebet) című kép, amelyen a Nap felé forduló mezítelen férfi alakot látható. Ez az alak és ez a fény felé kitért karral feltárulkozó gesztus a kor ifjúsági reformmozgalmainak vált újra és újra felbukkanó, szinte emblematikus jegyév.

1. ábra. Fidus: Fényfohász (Lichtgebet), akvarell, 1913

A nagyvárosi élettől megcsömörlött életreformerek egyre nagyobb számban alapítottak kolóniákat az Alpok fenséges hegyormai és hegyláncai között, ahol az őseredeti romlatlan természet gyakorta inspirálta őket világmegváltó profetikus látomásokra. Az ismertebb alpesi vándorpróféták körébe tartozott például a holland származású *Henri Oedenkoven*, aki 1900-ban feleségével, a zongoratanár *Ida Hofmannel* és követőivel a svájci Tessin kantonban, Ascona közelében az „Igazság Hegyén” (*Monte Verité*) kolóniát alapított, ahol az új reforméletmód és -művészet kidolgozásával foglalkoztak. Kísérletük az új életforma megteremtésére messzi földről vonzotta az érdeklődőket: Monte Verité így hamarosan szinte kultikus zarándokhellyé vált. (4)

A civilizáció elől menekülő természetjárók természetesen nemcsak német nyelvterületen bukkantak fel egyre nagyobb számban. A természet közelsége iránti elementáris igény a magyar fiatalság körében is felébredt. A civilizált létforma elidegenítő hatásának ellensúlyozására egyre többen vállalkoztak hegyi túrákra, a természetes életmód után kutatva mind többen fedezték fel az egyszerű nép kultúráját, amelynek érintetlensége, romlatlansága a szellemi megtisztulás reményével kecsegtette a városlakókat.

Egy új utakat kereső fiatal magyar művész

Kodály Zoltán (1882–1967), a magyar zeneművészet és -pedagógia korszakos jelentőségű alakja fiatal korában maga is egyike volt ezeknek az új utakat kereső ifjaknak. Kévéssé köztudott, hogy a fiatal zeneszerző maga is szívesen vállalkozott embert próbáló

hegyi túrakra: az első világháborúig sokat barangolt nyaranta a svájci Alpokban. (Feltehetően az itt gyűjtött élményanyag is hozzájárult a „Hegyi éjszakák” című, női karra írt kórusművének megszületéséhez.)

2. ábra. Pihenő Svájcban (5)

3. ábra. Hazai tájakon

A vadregényes hegyvidék iránti vonzódás Kodály esetében több volt felüdülést nyújtó időtöltésnél: edzést, fizikai felkészülést jelentettek ezek a túrák az élethivatásként választott zenei „túrák”-ra, azaz a népdalgyűjtő körutakra. A zeneszerző-zenetudós 1905-től kezdve 1950-ig csaknem húsz nagy népdalgyűjtő úton vett részt. Könnyű belátni, hogy ehhez a munkához nem volt elegendő a magas szintű zenei képzettség. Egy íróasztal vagy hangszer mellett ülő, négy fal közé kényszerített életmódhoz szokott zeneművész különleges előkészület nélkül nem lett volna képes ezekre az erőpróbára. Kiváló fizikai kondícióra, állóképességre is szüksége volt Kodálynak ahhoz, hogy újra és újra felkerekedve fáradhatatlanul vándoroljon faluról falura a történelmi Magyarország vidékein azért, hogy addig ismeretlen magyar és szomszédos népektől származó dallamokat rögzítsen fonográfjával.

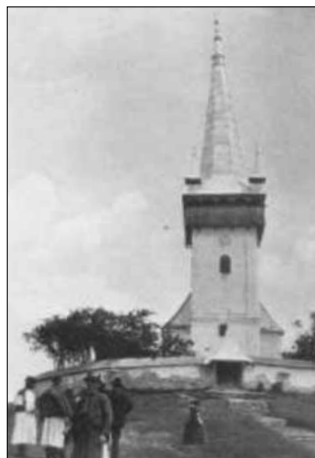
Bauer Hildának – barátja, *Balázs (Bauer) Béla* testvérének – írja a következő sorokat egy levelezőlapon 1905 augusztusának közepén a Csallóközből, Nádszegről: „... egész napig mentem úgy, hogy nem láttam falut, csak erdőket és réteket. Nem hittem, hogy ilyen szép a Csallóköz, ezüst víz (Kis Duna), ezüstös fűz és nyárfák, ezüstös rétek (benőtte őket az az árvalányhajféle bojtos növény) erős, mély zölddel aláfestve, hozzá az ég is egész nap ezüstszín volt. Azt hiszem, ez szebb, mint Párizs (...) Én úgy iszom és kurjongatok, mint a falusi legények; van is eddig dalom már 100-on felül. A nyelvem is visszaszokott a csallóközi beszédbe, amit hej, de megrongált az a szerencsétlen városi idióma.” (6) Látható, hogy a dalgyűjtő körutak Kodály számára nem pusztán tudományos feladatot vagy megerőltető erőpróbát jelentettek. Könnyen ráhangolódott a táj, a vidék hangulatára, átvette a parasztleányok magatartását, beszédét, azonosult értékeikkel. A népdalgyűjtés jóformán nem is munka, hanem életforma volt számára.

A később, tudományos és művészi eszközökkel oly sokrétűen feldolgozott őseredeti zenei anyag rögzítésén túl – melyhez a korabeli technika legújabb vívmányát: *Edison* viaszhengeres fonográfját használta – a fiatal Kodály szívesen vette át az adott vidéken élő emberek idiómáit, nyelvjárását is. Ez nem esett nehezére, hiszen gyermekkorá hét esztendejét (hároméves korától) a nyugat-felvidéki Galántán töltötte. (7) A falusi élet kitörölhetetlen emlékeket hagyott lelkében: itt kapta az első érzelmi indítást a népi kultú-

ra megismerésére, a népdalkincs feltárására, összegyűjtésére, majd tudományos igényű feldolgozására.

4. ábra. Népdalgyűjtő körúton, Magyarerdőmonostor, 1910-es évek

5. ábra. A körösfői református templom előtt, 1912

A zeneszerző-etnográfus számára az egyszerű falusi néppel, a paraszti kultúrával való vissza-visszatérő találkozás egyfajta benső szükséglet lehetett. Talán ezzel ellensúlyozta, ezzel ellenpontosította a minden téren eminens fiatalember a magas „kultúrának” azt a költöttségét és lelki igénybevételét, amelyet párhuzamosan folytatott klasszikus zenei akadémiai és bölcsészeti egyetemi tanulmányai jelentettek számára. (8)

Találkozás a századforduló új szellemi irányzataival

A századforduló szellemi életének sokszínű forrása Kodály gondolatvilágát sem hagyta érintetlenül. Zeneművészként, komponistaként a francia impresszionizmus és mindenekelőtt *Debussy* művei befolyásolták stílusát. (Különösen jól érzékelhető ez hatás a korai, 1909-ben írt Op. 4-es gordonka-zongora szonáta hangvételén.)

Mindemellett széleskörű irodalmi műveltség és az új iránti fogékonyság jellemezte, ezért többször megfordult az 1915-ben *Lukács György* és *Balázs Béla* köré szerveződő, fiatal értelmiségiekből álló csoport, a Vasárnapi Kör estébe nyúló beszélgetésein. E társaság törzstagjai közé tartoztak a korszak szellemi életének olyan jeles képviselői, mint *Antal Frigyes*, *Fogarasi Béla*, *Ritók Emma*, *Lesznai Anna*, *Hajós Edit* és *Schlamadiger Anna*, majd később (a „knábák”-nak [fiúknak] becézett fiatalabb generáció képviselőiként) *Hauser Arnold* és *Mannheim Károly*. A Lukács György irányítása alatt folyó lelkes hangulatú viták főleg a német idealista filozófia szellemében folytak, s tárgyak többnyire az etikum és az esztétikum köréből került ki. (9) A csoport tagjai jól érzékelhetően elhatárolódtak az etikai relativizmus mindenfajta megnyilvánulási formájától, és távolságtartó attitűddel viseltettek a nyugatosok iránt. Kodály e csoport összejövetelein csak néhány alkalommal vett részt, de egyik hangadó egyéniségével, Balázs Bélával élethosszig tartó szoros barátságot kötött. (Talán e baráti kapcsolatnak tudható be, hogy Balázs eredetileg Kodálynak szánta a „A kékszakállú herceg vára” című opera librettóját. Zenei téren történő együttműködésük jóval később, a negyvenes évek végén kézzelfogható eredményt is hozott: a „Cinka Panna” című daljátékot, melynek ötlete és szövege Balázs Bélától származik.)

A Vasárnapi Kör tagjaiban élt a vágy, hogy megmutassák magukat koruk szellemi közéletének. Így 1917-ben úttörő jelentőségű lépésre szánták el magukat: Szellemi Tudományok Szabad Iskolája címen előadássorozatot hirdettek a filozófia, az esztétika, az irodalomelmélet és a zeneművészet egy-egy témájáról. E tanfolyamok keretei között Kodály a magyar népdalról, *Bartók* pedig a népzene és a modern zene viszonyáról tartott előadást.

Mannheim Károly a következő szavakkal indokolta az iskola megnyitó előadásán a népdal, a népzene témaként való megjelenítését: „A népművészet problémája tudvalevőleg először a romantika számára lett aktuálissá, a kultúra egy olyan szakaszában olyan emberek előtt, akik számára a formáktól való elidegenedés először lett tudatos élménnyé. Bennünk is ugyanezért támadt fel az idegen kultúrák iránti érdeklődés, s a népművészet egy ilyen relatíve idegen kultúrát jelentett számunkra. Mindez idő óta a népművészet után való szentimentális vágyakozás életben maradt, s most, midőn minden kultúrobjektíváció szerkezetét keressük, a népművészet azért is fontos, mert tőle való természetes distanciánk formáinak szerkezetét még könnyebben követhetővé teszi. Ezért fogjuk meghallgatni Kodály és Bartók beállításait.” (10) A témaválasztásnak ez az indoklása is jelzi a századforduló értelmiségi köreinek a magyar népművészet s ezen belül a magyar népzene iránt feléledő érdeklődését.

Új életstílus teremtése a népdal nevelő erejével

A Mannheim Károly megnyitójában megfogalmazott gondolatok más szempontból is tanulságosak. Kifejeznek egy olyan korjelenséget, amelyre Kodály számos írásában felhívja a figyelmet. Ez pedig az a tény, hogy a magyar népdal a középosztály, sőt az értelmiség számára ekkorra már egyfajta „idegen kultúra” lett. Olyan „terra incognita”, amely éppen idegensége, ismeretlensége miatt romantikusan izgalmas, újszerű, figyelemfelkeltő.

E szomorú jelenségnek mélyen gyökerező előzményei vannak a magyar kultúra történetében. A magyar népdal a magyar úri középosztály számára idegenné vált a történelem során. Ahogyan ezt Kodály 1925-ben írt szuggesztív sorai érzékeltetik: „Nálunk még háromszáz éve ugyanaz a dal zenghetett várban és kunyhóban. Azóta a vár rombadőlt; ha áll, lakója idegen, vagy hűtlen lett a magyar dalhoz. Megőrizte a régi kincseket, díszruhákat, fegyvereket. A dalt abbahagyta. A kunyhó hú maradt, megőrizte a régi kincs értékesebb felét: a lélek ősi bútorzatát. Az egész magyarságét: a magáét is, azt is, amit fölülről kapott. Amit háromszáz éve az Esterházy-palotákon daloltak, azt ott ma már nem tudják. De tud még belőle Szalai Zúza, kis töpörödött öregasszony, Kolon nevű kis zoboraljai faluban. Tudnak harisnyás, öreg székelyek. A falu megmentette a tradíció folytonosságát. A mi dolgunk átvenni tőle és tovább ápolni.” (11) Vagy ahogyan egy későbbi, 1927-ben kelt publicisztikájában fogalmaz: „Nem helyes, hogy a városlakónak a falusi magyar csaknem olyan exotikum, mint a néger. Nem elég auton átrobogni a falun. Be kell lépni minden kapun, körülnézni a házakban: ott is emberek laknak. Sokszor égbekiáltó testi-lelki nyomorúságban (erről is mi tehetünk), és mégis mennyit tanulhatunk tőlük.” (12)

Kodály zenetudósi-népzene-kutatói missziójának egyik legfontosabb eredménye éppen az, hogy – Vikár Béla nyomdokain járva, barátjával és kollégájával, Bartók Bélával közösen – lejegyezte a még fellelhető népdalkincs-népdalkorpusz jelentős részét, megmentve ezzel a magyar „ősi lelki alaprteg” (13) egyik legjellemzőbb megnyilvánulási formáját a végleges pusztulástól. Ilyen irányú munkásságának eredményeit tudományos publikációkban tette közzé (például az „Ethnographia” című szaklapban). A bölcsészkaron folytatott tanulmányainak lezárásaként megvédett doktori értekezésének (1906) témája a magyar népdalok strófikus szerkezete volt.

Kodály nemcsak etnográfusként, népzene-kutatóként, nyelvészként közeledett a magyar népdalhoz – többet tett ennél. Zeneszerzőként felébresztette a magyar népdalt „Cspikerözsika-álmából” és mintegy „kézen fogva” bevezette a koncerttermekbe, ahol

addig a „magyaros ízt” csak a cigány-, illetve a verbunkos zene motívumai jelentették. A terv megvalósítása nem ment könnyen: 1906-ban még csak óhajként fogalmazódott meg első énekhangra és zongorára feldolgozott húsz magyar népdalt felölelő gyűjteményének előszavában: „A magyar társadalom túlnyomó része még nem elég magyar, még nem elég naiv és nem elég művelt arra, hogy ezek a dalok közelebb férközzenek a szívéhez. A magyar népdal a hangversenyteremben! – különösen hangzik ma még. Hogy egy sorba kerüljön a világirodalom remekeivel és a – külföldi népdallal. Mikor majd lesz magyar házi muzsika és a magyar család zenélése nem éri be a legalacsonyabbrendű külföldi kupléval, belföldi népdalgári portékával.” (14)

6. ábra. Bartók – Kodály: Magyar népdalok. Címlap, 1906 (Bartók Archivum)

A ‚Magyar népdalok’ címet viselő gyűjteményes kötetét még több hasonló kiadvány követte. Kodály és Bartók művei révén az ősi magyar népdal hamarosan megszokott szereplő lett a hangversenytermek pódiumain is. Nemcsak az énekkari (női-, férfi- és gyermekkórusra írt) művekben, valamint a zongorakíséretes dalokban, hanem a zenekarra írt olyan darabokban is, mint például a ‚Marosszéki táncok’, a ‚Galántai táncok’ vagy a ‚Páva variációk’.

Kodály komponistaként jelentős mértékben hozzájárult a sajátosan magyar nemzeti zenei nyelv megteremtéséhez. Bartók Bélával közösen olyan zenei stílust alkotott, amelynek a magyar népdal nemcsak központi eleme, hanem inspiráló közege is: más szóval az autentikus népzenei források felhasználása mellett műveikbe népi ihletésű dallamok egész sorát szövik bele. Ezen az új zenei nyelven megszólalva zeneszerzőként mindketten egyre gyarapodó hírnévre tettek szert Magyarországon és külföldön egyaránt. (15)

A népzeneire alapozott új nevelési program

Az új zenei nyelv megteremtése kárba vesztett erőfeszítés maradt volna, ha Kodály zenepedagógusként és népművelőként nem fúj riadót és indít el egy grandiózus pedagógiai programot. A húszas években már az urbanizált életforma, az elsivárosodott városi lét, a felgyorsult élettempó aggasztotta. Egy 1927-ben írt cikkében a modern ember önsorsrontó életformáját érzékelteti. Ahogyan írja, a további bajokat megelőzendő legszívesebben megállítaná „a haszon vagy falat kenyér után az utcán dúlt arccal loholó embereket”, és megkínálná őket a „csodakút” vizével, hogy enyhítsék szomjukat és vigasztalást nyerjenek belőle. A szuggesztív erejű képen ez a csodakút nem más, mint a legősibb, legma-

gyarabb népzene, a székely népdal: „Mélysántás, rigol-eke kell most a magyar léleknek, hogy újra teremjen. Ez a rigol-eke a székely dal, mely ha belesánt a magyar lélekbe: ősi gyökeréig feltárja, kihozza a napvilágra a kártékony férget, megújítja a talajt.” (16) Tipikus életreform-program ez: az elkorcsosulás veszélyének kitett „magyar lélek” megújításának programja a székely-magyar népzene révén.

A magyar zeneszerző-pedagógus mélységesen hitt a rendszerre emelt katarzis léleknevelő hatalmában, az esztétikum erkölcsöt fejlesztő, karakterformáló erejében. A régi görög filozófusok elszántságát meghazudtoló makacssággal hirdette a zene embert jobbitó, társadalmi bajokat csökkentő erejét. Véleménye szerint a társadalmi bajok elhárítására és a továbbiak megelőzésére sürgősen végrehajtandó „belmisszióra” volt szükség: ezért írja 1934-ben a következő sorokat: „Minden teendőnk egyetlen szóban foglalható össze: nevelés. De kölcsönös. A magyar tömegeket közelebb kell hozni a magasabb művészi zenéhez. Ennek kizárólagos hívei pedig nem élhetnek elefántcsonttoronyban: tudomásul kell venniök, hogy van külön magyar zenei hagyomány, annak termékei éppoly tökéletesek a maguk nemében, éppoly tiszta és magas művészetet jelentenek, mint a nyugati nagy zeneirodalmak. Tudniuk kell, hogy további magyar zenei élet csak e hagyomány alapján, annak levegőjében fejlődhetik.” (17)

Életmódot reformáló mozgalom vette kezdetét Kodály irányításával, amelynek magva az új szellemű zenei nevelés volt. A magyar népzenei alapuló pedagógia nála nem korlátozódott az óvodás- és iskoláskorú korosztályokra. Énekkari művek sokaságát alkotta,

Ahhoz, hogy a zene emberi kapcsolatokat jobbitó, társadalomformáló szerepét betölthesse, zeneértő tömegeket kell nevelni. E grandiózus terv megvalósítását pedig az elején, a kisgyermek minden tekintetben igényes zenei nevelésével kell kezdeni.

cikkeiben rendszeresen nyújtott zenepedagógiai-módszertani tanácsokat a kórusok élén álló karvezetők számára.

A magyar kultúrától idegen, ennek ellenére nálunk is meggyökeresedő és az indogermán zenei hagyományokat képviselő férfikari dalárdamozgalom („Liedertafel”) nem nézte jó szemmel. Vele szemben a magyar népdalfeldolgozásokat műsorukra tűző vegyeskarok alapítását szorgalmazta. Az énekkari kultúra terjedésétől a társadalmi ellentétek csökkenését,

az együttműködés új lehetőségeinek megteremtődését várja. „A magyar karének útja” címen 1935-ben közzétett írásában a felvilágosodás filozófusainak pedagógiai optimizmusát idéző hevülettel ecsetelte az osztályellentétek feloldódásának utópisztikus vízióját: „Ha egyrészt igaz is, hogy fejlett karénekelés csak nagy mértékben szolidáris társadalmakban lehetséges, másrészt kétségtelen, hogy a karénekelés fejleszti a társadalmi szolidaritást. Lebontja az osztályok közötti választófalakat. E tekintetben távoli, de nem elérhetetlen ideálunk lehet az angol falusi énekkar, amelyben a földesúr és családja mellett ott sorakoznak alkalmazottai s a földműves és iparos lakosság minden arra való tagja.” (18)

Ahhoz, hogy a zene emberi kapcsolatokat jobbitó, társadalomformáló szerepét betölthesse, zeneértő tömegeket kell nevelni. E grandiózus terv megvalósítását pedig az elején, a kisgyermek minden tekintetben igényes zenei nevelésével kell kezdeni. Kodály életében – saját visszaemlékezése a tanúság rá – a pálfordulás 1925-ben következett be. Ez évtől kezdve építette ki sajátos zenepedagógiai rendszerét, amely végeredményben jóval több lett, mint egy módszer vagy akár módszerek együttese: gondolatai egységes pedagógiai koncepcióvá szerveződtek az évek folyamán.

A végső indítást az új nevelési rendszer megalkotásához állítólag – a Kodály által többször is felidézett anekdota szerint – egy „megrázó zenei élmény” adta 1925-ben: „A zenei kultúra politikáért részben a szakzenészek felelősek, mert mindenkor az ő meghallgatásukkal intézték. Hogy a szakzenészeknek mennyire nincs fogalmuk az iskola zeneéletéről és szükségletéről, a magam esetével bizonyíthatom. Mintegy 1925-ig én is a

szakzenészek rendes életét éltem, azaz semmit sem törődtem az iskolával, abban a hiszemben, hogy ott minden rendben van, tesznek, amit tehetnek, s akinek nincs hallása, az a zene számára úgyis elvezett. Ebből az illúzióból egy véletlen eset rázott föl. Egy szép tavaszi nap a budai hegyekben egy kiránduló lánycsapatra akadtam. Daloltak, s én megálltam egy félórára, és a bokrok közül hallgattam őket. Attól, amit daloltak, egyre jobban elszörnyedtem, csak annyit mondok, hogy a műsoruk koronája – Schneider Fáni volt. Megtudtam, hogy egy pesti tanítónőképző növendékei, s hirtelen megláttam, hogy a jövő nemzedék nevelői és anyái az analfabétaságánál is rosszabb, teljes zenei züllöttségben nőnek felé. Ma hálásan gondolok Schneider Fánira, mert az kényszerített, hogy gondolkodjam, mit kellene tenni.” (19)

Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a Kodály pedagógia kialakulása éppúgy, mint az Éneklő Ifjúság mozzalomból származó változatának – végső soron egy korabeli, széles körben elterjedt bökkversnek és polka dallammal megzenésített változatának, a Schneider Fáni című kuplénak köszönhető. A Kodály által célba vett „mű” azonban itt túlnő egyediségén: a Schneider Fáni szimbólummá válik, a silány ponyvairodalom-szerű zenének a szimbólumává, amelyet oly szívesen füttyörészett a boldog Monarchia korabeli békeidők életérzésére iránt nosztalgikusan vágyakozó pesti kispolgár.

Az új zenepedagógia körvonalai hamarosan kibontakoztak. Kodály ettől fogva megkülönböztetett figyelmet fordított az iskolai gyermekkarokra: egész sereg kórusművet komponált számukra.

Ebben a zenei nevelési koncepcióban három olyan összetevő (20) szerepel, amely szervesen összefügg egymással. Az első a tiszta éneklés, s ezzel együtt a „belső hallás” fejlesztése a célszerűen összeválogatott énekgyakorlatok segítségével. Mivel a tömegeket akarta a zenéhez vezetni, nem a költséges hangszertanulást szorgalmazta. Az emberi énekhang egyébként is nemesebb, mint bármely hangszer, „szebben szól a világ minden hegedűjénél”. (21) A helyes technikával történő éneklés egészségesebb is, mint az olyan gyakran tapasztalható rossz mozgásos funkciókkal kivitelezett hangszerjáték. Az énekkóra arra is alkalmas, hogy a gyermek megtanulja helyesen használni beszélő és lélegző szervét: „A ritmus idegfejtő ereje, a gége és a tüdő tréningje közvetlenül a testnevelés mellé kapcsolja az éneket.” (22) Más helyen a zene és a testmozgás ősi kapcsolatára hívja fel a figyelmet: „Minden énekelt hang az iskolából jóformán száműzött Múzsáknak készített szállást a gyermek lelkében. A gyermek ösztönszerű, természetes nyelve a dal, s minél fiatalabb, annál inkább kívánja mellé a mozgást. A mai iskolának egyik fő baja, hogy nem engedi eleget énekelni és mozogni a gyermeket. A zene és testmozgás szerves kapcsolata: énekes játék a szabad ég alatt, ősidők óta a gyermekéletének legfőbb eleme.” (23) Ebből az idézetből is kitűnik, hogy Kodály nem csupán egy új módszert kívánt meghonosítani az iskolai énekképzésben, hanem a gyerekek iskolai életmódjának újjászervezését, egészségesebb alapokra helyezését tűzte ki célul.

Az iskolai énekkultúra fejlesztése érdekében egyre-másra jelentek meg az iskolai használatra szánt, egyszerű, majd fokozatosan nehezedő egy- és többszólamú énekgyakorlatokat tartalmazó gyűjtemények (‘Bicina Hungarica’, ‘Énekeljünk tisztán!’, ‘Tizenöt kétszólamú énekgyakorlat’ stb.). A népzene pentatóniája, ötfokúsága itt kapóra jött Kodálynak: nincsen félhang-távolság, tehát könnyebb a tiszta intonáció.

A rendszer második fontos eleme a zenei írás-olvasás tanításának új alapokra helyezése a relatív szolmizáció bevezetésével. Kodály az angol *John Curwen* (1816-1880) régi „tonic-sol-fa” rendszerét vette alapul, ezt alakította át úgy, hogy az egyes hang-nevek (dó, ré, mi, fá, szó, lá, ti, dó) a magyar nyelv sajátosságainak jobban megfeleljenek.

Az új zenepedagógia harmadik eleme az ötfokú őseredeti magyar népdalkincs célszerűen kiválogatott darabjainak beemelése az elemi iskolai tantervbe azért, hogy az ezek által képviselt zenei világ az iskolás gyermekek sajátjává váljon. Izlést formáljon és a falusi életforma megismertetésével életmódot alakítson.

Kodály publicisztikájában is mindent megtett az új elvek és módszerek meghonosodásáért. Aforizikusan tömör, közérthető és frappáns tézisek segítségével népszerűsítette pedagógiai alapelveit. Az énektanárok színvonalas képzésének fontosságát például a következőképpen érzékelteti: „Sokkal fontosabb, hogy ki az énektanár Kisvárdán, mint az, hogy ki az Opera igazgatója. Mert a rossz igazgató azonnal megbukik. (Néha még a jó is.) de a rossz tanár harminc éven át harminc évjáratból öli ki a zene szeretetét.” (24)

A gyerekek számára összeállítandó zenei anyag terén sem ismert megalkuvást: „csak is művészi érték való a gyermeknek. A csecsemő táplálékát is jobban megválogatják, mint a felnőttét. »Vitaminús« zenei táplálék kell a gyerekeknek.” (25)

Éneklő Ifjúság

Kodály erőfeszítései a húszas évek második felétől kezdve a magyar kórusmozgalom addig példátlan fellendülését eredményezték. A mozgalom első fecskéi a polgári iskolás énekkarosok voltak. Életrajzából tudjuk, hogy a korábban a közönség és a kritika értetlenségével olyan sokszor találkozó zeneszerző számára az első igazán elementáris erejű áttörést hozó mű, a 16. században élt költő, *Kecskeméti Vég Mihály* 55. zsoltárának szövegét feldolgozó, 1923-ban írt, 'Psalmus Hungaricus' volt. A tenorszólóra, vegyeskarra és orgonával megerősített zenekarra írt darab egyik előadását megelőzően a Főiskola orgonája tönkrement, ezért a próbák során – a női kar szólamát erősítendő – a Cukor utcai iskola fiúk kórusa is bekapcsolódott a mű előadása. Az ezután következő előadáson már a Wesselényi utcai polgári iskola fiúkarja vett részt. A próbákon megjelenő mesternek annyira megtetszett a fiúkar tisztá hangzása, hogy elhatározta: kórusművet ír számukra. Kis idő elteltével, 1925-ben megszületik a 'Villó' és a 'Túrót eszik a cigány' című gyermekkarri mű, s ezt követte egy egész sor hasonló.

Borus Endre, a budapesti Wesselényi utcai polgári iskola fiúkarjával 1925. április 2-án mutatta be ezt a két énekkari művet a Zeneakadémián rendezett Magyar Népdalesten. A siker elementáris erejű volt: „A közönség nem tudott betelni a dalok újszerű, lélekbe-markoló szépségével” – írta visszaemlékezésében a karnagy. (26) A Zene című lap kritikusa is elragadtatott hangon írt az új kezdeményezésről: „Az est igazi szenzációja a fővárosi Wesselényi-utcai polgári fiúiskola 100 tagú énekkarának szerepeltetése volt. Kitűnő ötlet volt Kodálytól a még teljesen kihasználatlan gyermekkar szerepeltetése.” (27)

Három évvel később, 1928. május 12-én egy zeneakadémiai szerzői est keretei között új kezdeményezésre került sor: a Wesselényi utcai fiúk mellé már három felnőtt kórus is felsorakozott (Palestrina Kórus, Székesfővárosi Énekkar, Budai Dalárda). Közel egy évre rá, 1929. április 14-én pedig páratlan ünnepi eseményre került sor: megrendezték „Kodály Zoltán Gyermekkar-estjét” a zeneművészeti főiskola nagytermében, ahol hét pesti iskola mintegy hétszáz tanulója tizenhárom kórusművet adott elő. A siker elementáris erejű volt, a kritikusok a magyar zenei élet „aranybetűs” ünnepeként dicsérték az új kezdeményezést.

7. ábra. Az első „gyermekkarri est” plakátja

A Zeneakadémia nagytermében ettől fogva egyre több magyar dalestet rendeztek, ahol Kodály egyéb művei között gyermekkarra írt művei is felcsendültek. Színre lépett egy olyan karvezetőkből álló csapat, akik a mester jeles tanítványaiként döntő szerepet játszottak az Éneklő Ifjúság mozgalom terjedésében. Néhány név a sok közül: *B. Sztójanovits Andrienne*, aki a Szilágyi Erzsébet Leánylíceum kórusával mutatott be Kodály-darabokat, *Bárdos Lajos*, a Palestrina Kórus ifjú karnagya, *Ádám Jenő*, aki a régi Budai dalárdát szervezte újjá. A tömegmozgalom vidéken is terjedt olyan jeles karmesterek jóvoltából, mint például *Kerényi György*, aki Győrben és *Vásárhelyi Zoltán*, aki Kecskeméten szervezett Kodály-hangversenyeket és mutatott be gyermekkori műveket kórusa élén.

A következő hat esztendőben 14 remek Kodály-gyermekkar látott napvilágot, köztük a 'Gergelyjárás', a 'Lengyel László', a 'Jelenti magát Jézus', a 'Gólyanóta', a 'Pünkösddőlő', a 'Táncnóta' és a 'Nagyszalontai köszöntő'. (28)

Egyre gyakrabban rendeztek Éneklő Ifjúság ünnepeket a fővárosban és vidéken egyaránt. A mozgalom terjedésében jelentős szerepet játszott a *Kertész Gyula* által szerkesztett Énekszó című lap. Ez az újság eljutott az iskolák pedagógusaihoz, és ösztönözte őket, hogy olyan dalos ünnepeket rendezzenek, ahol több iskola összefog, ahol a falusi kiskolások együtt énekelnek a városi polgáristákkal, gimnazistákkal. Fontos kíváncsi volt, hogy csak értékes művek kerüljenek műsorra, mert megalkuvásnak nincs helye a „kezdet nehézségeire” való hivatkozással. A gyermekkarok estek csúcspontja a közös éneklés volt, ennek keretei között többnyire könnyebb egyszólamú művek, illetve közismert kánonok hangzottak el. (29) A mozgalom nem állt meg az országhatároknál. 1935 márciusában Domokos Pál karnagy Kolozsvárott rendezett dalos ünnepet.

Az énekkari kultúra fejlődéséhez és a népdal megszerettetéséhez jelentős mértékben hozzájárultak az iskolákban megrendezett népdalversenyek is, amelyeknek győztese a legtöbb népdalt legrövidebben előadó versenyző lett. Az első ilyen verseny győztesének maga Kodály Zoltán nyújtott át könyvjutalmat a Ranolder utcai tanítónőképző intézetben.

8. ábra. Kodály Zoltán feleségével, Sándor Emmával az első népdalverseny résztvevőinek körében

Az Éneklő Ifjúság mozgalom bámulatos terjedésének egyik fő mozgatórugója az iskolai ének tantárgy tartalmának és módszertanának gyökeres átdolgozása volt, amelyben Kodály mellett fontos szerepet játszottak tanítványai, munkatársai. Egész sor olyan mű jelent meg néhány év leforgása alatt, amelyek hathatósan segítettek a kodályi zenepedagógiai elvek széleskörű terjesztésében, országos méretű gyakorlati alkalmazásában. (Énekes Ábécé', 'Szó-Mi füzetek', 'Éneklő Iskola' stb.)

A mozgalom töretlen térhódítását nagymértékben megkönnyítette az a tény, hogy a háború után, még 1945 augusztusában kialakított új iskolatípus, az általános iskola énekzene tantárgyának tanterve Kodály intenciója alapján készült: a tanítás a magyar népdalra épült és eszköze a relatív szolmizáció lett. Az első általános iskolai énektankönyvet maga Kodály Zoltán állította össze Ádám Jenővel közösen.

Az új pedagógia diadalútjának oka talán Kodály egyéniségének karizmatikus vonásaiban is keresendő. Még a pártpolitikai voluntarizmus és demagógia legsötétebb időszakát, az ötvenes éveket is sikerült átvészelni, bár történtek kísérletek a mozgalom elfojtására. Kodály egyre gyarapodó nemzetközi hírneve, művészetének és pedagógiájának az Egyesült Államoktól – a Szovjetunió át – Japánig terjedő elismertsége sokat segített abban, hogy az Éneklő Ifjúság mozgalma Magyarországon is támogatásra lelt az oktatásügy mindenkor irányítóinak körében. (30) Kodály Zoltán halála után (1967. március 6.) a mozgalom sokat veszített lendületéből, de az elszánt Kodály-tanítványok és követők jóvoltából ma is jelen van iskoláink egy részében.

A pedagógiaelméleti diskurzus síkján ma már kevesen vitatják, hogy a kodályi pedagógia egészét tekintve jóval több, mint zenepedagógiai módszerek együttese. Általános érvényű pedagógiai rendszer ez, amelynek célja egy új, esztétikai és ennek révén etikai tartalmakban gazdagabb embertípus kimunkálása a lehető legdemokratikusabb eszközökkel. Ráadásul Kodály pedagógiája egy sajátos életreform-pedagógia abban az értelemben, hogy az esztétikai szempontból igényes együttes éneklés örömeivel járult hozzá a közösségbe szervesen illeszkedő, azt sajátos értékeivel gazdagító egyén tartalmasabb életformájának kialakításához. Mindezek ellenére tény, hogy ez a nagyívű nevelési koncepció napjainkban már nem tölt be olyan kitüntetett szerepet iskoláinkban, mint egykoron. Az okok – mint mindig – ez esetben is szerteágazóak. A sokat hangoztatott „pedagógiai pluralizmus” jegyében talán indokolható lehet háttérbe szorulása, de hiánya érzékelhető űrt hagy maga után zenében és pedagógiában egyaránt.

Jegyzet

(1) Lásd: Németh András tanulmányát: *A századelő magyar életreform törekvései és a főváros oktatási-művelődési reformtörekvései*.

(2) Lásd Ehrenhard Skiera (2004): Az életreform mozgalmak és a reformpedagógia kapcsolata. *Iskolakultúra*, 3.

(3) Lásd: Skiera, i. m.

(4) http://www.emmet.de/hb_veri.htm

(5) A Kodály életének epizódjait bemutató képek forrása: Eöszte László (1982): *Kodály Zoltán élete képekben és dokumentumokban*. Zeneműkiadó, Budapest.

(6) Levél Bauer Hildához. 1905. augusztus 14. Közli: Eöszte László (1977): *Kodály Zoltán életének krónikája*. Zeneműkiadó, Budapest. 33.

(7) Édesapja vasúti tiszt volt, akinek hivatali előmenetele érdekében többször kellett lakóhelyet változtatnia. Kecskemétet a fiúcska hároméves korában hagyták el, Galántán töltöttek hét évet, majd Nagyszombatba költöztek, ahol a fiatal Kodály gimnáziumi éveit töltötte.

(8) Kodály zenei pályafutását csodagyermekként kezdte, klasszikus gimnáziumi tanulmányait kiváló eredménnyel folytatta. Nemcsak a Zeneakadémián szerzett zeneszerzői diplomát, hanem ezzel párhuzamosan – 1900 és 1905 között – a pesti egyetem bölcsészettudományi karán magyar-német szakos középiskolai tanári végzettségre is szert tett.

(9) Lásd: Karády Éva – Vezér Erzsébet (1980): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat Kiadó, Budapest. 9. Továbbá: Németh András: *Az életreform és annak pedagógiai recepciója: életreform és művelődési reform* (kézirat). (10) Mannheim Károly: *Lélek és kultúra*. In: Karády – Vezér, i.m. 201.

(11) Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. 1925. In: Kodály Zoltán (1964): *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. Sajtó alá rendezte Bónis Ferenc. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 20.

(12) Kodály. *Népzene*. 1927. In: Kodály, 1964. 31.

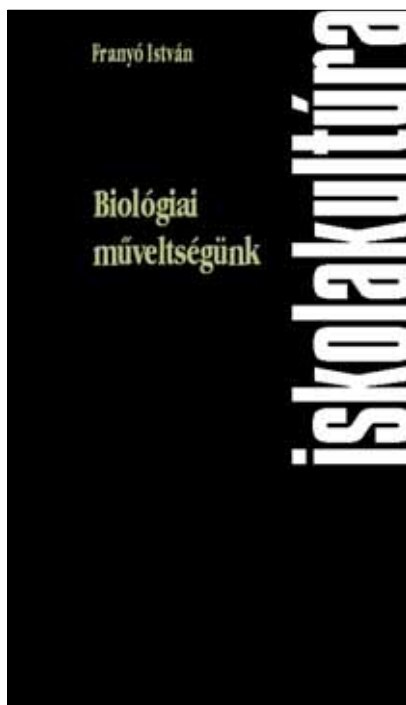
(13) Kodály kifejezése. Kodály: *A népdal feltámadása*. 1918. In: i.m. 15.

(14) Kodály Zoltán: *Magyar népdalok*. Előszó. 1906. In: i.m. 10.

(15) Ebben az időszakban Bartók is egyre-másra kezdi írni a magyar népzene által ihletett műveit: *Tizennégy bagatell, Tíz könnyű zongoradarab, Gyermekeknek III–IV.* (1908–1909) stb.

(16) Kodály: *Mit akarok a régi székelly dalokkal?* 1927. In: Kodály, 1964, 29.

- (17) Kodály: Zenei belmisszió. Nyilatkozat. 1934. In: i.m. 49.
 (18) Kodály: A magyar karének útja. 1935. In: i.m. 52.
 (19) Kodály: Vidéki város zeneélete. Előadás Nyiregyházán. In: i.m. 73–74.
 (20) A rendszer elemeinek bővebb bemutatását lásd Eöszte László tanulmányában: Kodály zenepedagógiai koncepciójának kialakulása és jövője. In: Eöszte László (2000): *Örökségünk Kodály*. Osiris Kiadó, Budapest. 157–164.
 (21) Kodály: Gyermekkarok. 1929. In: Kodály, 1964, 42.
 (22) Kodály: Gyermekkarok. 1929. In: i.m. 40.
 (23) Kodály: Énekes játékok. 1937. In: i.m. 62.
 (24) Kodály: Gyermekkarok. 1929. In: i.m. 43.
 (25) Kodály: Gyermekkarok. 1929. In: i.m. 41.
 (26) Eöszte László (1977): *Kodály Zoltán életének krónikája*. Zeneműkiadó, Budapest. 105.
 (27) Közli: Eöszte, 1977, 105.
 (28) Lásd Mészáros István (1967): Kodály és az „Éneklő Ifjúság”-mozgalom. *Pedagógiai Szemle*, 521–532.
 (29) Lásd Mészáros, 1967. 525.
 (30) Jelentős esemény volt a mozgalom életében a békéstarhosi bentlakásos Énekiskola létesítése 1946-ban. A Zenepavilon pazar új épületét Kodály avatta fel 1953-ban. Az intézetet 1954-ben egy tollvonással szüntette meg a főhatóság, mivel nem kívánták támogatni az „elitnevelésnek” ezt a formáját. Hatósugarát tekintve ennél is nagyobb horderejű fejlemény volt az új, szakosított tantervű ének-zenei általános iskolák megteremtése. Az első ilyen intézmény Kecskeméten, Nemesszeghyné Szentkirályi Márta jóvoltából született, aki 1950-ben egy bérelt tanteremben kezdte el a munkát. Ebből a kezdeményezéséből jött létre a Kodály Iskola. A második szakosított tantervű osztályt az Orosházi III. számú Általános Iskolában szervezte 1954-ben Pukánszky Jolán és Juhos Lenke.

Az Iskolakultúra könyveiből

A századelő magyar életreform törekvései

A 19. század hetvenes-nyolcvanas éveitől kezdődően Európában és az Egyesült Államokban (az egyes történeti régiókban némi fáziskülönbséggel) kibontakozó modernizáció urbanizációs és iparosodási folyamatai nem csupán a természeti környezetet, hanem az emberek megszokott társadalmi és földrajzi kapcsolatait is átrendezik.

A modern államok átalakítják a hagyományos társadalom szerkezetét, az egyes emberek és csoportok életmódját, magánéletét. Megváltoztatják és soha nem látott gyorsasággal rendezik újjá a munka- és lakásviszonyok a társas kapcsolatoknak a szabadidő eltöltésének, az étkezésnek és a ruhaviseletnek a hagyományos rendjét.

A korszak másik alapvető jellemzője – a kibontakozó modern világ kihívásaira, a soha nem látott gyorsaságú, mélyreható és gyökeres változások ellensúlyozására „orvosságot” kereső – nagyszámú társadalmi reformmozgalmak megjelenése. Ezek alapvető jellemzője a Janus arcú kettősség; különböző irányzataikban – gyakran egymással is összefonódva – különböző modern és antimodern tendenciák vannak jelen. Egyrészt fellelhető a haladás és a töretlen fejlődés optimizmusával megfogalmazódó, a modern kor kihívásaira ennek bázisán adekvát válaszokat kereső igyekezet. Másrészt a mozgalmak hangvitelének másik alaptónusa a fejlődés árnyoldalait elutasító, azok feloldására gyakran utópisztikus megoldásokat megfogalmazó antimodern kultúrakritika is. A kibontakozó társadalmi reformmozgalmak egy része politikai eszközökkel, a politikai hatalom megragadása által kívánja az államot, illetve a társadalmat megváltoztatni. Azok másik nagy áramlata inkább az egyénben, annak mentalitásában, világfelfogásában bekövetkező gyökeres átalakulás árán, az emberi élet reformja útján kívánja az elengedhetetlen változásokat elérni. A szűkebb értelemben vett életreform a társadalmi mozgalmaknak erre a típusára vonatkozik. Ezek közös jellemzője, hogy a társadalom jövője szempontjából kívánatosnak tartott egzisztenciális változásokat, a „természethez való visszatérés” és a „természetes életmód” segítségével, az egyéni életvitel, az étkezés, a lakóhelyi környezet, az egészség megőrzésének reformja útján kívánták megvalósítani. Az életreform mozgalom elsődlegesen tehát – az ember és természet, ember és munka, ember és Isten – kapcsolatát a „menekülés a városból” civilizációkritikai jelszavát zászlaira tűző reformtörekvések sokszínű irányzatainak összességét (kertváros-építő, földreform, antialkoholista, továbbá vegetáriánus, természetgyógyászati, testkultúra mozgalmak), komplex együttesét jelenti. (Krabbe, 2001, 25.)

Ezek a mozgalmak azonban összességükben és tágabb társadalmi hatásukban ennél jóval többet jelentenek, miként *Wolbert* a mozgalmak jelentőségét összegezve megállapítja „az életreform lényegében az 1900 táján kibontakozó korszakváltás koncentráltan jelentkező általános érvényű, innovációs alapjelensége”. (*Wolbert*, 2001, 20.) Olyan, az 1890 és 1914 között jelentkező, nagy hatású, sokszínű kulturális és társadalmi elkötelezettség, amely a korabeli irodalomban és képzőművészetben is központi helyet foglal el, leginkább a „fin de siècle” életérzését alapvetően meghatározó „minden Egész eltörött” élményéből fakadó gyökértelenség, otthontalanság érzésére vezethető vissza.

A magyar társadalom a századfordulón

Miután ezek a mozgalmak az európai modernizáció természetes velejárójaként jelentkeztek, az életreform milió sajátos vonásai fellelhetők Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Lengyelországban és Magyarországon éppen úgy, mint a Franciaországban működő művésztelepeken. A századforduló ezen sajátos koráramlatának nemzeti karaktere tehát ezzel a tágabb európai folyamattal összekapcsolódva, azonban a magyar nemzetállami fejlődésnek a kiegyezés utáni felgyorsuló időszaka, a régió ipari és társadalom fejlődésének sajátosságai által determinált formában jelenik meg. Ennek egyik alapvető jellemzője, hogy szerkezetét tekintve egy társadalomban élt továbbra is egymás mellett a régi és az új, az agrárjellegű és a városi világ, jóllehet a korabeli magyar társadalom fejlődésének alapvető jellemzője az életkörülményeknek a korábbihoz képest gyors átalakulása, a modernizáció, az urbanizáció. Ennek fő oka a magyar rendi struktúrára viszonylag lassú átalakulási folyamataiban rejlik. Ennek során a nemesi rend örököseként – egykori előjogait és értékrendjének mintaadó jellegét részben átmentve – megőrizte pozícióit a viszonylag kisszámú tradicionális uralkodó elit, az úgynevezett úri középosztály.

A magyar fejlődés másik sajátos vonása, hogy tradicionális évszázados értékrendjét és életforma-elemeit szintén megőrizve nagy létszámú paraszti rétegek kimaradtak a polgárosodás és a modernizáció folyamataiból. Ennek következtében az ország nyelvi és kulturális peremterületein egyrészt zárvány-szerűen továbbélnek a népi kultúra archaikus formái, másrészt a modernizáció által erőteljesebben érintett paraszti csoportok már átveszik a modernizációs folyamat bizonyos elemeit a piaci-városi világtól. Ennek bizonyos elemei ugyan megjelennek a népi életforma, a folklór, a zene, a díszítőművészet elemei között, azonban ezeket még képesek ezek a közösségek egy többé-kevésbé szerves paraszti kultúrává formálni. Ezzel áll kapcsolatban a magyar fejlődés egyik sajátos vonását jelentő folklorizmus, a modern magyar képzőművészet, építészet és zene képviselőinek a népi kultúra – a tiszta forrás – valódi értékei iránti erőteljes vonzódása. (V.ö. Gergely, 2003, 457–463, továbbá Kiss, 1978)

Szerkezetét tekintve egy társadalomban élt továbbra is egymás mellett a régi és az új, az agrárjellegű és a városi világ, jóllehet a korabeli magyar társadalom fejlődésének alapvető jellemzője az életkörülményeknek a korábbihoz képest gyors átalakulása, a modernizáció, az urbanizáció. Ennek fő oka a magyar rendi struktúrára viszonylag lassú átalakulási folyamataiban rejlik. Ennek során a nemesi rend örököseként – egykori előjogait és értékrendjének mintaadó jellegét részben átmentve – megőrizte pozícióit a viszonylag kisszámú tradicionális uralkodó elit, az úgynevezett úri középosztály.

Budapest, 1900 – a gyors urbanizáció színe és fonákja

A magyar fejlődés további sajátos vonása a főváros és vidék közötti éles szakadék. Ez összefügg Budapestnek a 19. század második felében egyre erőteljesebben érvényesülő mintaadó szerepével, annak az ország szinte kizárólagos nemzeti művelődési központjává válásával. Ebből adódóan az életreform törekvések hátterében álló modernizációs és urbanizációs folyamatok hatására kibontakozó városi tömegkultúra jellegzetes hatásai is leginkább a fővárosban jelentkeztek. Miként John Lukács 'Budapest 1900' című munkájában megállapítja, Budapest 1900-ban fejlődésének csúcspontján és fordulópontján hir-

telen Európa egyik szellemi középpontjává vált. Itt volt a világ legnagyobb parlamentje, a kontinens első földalatti vasútja, sorra épülnek a pompás városi bérpaloták, a polgárság fejlődése töretlen. „Budapest 1900-ban szakít a tizenkilencedik század szokásaival, gondolkodásmódjával, illemszabályaival, de még beszédstílusával is, és ez a folyamat sokkal gyorsabban megy végbe, mint Bécsben. (...) Budapest fénykorát élte 1900-ban. A gazdasági fellendülés abban az esztendőben véletlenül ugyanakkor jutott a zenitre, amikor a kulturális élet is a delelőn járt. (...) Férfiak és nők újabb nemzedéke vette át a régié helyét. A színek, hangok és szavak java része – a léggör, a nyelv Budapest zenéje – végérvényesen átalakul.” (Lukács, 1999, 35–36.)

Ezzel kezdetét veszi az a mintegy szikrázó tehetséggel, kezdeményezéssel, izgalommal és ötlettel, útkereső kísérletezéssel tele két évtized, Magyarország újkori fejlődésének talán legszínesebb, legtermékenyebb időszaka. Ebben az időben értek be a kiegyezés “szellemi javai”, valódi újjáéledés, gyökeres változások kezdődnek el a magyar szellemi élet legkülönbözőbb területein. Ennek a folyamatnak a lényegét *Hanák Péter* a magyar filozófiai gondolkodás fejlődését elemző munkájában így jellemzi: „Nekilendült a szellemi élet, készülődött a nagyot akarás irodalomban, művészetben, tudományban, reformgondolatok pattantak elő a fejekből, s a cvikkeres tanároknak eszmeéhes lázadók laktak.” (Hanák, 1993, 9.)

A század utolsó évtizedeiben megjelenő új nemzedék, a budapesti értelmiségi elit különböző csoportjainak képviselői, írók, festők, zeneszerzők, gondolkodók és tudósok legtöbbször már a városias és nagyvilági szemléletet képviseli, igyekszik megszabadulni a régimódi szokások béklyóiból. Az új polgári életforma elemei, a századforduló új szellemi mozgalmi közvetítésének fontos médiumai voltak a fővárosi nagypolgárság szalonjai és a budapesti társasági élet sajátos fórumai, a budapesti kávéházak. Számos úriház estélyein, vacsoráin, zsűrijain jöhettek össze ebben az időben az új nemzedék tagjai. A századforduló utáni intellektuális élet fontos színtere a mintegy hatszáz budapesti kávéház, amely ebben az időben közelebb állott a klubhoz, mint a kocsmához. Sok újságíró, művész annyira kedvelte törzskávéházának hangulatát, hogy nemcsak pihenni, hanem dolgozni is oda járt.

A magyar életreform kibontakozása

A polgári szalonok, kávéházak és szerkesztőségek mellett a századforduló táján Budapesten kibontakozó új törekvések fontos műhelye, a különböző divatos irányzatok képviselőinek találkozóhelye, a pesti egyetem népszerű nyelvész professzora, *Négyesy László* egyetemi stilisztikai szemináriuma. Ennek szorgalmas látogatója, *Kosztolányi Dezső* így jellemzi annak sajátos atmoszféráját: „Kürtökálapos világiak jöttek ide, elefántcsont fogantyús sétatobbal, széplelkek „merészen öltözködő” lányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy hajat viselnek, és bőszarujukból meztelen lábujjuk kandikál ki, piros nyakkendő szocialisták, akiknek a Marseillaise még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia kávéházban Schmitt Jenőt hallgatták, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szíváltak, s Herbert Spencer nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint valami világfelforgató jelszót.” (Kosztolányi, 1977, 38–9.) Kosztolányi plasztikus mondatai felrajzolják a magyar életreform törekvések legfontosabb irányzatait. Éppen ezért a továbbiakban részben a fenti idézet gondolatmenetét követve tekintjük majd át azokat a legfontosabb irányzatokat, amelyek a magyar életreform törekvések sajátos nemzeti mintázatát adják.

A társadalmi reformmozgalmak: a Huszadik Század köre

Ez az időszak jeles gondolkodókat, irányzatok versengését, új társulatok alapítását, folyóiratok indítását és azok szellemi párharcát eredményezi. (Hanák, 1993, 52–56.) Jelentős szociális mozgalmak és intézmények jönnek létre; 1890-ben megalakul a Szociálde-

mokrata Párt, 1898-ban az első keresztényszocialista tömörülés, a keresztény munkás-egylet. A századforduló táján fellendülő magyar szociális reformmozgalmak szervezői a Négyesy szemináriumokat látogató „komor és titokzatos materialisták.” Ők azok, akik 1901-ben létrehozzák a „szociológia első magyar műhelyét”, a Magyar Társadalomtudományi Társaságot, amelyből később kinő a munkásművelődés legjelentősebb korabeli intézménye, a Társadalomtudományok Szabadiskolája is. Ez a csoport alapítja a városi reformértelmisség különféle progresszív csoportjait tömörítő Huszadik Század című folyóiratot. A Huszadik Században publikáló gondolkodók között – miként az egyik alapító, *Jászi Oszkár* megfogalmazza – „a progresszív világnézetben belül minden irány képviselőre talált a liberalizmustól az anarchizmusig.” (*Jászi*, 1910, 2.) Akárcsak a valamivel később induló, a modern európai irodalmi törekvéseket népszerűsítő folyóirat, a *Nyugat*, úgy a Huszadik Század törekvéseit reprezentáló szociológiai szemléletmód is fontos helyet töltött be a kor magyar szellemi, társadalmi és politikai életében.

„Szociológia! Ez volt az a szó, mely szintetizálta törekvéseinket: a természettudományok diadalmas erejébe való hitünket, a rájuk alapított társadalomtudományi kutatást és az ezen felépülő népboldogító politikát (...) Fialatok és utópisták voltunk, akik hittünk az eszmék hatalmában, a fejlődési tan bizonytalan optimizmusában, az igazság erejében, a züllött, elmaradt régi világ gyöngeségében, s mindenekelőtt abban, hogy a földolog a mi szép, egyszerű és tiszta igazságainkra megtanítani az embereket”. (*Jászi*, 1910, 6.) – írja *Jászi* visszaemlékezve az indulás időszakára. Ez a szociológiai és társadalomfilozófiai, végső gyökerében szociális, a társadalom szerepét vizsgáló és leíró, törvényeit kereső, a társadalmat átalakítani akaró hevület hatja át és köti össze a korszak minden magyar társadalmi reformmozgalmát. Szociális kérdések foglalkoztatják az irodalmi progresszió vezéregyéniségeit, *Ady Endrét* és *Szabó Dezsőt*, az anarchista grófot, *Batthyány Ervint*, a szocialista *Kunfi Zsigmondot*, a szindikalista *Szabó Ervint*, a protestáns *Ravasz Lászlót* és a katolikus *Giesswein Sándort*. Ez a szemléletmód lesz a forrása *Hauser Arnold* később megszülető kultúrszociológiájának, *Mannheim Károly* ideológiaelméletének is.

A társaság és a folyóirat által népszerűsített angolszász szociológiai szemlélet térhódítása a hazai tudományos gondolkodás egészére korábban jellemző egyoldalú német befolyás gyengülését eredményezte. A hazai társadalomtudományok művelőinek figyelme egyre inkább kiterjed a „Németország mögötti Európa”, elsősorban Anglia, Franciaország, sőt az Egyesült Államok tudományos eredményeire is. A pozitívizmus hazai követőinek munkáiban (például *Pauer Imre*, *Pikler Gyula*, *Jászi Oszkár*, *Somló Bódog*, *Posch Jenő* és mások) a *Spencer* felfogására alapozódó szemléletmód a század elején ötvöződik a korszak további biológiai és pszichológiai irányzataival, mindenekelőtt a darwinizmussal, majd *Emile Durkheim* elméletével és *Sigmund Freud* pszichoanalitikus felfogásával. A hazai pozitívizmus – elsősorban szociológiával foglalkozó képviselői – később több elemében átvették a marxizmus társadalomelméletét (például *Szabó Ervin*, *Varjas Sándor*), illetve később a hazai marxista filozófia jelentős személyiségei lettek (*Fogarasi Béla*, *Lukács György*, *Rudas László*).

A Társaság és annak folyóirata nagy teret szentelt az új pedagógiai kérdéseknek is. Számos tanulmány és ankét keretében foglalkoztak az egyházi befolyás alatt álló, szerintük elmaradott magyar közoktatási rendszer gyökeres reformjával, a haladás szolgálatában álló új iskola kérdéseivel, továbbá egy úgymond progresszív tanítói mozgalom kialakításának tervével. A társaság kezdeményezésére kerül megalapításra a tanítószabómozgalom folyóirata, az Új Korszak, valamint a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete. Jelentős szerepük volt a nép-, illetve munkásművelődés különböző szervezeti kereteinek kialakításában. A Társaság 1902-ben megindítja munkástanfolyamait, 1905-ben megszervezik az egyetemi hallgatók szociológiai tanfolyamát. Ezt a két oktatási formát a szabadkőműves mozgalom anyagi támogatásával 1906-ban egyesítik, megalapítva a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját. Jelentős szerepük volt az 1907-ben Pécssett lezajlott országos szabadoktatási konferencia megszervezésében is.

Az irodalmi szecesszió és az életreform kapcsolata

A Négyesy-szemináriumot látogató „széplelkek” csoportjához a századforduló után kibontakozó magyar irodalmi szecesszió élgárdája (például Kosztolányi, *Babits, Tóth Árpád, Balázs Béla*) sorolható. (vö. Kiss, 1988) Közülük többen a magyar értelmiségképzés fontos korabeli szellemi műhelye, az egyetem mellett létrehozott Eötvös Kollégium tagjai. A század első évtizedében kibontakozó első sajátos életreform-motívumokat is felmutató kezdeményezés, az új színházi törekvések népszerűsítésével függ össze. Az 1903-ban létrehozott Thália Társaság, melynek tagjai hivatásos színészek, rendezők bevonásával – nyugat-európai modern színházi törekvések (a párizsi Théâtre Libre, a moszkvai Művész Színház, a berlini Freie Bühne) – példáját követve műkedvelő előadások keretében jelentős külföldi szerzők színdarabjainak bemutatására vállalkoztak. A kezdeményezést nem színtársulatnak, hanem művészi mozgalomnak tekintették, így annak tagjai között ott volt *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* is. 1904 és 1908 között színpadra vitték *Ibsen* teljes életművét, továbbá *Hauptmann, Strindberg, Hebbel, Gorkij* darabjait. A mozgalom célkitűzései között szerepelt a népi rétegek igényes színház iránti fogékonyságának fokozása. Ennek jegyében megállapodást kötöttek a szocialista párt vezetésével munkáselőadások szervezésére is. (*Mucsi*, 1978, 985–986.)

A század első éveinek szellemi erjedése nyomán egymásra találtak az irodalom megújítására szövetkező fiatal költőnemzedék tagjai és a Huszadik Század köré csoportosuló értelmiségi csoportok. 1906-tól kezdődően valóságos művészeti forradalom vette kezdetét. Ekkor jelent meg Bartók és Kodály első népdalgyűjteménye, kezdett formálódni a Nyolcak festőcsoportja, veszi kezdetét a Társadalomtudományi Társaság radikalizálódása. A Párizsból hazatérő Ady Endre 1906-ban megjelenő 'Új versek' című kötetével „új időknek új dalai” hozta lázba az új hang iránt fogékony közönséget. 1908-ban jött létre a modern irodalmi törekvések képviselőinek legfőbb fóruma a Nyugat című folyóirat, amelyben egymás mellett éltek az európai művészet megújulásának különböző korszakait reprezentáló irányzatok, a naturalizmus, az impresszionizmus és a szecesszió törekvései. A századelő irodalmi megújulási mozgalmához tartozik a nők megváltozott helyét és szerepét középpontba állító nőírók (*Lesznai Anna, Erdős Renée*) és a társadalmi problémákat női szempontból megközelítő *Kaffka Margit* megjelenése. 1907-ben jelenik meg a széleskörű néprajzi gyűjtőmunka eredményeit összegző, *Malonyay Dezső* által szerkesztett öt kötetes 'A magyar nép művészete' első része. Bartók Béla 1906-ban Kodály 'A magyar népdal strófaszervezete' című doktori disszertációja nyomán ismerte fel a magyar népdal szerepét és ebben az évben kezdik el közös népzenei kutatómunkájukat. Szintén ebben az évben jelenik meg az első gyűjtés legjavát tartalmazó munka, a 'Magyar népdalok énekhangon zongorakísérettel'. Bartók 1910-ben alkotott 'Két kép' című darabján még az impresszionizmus, *Debussy* hatása érződik. 1911-ben születő operája 'A kékszakállú herceg vára', amelynek szövegkönyvét Balázs Béla írta, már egyértelműen a szecesszió formavilágát és gondolati motívumait hordozza.

A gnosztikus anarchista mozgalom hatása

A korábban említett egyetemi szeminárium látogatói között ott voltak azok is, akik Kosztolányi megfogalmazása szerint, „esténként az Akadémia kávéházban Schmitt Jenőt hallgatták.” A század utolsó évtizedében jelentkezett az a nagyhatású tolsztojánus színezetű intellektuális anarchista áramlat életreform prófétája, *Schmitt Jenő Henrik* (1851–1916). Schmitt újgnoszticizmusa, amelynek tanai a legkülönbözőbb társadalmi csoportok körében – a magyar tudományos-művészeti forradalom képviselőitől a falusi agrárszocialista mozgalmakig talált követőkre – kapcsolatot igyekezett teremteni a kor vallási megújulási mozgalmai és a paraszti szektavilág között. *Tolsztoj* nyomán az erőszakról való lemondást hirdette, tagadva a hatalmi erőszak alapvető szervezete, az állam létjogosultságát. 1894-ben Jénában megalapítja *Die Religion des Geistes* című folyóiratát,

amelyben Tolsztoj több írása is megjelent. Az orosz gondolkodó és Schmitt személyes kapcsolatát a kölcsönös megbecsülés jellemezte. Egyenrangú gondolkodónak ismerték el egymást, törekvéseik kölcsönösen hatottak egymásra. Tolsztoj őskereszténysége és saját gnoszticizmusa közötti különbséget legpontosabban maga Schmitt fogalmazza meg egyik levelében: „Gyakorlati tekintetben igen közel állok Tolsztoj Leóhoz, csakhogy T. L. világnézete őskeresztény, az egyéniséget az istenség vagy mindenség részének tekintti csupán, míg én az egyéniség isteni fenségének és mindenségének „az individualitás univerzalitásának” a tanát hirdetem, és nem alázatosságban és bűnbánatban, hanem az öntudat ébredésében látom az üdvet.” (Szabó, 1977, 32.)

Nézeteit nem csupán rövid életű Állam nélkül című folyóiratában és könyveiben népszerűsítette, hanem parasztprófétaként a falvakat járva a parasztok között terjesztette tanait. Elsősorban ideális világfelfogásával és az önismeretet előtérbe helyező gnosztikus tanításával hatott. Olyan forradalmat akart, amelyet nem fegyverek robbantanak ki, hanem a nevelés, a világnézet formálása érlel meg; a belső szellemi forradalmat a társadalmi forradalom előfeltételének tekintette. Schmitt és nézetrendszere ismert volt a Társadalomtudományi Társaság körében is, rendszeresen részt vett annak rendezvényein. 1903-ban a Huszadik Század könyvsorozatának szerzői közé is javasolják. A fiatal Lukács György 1908-ban a Nyugatban ismertette Schmitt Ibsen-könyvét.

Schmitt közép-európai „életreform-prófétaként” a század első évtizedében Budapesten – a gnosztikusok és teozófusok törzshelyén –, az Akadémiai Kávéházban hirdette „új Evangéliumát”. Ezeket a „gnosztikusok, teozófusok, kommunisták és anarkisták” által látogatott összejöveteleket egy kortársi visszaemlékezés így jellemzi: „Az egész társaságra az nyomta rá a bélyegét, hogy többé-kevésbé találkoztak a Gnózis terén. Ezenkívül majdnem mindenki tolsztojánus volt. Zavaros, ellentmondó, de nagyon érdekes társaság volt ez sok gondolkodó fővel és gondolatkeltő vitákkal. A magyar, de Németországban élő Schmitt Jenő a régi görög gnózis újjáélesztője minden télen Budapesten töltött néhány hónapot és ő is mindig ott volt az összejöveteleken. Németországban ő rendkívüli tekintély volt. A pesti tartózkodása alatt egész előadásokat tartott a kávéházakban.” (Tarányi, 2002, 100.)

Schmitt jelentős mértékben hatott a korszak másik emblematisz személyisége, Szabó Ervin szellemi fejlődésére is, aki egyik fiatalkori levelében „szíve szerint anarchistának” (Szabó, 1977, 97–98.) vallotta magát. Valószínűleg Schmitt tanai is hozzájárultak ahhoz, hogy Szabó később a szociáldemokrata párttal szemben álló anarcho-szindikalizmusban látta a munkásmozgalom jövőjét. A korszak baloldali mozgalmában kifejtett

A század első éveinek szellemi erjedése nyomán egymásra találtak az irodalom megújítására szövetkező fiatal költőnemzedék tagjai és a Huszadik Század köré csoportosuló értelmiségi csoportok. 1906-tól kezdődően valószínű művészeti forradalom vette kezdetét. Ekkor jelent meg Bartók és Kodály első népdalgyűjteménye, kezdett formálódni a Nyolcak festőcsoportja, veszi kezdetét a Társadalomtudományi Társaság radikalizálódása. A Párizsból hazatérő Ady Endre 1906-ban megjelenő 'Új versek' című kötetével „új időknak új dalaival” hozta lázba az új hang iránt fogékony közönséget. 1908-ban jött létre a modern irodalmi törekvések képviselőinek legfőbb fóruma a Nyugat című folyóirat, amelyben egymás mellett éltek az európai művészet megújulásának különböző korszakait reprezentáló irányzatok, a naturalizmus, az impresszionizmus és a szecesszió törekvései.

széleskörű elméleti és gyakorlati munkája mellett az 1910-es években úttörő munkát végzett a modern budapesti közkönyvtári hálózat megteremtésében.

Gróf Batthyányi elvtárs – az angol élet- és társadalmi reformeszmék népszerűsítője

A városi értelmiségek és a különböző baloldali politikai mozgalmak képviselőinek körében egyaránt ismert volt a magyar anarchista mozgalom másik érdekes figurája – Szabó Ervin barátja – „Gróf Batthyányi elvtárs.” Batthyány Ervin egy ősi főnemesi család sarja, aki középiskolai tanulmányait követően Londonban és Cambridge-ben folytatott egyetemi tanulmányokat. Elidegenedve saját kiváltságos helyzetétől már 19 éves korában kommunisztikus nézeteket vallott. Gondolkodását meghatározó olvasmányélményei – *Edward Carpenter*, *William Morris*, *Lev Tolsztoj* és *Pjotr Kropotkin* művei – vitték ebbe az irányba. Tolsztoj tanításait későbbi iskolaalapítási tevékenységében hasznosította. (*Bozóki – Sükösd*, 1994, 99.) Carpenter nézeteiről 1903-ban elemző cikket írt a Huszadik Században. Morris hatásáról így ír egyik levelében: „A News From Nowhere (Hírek Seholországban) (Sic!) egyike azon könyveknek, melyek legelőször is igen nagy mértékben járultak hozzá mostani életfelfogásom megalapításához”. (*Szabó*, 1977)

Rendhagyó nézetei és magatartása miatt arisztokrata családjá gondnokság alá helyezte. Csak 1903 után szabadult a bécsi Holländer intézetből, és ezt követően tevékenyen bekapcsolódott a magyar szellemi életbe. 1904-ben részt vett a Társadalomtudományi Társaság közel fél éven át tartó vitasorozatán, amelynek során az anarchizmus, a liberalizmus, a konzervativizmus képviselői ütköztették politikai nézeteiket. A vitát követően Batthyány a gyakorlatban is igyekezett kipróbálni elképzeléseit. 1905-ben birtokán, a Vas megyei Bögötén angol és orosz példák nyomán megalapította reformiskoláját, amelynek célja a felvilágosult társadalmi eszmék iránti fogékonyság felkeltése volt. Emellett további klubhelyiségek, népkönyvtárak, iskolák létesítését tervezte, amelyekből „az osztályharc és forradalom gócpontjai kialakulhatnak”. (*Szabó*, 1977, 234.) A sorozatos támadások keresztüztében működő iskolában nem csak a tanítás volt ingyenes, hanem a tankönyvek és a ruházat is. Az oktatás az önálló gondolkodás, a gyakorlati tudás és a morális érzék kibontakoztatására törekedett, az elméleti oktatás mellett nagy hangsúlyt helyezett a gyakorlatias tartalmakra is. Az anarchista gróf aktivitása a század első évtizedének második felében érte el csúcspontját. Bögötei birtokán szocialista nyomda- és lapkiadó felállítását, politikai napi- és hetilap, tudományos folyóirat és néplexikon kiadását tervezte. Saját pénzen és szellemi irányításával jelent meg Testvériség címmel a szombathelyi szociáldemokrata pártszervezet lapja. Ennek első vezércikkeit is ő írta, amelyek sajátos ötvözetét alkották a Kropotkin, William Morris, *Jean Grave*-féle anarchista-kommunista, illetve anarcho-szindikalista irányzatok ideológiájának. 1907-ben szintén Szombathelyen elindította nagy példányszámban megjelenő Társadalmi Forradalom című folyóiratát, a magyar anarchista mozgalom legjelentősebb sajtóorgánumát. A sorozatos kudarcokat követően 1910-től véglegesen „második otthonában”, Angliában telepedett le, és 1913-ban lemondott a magyar állampolgárságról, majd eladta bögötei birtokát is. Híres magániskoláját az államnak ajándékozta. A világháború idején pacifista körökben mozgott és kapcsolatban állt az angol anarchistákkal, de amikor 1931-ben hazlátogatott, már visszahúzódt a politikától. (*Bozóki – Sükösd*, 1994, 112–113.)

A korszak kvázivallásos irányzatai: spiritizmus, teozófia és antropozófia

Schmitt gnosztikus tanainak népszerűsége jól érzékelteti a századforduló magyar életreformereinek rendkívül sokszínű szellemi horizontját. Ezt nem csupán az erőteljes szociológiai orientáció és világot átalakítani igyekvő hevület, az új művészet iránti fogékonyság, a 19. század második felében kibontakozó pozitivistá, impresszionista, naturalista törekvések iránti fokozott nyitottság, hanem az új spiritualizmus iránti igény, egy új spirituális-metafizikai világgép és szilárd normákon alapuló idealista magatartás iránti

vágy is jellemezte. Így a szellemi palettán ott találhatók a különböző baloldali politikai reformmozgalmak, az angol pozitivizmus Spencer által reprezentált racionalista-pozitivista vonulata, a modern szociológia és a marxizmus tanításai mellett az anarchizmus legkülönbözőbb irányzatai, *Schopenhauer*, *Nietzsche*, majd később *Bergson* kultusza, valamint a korszak különböző divatos kvázivallásos mozgalmak, a spiritizmus, a fekete mágia, a teozófia, majd az antropozófia tanai is.

A teozófia magyarországi térhódítására utal az 1905-ben alapított Magyar Teozófiai Társulat, amelynek világkongresszusát 1909-ben már Budapesten rendezték. 1912-ben *Cooper-Oakley* anyagi támogatásával megjelent folyóirata, a Teozófia. A magyar mozgalom arculatát főként *Annie Besant* elképzelései határozták meg, de ismertek voltak a magyar teozófusok körében az abból kivált újabb irányzatok, *Rudolf Steiner* antropozófiája, valamint az indiai *Krishnamurti* mozgalma is. A pedagógiai szempontból is jelentős antropozófia elterjesztésében *Nagy Emilné Göllner Márta* játszott jelentősebb szerepet, akinek férje 1923-tól a *Bethlen*-kormány igazságügy minisztere. 1921-ben Drezdában ismerkedett meg Steiner tanaival, akivel 1924-ben személyesen is megismerkedett. Ebben az évben lett az antropozófiai társaság tagja, és ettől kezdődően fáradozott azon, hogy meghonosítsa a „spirituális tudomány” tanításait és létrehozza az első magyar Waldorf iskolát, amely 1926-tól 1933-ig *Göllner Mária* házában működött. (*Vámosi Nagy*, 1992, 2.)

A gödöllői művésztelep: a magyar „Monte Verita” hatása

Schmitt gnoszticizmusa, továbbá a teozófia, illetve az antropozófia szemléletmódja is jelentős mértékben befolyásolja a magyar „Monte Verita,” a gödöllői művésztelep szellemi arculatát. Ők Kosztolányi „terminológiája” alapján a századforduló szellemi palettáján leginkább, „tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy hajat viselnek, és børsarujukból mezítlén lábújjuk kandikál ki, (...) szelíd növényevők és teozófusok” csoportjához sorolhatók. A Budapest közeli kisvárosba, Gödöllőre „kivonuló” művészek által létrehozott életreform kommuna 1901-ben jött létre az angol preraffaeliták nyomán Európa-szerte kialakuló művésztelepek, illetve életreform közösségek mintájára. Művészetükben a többi hasonló jellegű közösség célkitűzéseire hasonlóan a munka, az élet és a művészet valamikori egységét kívánták újrat teremteni.

A csoport vezéregyéniségei *Nagy Sándor* (1869–1950), *Körösfői-Kriesch Aladár* (1863–1920), *Toroczkai Wigand Endre* (1970–1945), akikhez számos további művész is csatlakozott. A csoport a természetes, egészséges élet reforméletmódját a társadalmi egyenlőség eszméivel párosította. A művésztelep alkotóit nem stílusuk, hanem művészet- és életfelfogásuk kapcsolta össze. Ennek jellemzői a transzcendencia keresése, a szubjektivitás előtérbe helyezése, a misztikus életérzés és a társadalmi feladatvállalás igénye. Az életreform közösségre Schmitt eszméi mellett jelentős mértékben hatottak *John Ruskin* és a demokratikus művészet koncepcióját megfogalmazó William Morris, továbbá Lev Tolsztoj, *Julius Hart* (akinek berlini kommunájában egy ideig Schmitt Jenő is élt), a teozófia és a buddhizmus tanai. Tolsztoj hatását jól jelzi, hogy Körösfői-Kriesch a gödöllői telep megalapítása előtt 1885–1889 között a nyarakat a *Boér*-család diódi házában töltötte, ahol ebben az időben egy tolsztojánus közösség tevékenykedett. Nagy Sándor Tolsztoj iránti tiszteletét jól jelzi, hogy 1902-ben Jasznaja Poljanában meglátogatta az agg író. (*Bozóki – Sükösd*, 1994, 90.)

A gödöllőiek Ruskin középkori ideálvárosát az erdélyi faluközösség rusztikusabb színeivel váltották fel. Ezért a gödöllői művésztelep szecessziós stílusa – a kortárs észak- és kelet-európai művésztelepekhez hasonlóan – összefonódik a nemzeti tartalmú művészetel. Ezért a művészetek szintéziséen, a kézművesség eszményítése, a műfajok egyenrangúságának gondolatán belül fontosnak tartották a népművészet és a „grand art” határainak eltörlését. A felfogásuk szerint a népművészet a művészet ősforrása, amely „éltető ta-

laját, elevenítő kútforrását képezi minden leendő magyar művészetnek”. (*Gellért – Keserű*, 1992, 24.) Így vált számukra Kalotaszeg, néprajzi gyűjtésük fő területe „ruskini szigetté,” ahol az élet és a művészet még nem vált szét, a népművészet az őt körülvevő élettel azonos. A gödöllőiek nem csupán a különböző művészeti formák, hanem a művészet és élet egyenjogúsítására, az „élet művészetének” megteremtésére törekedtek. Ennek szimbólumvilágát műveikben leginkább a művész-próféta-tanító hármassága jelenti meg.” (*Gellért – Keserű*, 1992, 25.)

Ebből adódóan a gödöllőiek „magyaros szecessziója,” úttörő iparművészeti tevékenysége, amely magában foglalja a „magyarság és európaiság” ellentétének feloldására irányuló igyekezetet, nem csupán a kortárs irodalommal, hanem a különböző korabeli pedagógiai reformtörekvésekkel is szoros kapcsolatban állt. A művésztelep fénykora 1907-től az első világháború kitöréséig terjedt. Ezt követően a változtatni akarás, a morális indíttatású társadalombírálat mind inkább elhalványult, kultúrforradalom, szemlélődő életreformmá szelődött.

A Vasárnapi Kör

A század második évtizedének sajátos arculatú életreform-csoportja a Vasárnapi Kör, amely 1915-ben jött létre. A csoportosulás az új vallásosság, a „metafizikai idealizmus,” a spiritualizmus nevében fellépve tudatosan szembefordul a Huszadik Század körének pozitivistá szociológiai és materialista beállítottságával. A baráti társaságként induló mozgalom szellemi előzményei a Thália Társasághoz és az 1911-ben megjelenő, *Fülep Lajos* és *Lukács György* által szerkesztett *A Szellem* című folyóirathoz köthetők. A rövid életű folyóirat szerzői közé tartoztak a kör későbbi alapítói közül *Mannheim Károly*, *Ritoók Emma*, *Zalai Béla* és *Balázs Béla*. A folyóirat német recepcióra utal, annak modelljét – a *Rickert* és *Windelband* által szerkesztett – *Logos* című filozófiai folyóirat szolgáltatta, amelyben az abban az időben Németországban élő *Lukács* írásai is megjelentek. Az alapító és törzstagok *Balázs Béla*, *Lukács György*, *Ritoók Emma*, *Antal Frigyes* és *Fogarasi Béla*, később *Hauser Arnold*, *Mannheim Károly*, *Spitz René*, *Tolnay Károly*, *Fülep Lajos*. Az összejöveteleken részt vett *Révész Géza*, *Bartók Béla*, *Kodály Zoltán*, *Polányi Károly* és *Polányi Mihály*. Közülük többen később nemzetközi hírű tudósok és művészek lesznek. (*Karády – Vezér*, 1980)

A csoportosulás szellemi vezére az 1912-től Heidelbergben élő *Lukács György*, akire nagy hatást gyakorolt a német szellemi élet egyik központjának számító egyetemi város pezsgő légköre. A városban uralkodó sajátos „heidelbergi szellem” kialakításához hozzájárultak az egyetem nagyírú professzorai, a város rendkívül szép fekvése, az ott élő orosz és kelet-európai emigránsok, továbbá a soknemzetiségű diáksereg, valamint a városban élő tekintélyes emberek szalonjai. Ott éltek ebben az időben a korabeli német életreform mozgalmak körében is mértékadó személyiségek, *Max Weber* és *Stefan George*, valamint a kultúrtörténész *Eberhard Gothein* is. A Vasárnapi Kör szervezeti előzményeihez így hozzátartozik *Max Weber* szalonja valamint a *George-Kreis* mellett a heidelbergi *Akademische Gesellschaft*, amely az egyetemi diáktársaság a városban évszázadok óta működő hagyományos *Burschenschaft*-ok alacsony szellemi színvonalának és kollektív ivászatainak ellensúlyozására jött létre. A társaság egy új típusú életmód önkéntes vállalását kívánta meg tagjaitól. Elvárta tőlük az absztinenciát, a folyamatos szellemi tökéletesedést, az önművelődést, a közösség érdekében végzett önzetlen munkát. A társasági élet rendjét a német vallásos és népi ünnepek rituáléi alkották. Betlehemes játékokat adtak elő, kizárólag *Bach* és *Beethoven* zenéjét hallgatták, *Fichte* műveit elemezték. (*Morgenthal*, 1919)

A Vasárnapi Kör tagjaira hatottak a teozófia tanításai is, ami különösen *Balázs Béla* szellemi fejlődése kapcsán érhető tetten. Miként egy 1915-ből származó napló-részlet utal arra, *Lukács György* felfogásától sem voltak idegenek ezek az eszmék: „Olvasom az

ágyban a Spiritizmus történetét (...), és olvassuk négyen együtt hetenként egyszer-kétszer Blavatzky nagy Geheimlehre-jét. (Gyuri panasza: miért avatnak mostanában csupa buta embert be? Miért nem iniciálják őt, ő olyan jól fel tudná használni, és oly szépen és értelmesen tanítani)”. (Balázs, 1982, 105.) A fiatal Lukácsról és Manheim Károlyról később Jaspers is úgy nyilatkozott, hogy ebben az időszakban gnosztikusak voltak és teozófiai fantazmagóriákat terjesztettek. (Novák, 1988, 99.) A csoport kvázivallásos jellegére utalnak az abban elterjedt sajátos rituálék. Például a tesvinek nevezett testvér megszólítás, a nyilvános gyónás elemeire utaló őszinteség elvárása. Jól jelzi ezt, hogy később Tolnay Károly princetoni lakásában „vasárnap-oltárt” állított fel.

A Vasárnapi Körben a német idealista filozófia szellemében folyó elméleti viták, többnyire etikai és esztétikai kérdésekről folytak, a leggyakrabban idézett szerzők Kierkegaard és Dosztojevszkij voltak. A résztvevők szemléletmódját az erőteljes pozitívizmus- és impresszionizmus-ellenes beállítódás jellemezte. A kör retorikáját áthatják az életreform-mozgalom jellegzetes motívumai: a korabeli viszonyokkal, a „közönséges élettel” szembeni elégedetlenség, a kapitalizmus prózájának, a „civilizációnak” a kultúra értékei felőli bírálata. Legfőbb jellemzője az etikai idealizmus: tények, értékek, empirizmus és transzcendens szféra, pusztá létező és eleven élet, lét és érvényesség, sötétség és fény, káosz és forma platonista, misztikus, kantianus, életfilozófiai, kultúrkritikai dualizmusa és szembenállása. A fennálló világnak egy igazabb, lényegibb, magasabb rendű érték-szféra irányából történő bírálata, illetve elutasítása. (Karády – Vezér, 1980, 28.)

A Vasárnapi Kör tagjainak a különböző pedagógiai folyóiratokban – elsősorban a Népművelés – hasábjain megjelenő tanulmányai mellett további pedagógiai vonatkozású része az 1917 elején szervezett „ellenegyetemként működő” Szellemi Tudományok Szabadiskolája, amely az életreform törekvések új spiritualizmusának és a metafizikai idealizmus tanainak terjesztésére vállalkozott. Miként megfogalmazzák: „ez az új típus a múlóban lévő materializmussal szemben a transzcendencia problémáinak fontosságát, a relativista impresszionizmussal szemben a princípiumok egyértelmű érvényességét, az anarchikus minden mindegy világnézettel szemben a normatív etika pátozását hirdeti.” Az előadók között szerepel Balázs Béla, Fogarasi Béla, Fülep Lajos, Lukács György, Mannheim Károly, Hauser Arnold, Szabó Ervin, Kodály Zoltán, Bartók Béla. Az előadások anyagát az „Előadások a szellemi tudományok köréből könyvtára” címmel megjelenő könyvsorozatban publikálják. A Vasárnapi Kör tagjai – Ritoók Emma – kivételével cselekvő szerepet játszottak az 1918 és 1919-es forradalmakban. Az 1919-es proletárdiktatúra időszakában elsősorban a Közoktatásügyi Népbiztosság keretében tevékenykedtek, Fülep és Mannheim egyetemi tanári kinevezést kapott. A proletárdiktatúra bukása után Fülep és Ritoók kivételével a törzstagok emigrációba kényszerültek. (Karády – Vezér, 1980)

A forradalmakkal lezárul a hazai életreform és reformpedagógia kapcsolatának első izgalmas szakasza, amelynek karakterét a két mozgalom vibráló, szélsőségektől sem mentes szimbiózisa határozza meg. A húszas évektől kezdődően a korábbi időszak társadalom- és emberformáló hevíületét felváltották a szintetizáló, megőrző, a változatlant, az abszolútumot kereső törekvések. A társadalmi témák is mindinkább nemzeti síkra terelődtek. A vizsgálódás tárgyát egyre inkább a nemzeti sajátosságok, a magyar lelkeség vizsgálata adta. A harmincas években ismét tág kontextusban megfogalmazódó szociális téma sem elméleti síkon, hanem a gyakorlat szintjén, a szociográfiában, falukutatásban és a népi mozgalomban jelentkezik.

A magyar életreform női képviselői

A Körhöz kapcsolódott Jászi Oszkár felesége, a sokoldalú festő, iparművész és költő Lesznai Anna, azon kevesek egyike, aki nem csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. A századforduló után számos népszerű mesekönyvet készített, amelyek szövegét és illusztrációit is ő készítette. (‘A pólyásbaba napjai’, ‘Mese az eperszemnyi szívről’, ‘Mese a bútorokról és a kisfiúról’, ‘A kis pillangó utazása Lesznán és a szomszédos tündérorságban’) A nagyszerűen megkomponált illusztrációk és a hozzájuk kapcsolódó költői szépségű mesevilág révén az olvasó, azaz a gyermek mint egy csodát, úgy veszi lépésről lépésre birtokába környezetét, amelynek varázslatosságára fondorlatos egyszerűséggel nyitja rá a kis olvasók szemét. (Szabadi, 89–95.)

A Vasárnapi Körhöz laza szálakon kapcsolódik a hazai életreform törekvések másik sokoldalú nőképviseelője, a matematikus, filozófus *Dienes Valéria* (1879–1978), a magyar mozdulatművészet, az orkesztika kiemelkedő személyisége. Férje, a kiváló matematikus, *Dienes Pál* révén 1906 után kapcsolatba kerül a Huszadik Század körével és a hazai feminista mozgalommal. A század első évtizedének végén Párizsban él, ahol Bergson tanítványa, követője és műveinek magyar nyelvű fordítója lesz. Visszaemlékezése szerint a mozdulatművészeti koncepciójának kialakítására nagy hatással volt Bergson ‘Matiérs et memoirs’ című művében kifejtett mozdulatpszichológiája és a századelő nagy formabontó táncosnője *Isadora Duncan* és testvére *Raymond Duncan* hatása. Később csatlakozik Raymond Duncan Nizzában működő életreform kommunájához. Hazatérte után *Domokos László* reformiskolájában tanítja az általa kialakított orkesztikát. Az 1920-as évek második felében számos nagy sikerű orkesztikai misztériumjáték, illetve parabola koreográfiáját alkotja meg. (Borus, 1978)

Az életreform és a főváros urbanizációs és művelődési reformja

Az életreform törekvések és a korabeli pedagógiai reformtörekvések egyrészt az egyre jelentősebb szakmai erőt képviselő népiskolai tanítóság szakmai és emancipációs mozgalmi, valamint a korszak várospolitikai reformjai kapcsán kerülnek szorosabb kapcsolatba egymással. *Bárczy István* a város liberális főpolgármestere 1906 és 1918 között állt a főváros élén. Ez a bő évtized, a Bárczy-korszak, Budapest világvárossá válásának fényes története. Az ‘építő polgármester’ alkotásai, az iskolák, középületek, bérházak többsége ma is áll. Ebben a korszakban került sor a városi közigazgatás, a városi tömegközlekedés, közvilágítás, kommunális rendszer kialakítására, valamint a szociálpolitikai és kultúrpolitikai program keretében széleskörű kislakás- és iskolaépítés kezdődött. Jelentős lépések történtek a felnőttoktatás kiszélesítése érdekében. Szabó Ervin irányításával az 1910-es években létrejön a főváros modern könyvtárhálózata is.

A Bárczy-program és az életreform

Bárczy programjának lényeges részét képezte az 1909-ben kezdődő széleskörű iskolaépítési akció, amelynek keretében három év alatt 36 új iskola épült és számos iskolaépület felújítására is sor került. Így ebben az időszakban 55 iskola és 967 új osztályterem épült Budapesten. Az iskolához szolgálati lakások is tartoztak, emellett nagy gondot fordítottak az épületek fűtésére, kommunális berendezéseire, az osztálytermek berendezésére és az iskolaudvarok és az épületek tetőteraszainak kialakítására is. 1913-ban megjelent a fővárosi iskolák helyi tanterve, tanszerkészítő műhelyek felállítására került sor. Ennek eredményeként a fővárosi községi iskolák felszereltsége is gazdagodott. Mindegyik rendelkezett megfelelő szemléltetőeszközökkel.

A néptanítói professzió és a tanügyi reform

A széleskörű urbanizációs reform oktatásügyi innovációjában jelentős szerepet játszottak az ebben az időben jelentkező hazai experimentális pedagógiai törekvések, amelyek

a pesti egyetem konzervatívizmusa folytán jórészt az egyetem falain kívül intézményesültek. Az akadémiai tudományosság hozzáállását az a távolságtartó elutasítás jellemzi, amellyel *Fináczy* maga is viszonyul a századforduló után kibontakozó szociológiai irányzatokhoz és empirikus gyermektanulmányi törekvésekhez. Egyrészt a neveléstudomány számára fontosnak és hasznosnak tartotta a tudományos igényű pszichológiai kutatásokat, másrészt viszont élesen szembehelyezkedett azokkal, akik a hagyományos, normatív neveléstudomány helyére ettől teljesen elkülönülő új pedagógiát akartak állítani.

Ez a gyanakvó elutasítás az ebben az időben még az egyetemi tudomány akadémiai bázisán kívül, azzal mind erőteljesebben rivalizáló, Magyarországon is megjelenő törekvéseknek szól, amelyek a pedagógia új modelljét a pozitívizmus szemléletmódjára alapozva, a kísérleti pszichológia mintájára, a természettudományos kutatás logikáját követő – experimentális, inductív módszerek által támogatott – tudományos megismerés segítségével kívánták megteremteni. (*Depaepe*, 1993) Az irányzat hazai recepciójában, majd továbbfejlesztésében jelentős szerepet játszanak az egyre erőteljesebb szakmai erőt képviselő népiskolai tanítók, illetve tanítóképző intézeti tanárok.

Nagy László (1857–1931), a budapesti állami tanítóképző intézet tanára és munkatársai 1906-ban létrehozzák a Magyar Gyermektanulmányi Társaságot. A mozgalom szervezői és követői – az irányzat külföldi képviselőihez hasonlóan – a neveléstudomány új kísérleti, tapasztalati alapokra helyezését és egy új pedagógiai szemlélet elterjedését várták a korszerű nevelési-pszichológiai törekvések térhódításától. A gyermekközpontú pedagógiai felfogás terjesztése érdekében széles körű népszerűsítő munkába kezdtek: tanfolyamokat szerveztek a gyakorló pedagógusok számára, könyveket, folyóiratokat adtak ki. 1907-től *Nagy László* szerkesztésében *A Gyermek* címen megjelent a társaság önálló folyóirata is. A gyermektanulmányozás fővárosi központján kívül vidéki fiókkörök jöttek létre, 1913-ban nagy sikerű országos kongresszust rendeztek. (*Köte*, 1983)

Az új pedagógiai törekvések és az ezek háttérében álló folyamatok – a közoktatási rendszerek és a tanítói professzió közép-európai fejlődési trendjei, egyben a különböző tudományos irányzatok hazai recepciójának sajátos vonásai – mint „cseppben a tenger” vannak jelen a század első hazai pedagógiai szaklexikonjában, az 1911 és 1915 között megjelenő *„Elemi Népoktatás Enciklopédiájá”*-ban. A szakmai kiadvány a századforduló után létszámában is jelentős, képzettségében és szakmai kvalitásaiban is kiemelkedő, több mint negyvenezer főre tehető szakmai csoport, a magyar tanítóság számára készült, hogy összefoglalja mindazokat a pedagógiai és iskolaigazgatási ismereteket, melyre egy modern magyar néptanítónak szüksége volt. (*Németh*, 1999)

A könyv szerzőinek többsége az alsóbb iskolák tanárai közül kerül ki, közöttük csak elvétve található meg az egyetemi szférához kapcsolódó szakemberek (gimnáziumi tanárok, egyetemi professzorok). A munka részletesen tárgyalja a kísérleti lélektan és a kísérleti pedagógia, a gyermektanulmány, illetve a gyermeklélektan különböző irányzatait, bemutatja a jelentősebb külföldi és magyar képviselőinek munkásságát. Részletesen áttekinti a korszak különböző reformiskoláit, elsősorban az angliai „New School”-mozgalmat és ennek hatására kialakult különböző nemzeti pedagógiai reformirányzatokat és az új módszertani törekvéseket (Abbotsholme, Ecole des Roches, Landerzeihungsheim, reformiskola, Parker-iskola, munkaiskola, szlőjd, reformiskola, erdei iskola, cserkészet). Önálló címszó alatt szerepel például *Tolsztoj*, *Ellen Key*, *Ruskin*, *Berthold Otto*, a koncentráció témájával összekapcsolva *Dewey* neve is, akinek *„Iskola és társadalom”* című munkája 1912-ben jelent meg magyar nyelven. (*Németh*, 2002)

Az életreform és a pedagógiai reformmozgalmak szimbiózisa

Az enciklopédia orientációja – sőt címszavainak egy része is – jól érzékelteti az annak háttérében álló szerzők és a magyar életreform törekvések szoros kapcsolatát. Ennek a háború végéig tartó együttműködésnek a szellemi-aktivitási központja a városfejlesztési re-

formhoz szervesen kapcsolódó, 1912-ben *Weszely Ödön* irányításával (*Németh*, 1990, 13–14.), a fővárosi tanítók továbbképzésére létrehozott Pedagógiai Szeminárium (*Mann – Hunyady – Lakatos*, 1997), illetve az ezt megelőzően 1906-ban a főpolgármester támogatásával alapított Népművelés című folyóirat lesz. (*Németh*, 1987) A színvonalas, 1918-ig megjelenő kiadvány (1912-től Új Élet címmel) nem csupán a fővárosi pedagógusok fóruma, hanem a a Bárczy-program kulturpolitikai és közoktatási sajtóorgánuma is lesz.

A folyóirat szerkesztői feladatait *Weszely Ödön* – a Fővárosi Pedagógiai szeminárium későbbi igazgatója – és *Wildner Ödön* – a szociálpolitikai, később közoktatási ügyosztály vezetője – látta el. A folyóiratban nem csupán a magyar gyermektanulmányi mozgalom és az experimentális pedagógia kiemelkedő képviselőinek biztosított publikációs lehetőséget. A Huszadik Század és a Nyugat című folyóirat mellett ez a sajtóorgánum teremtett lehetőséget a magyar társadalmi és életreform-mozgalom korábban bemutatott legkülönbözőbb irányzatainak, a szindikalista és tolsztojiánus mozgalmaktól (*Szabó Ervin, Migrant József*) a magyar művészeti szecesszió legkülönbözőbb irányzataiig bezárólag. A lap hasábjain kifejtették véleményüket az új városi kultúráról, a városfejlesztés új irányzatairól, a művészet és a nevelés kapcsolatáról, a népművelés és iskola új feladatairól, az új emberről, az új társadalomról az új erkölcsről és új nevelésről, a férfi és nő megváltozott kapcsolatáról és ezzel összefüggésben a nemi nevelés feladatairól, a gyermekművészetéről, a népművészethez mint természetes életformához való visszatérés fontosságáról, a magyar kultúra és társadalom megújításának „harmadik útjáról.” A Népművelés arculatának megformálásában a kezdeti időktől kezdődően mértékadó szerepet játszanak a gödöllői művésztelep vezetői, Nagy Sándor és Körösfői-Kriesch Aladár. A Népművelés folyóirat hasábjain és a Pedagógiai Szeminárium különböző népművelő tanfolyamain tudományos előadásainak előadói és hallgatósa, valamint a Gyermektanulmányi Társaság tagjai között az 1910-es években már ott találjuk a magyar szecesszió legkülönbözőbb irányzatainak képviselőit; a gödöllői művész-kommuna (Nagy Sándor és Körösfői-Krisch Aladár, Lippich Elek), a hazai mozdulatművészet és az új zenei-művészeti nevelés (*Dienes Valéria, Lyka Károly, Kodály Zoltán, Bartók Béla*), valamint a Vasárnapi Kör (*Lukács György, Balázs Béla*) vezető személyiségeit is.

A forradalmakkal lezárul a hazai életreform és reformpedagógia kapcsolatának első izgalmas szakasza, amelynek karakterét a két mozgalom vibráló, szélsőségektől sem mentes szimbiózis határozza meg. A húszas évektől kezdődően a korábbi időszak társadalom- és emberformáló hevületét felváltották a szintetizáló, megőrző, a változatlant, az abszolútumot kereső törekvések. A társadalmi témák is mindinkább nemzeti síkra terelődtek. A vizsgálat tárgyát egyre inkább a nemzeti sajátosságok, a magyar lelkiség vizsgálata adta. A harmincas években ismét tág kontextusban megfogalmazódó szociális téma sem elméleti síkon, hanem a gyakorlat szintjén, a szociográfiában, falukutatásban és a népi mozgalomban jelenkezik. A hazai életreform-mozgalom hangvételében domináns új retorikai elemeket ebben az időben egyre inkább *Németh László* harmadik utas utópiája („Kert-Magyarország,” családi-as falanszter, a szellemi elit új nemessége, minőségiszocializmus), *Szabó Dezső* nemzeti radikalizmusa (új magyar honfoglalás) uralja. Ebben az időben teljesedik ki *Kodály Zoltán* népzeneben gyökeredző zenepedagógiája, *Karácsony Sándor* pedagógiai műveiben pedig arról tesz hitet, hogy létezik egy sajátos magyar észjárás (a csudálatos) és ennek megfelelő magyar világnézet. Műveiben sajátos formában ötvöződnek majd a népi mozgalom retorikájával rokon életreform törekvések, a különböző reformpedagógiai és lélektani koncepciók a protestantizmus újjászületését szorgalmazó elképzelésekkel.

Irodalom

- Balázs B. (1982): *Napló 1914–1922*. Szépirodalmi, Budapest.
 Bendl J. (1994): *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Scientia Humana, Budapest.
 Borus R. (1978, szerk.): *A nagy század tanúi*. RTV Minerva, Budapest.

- Depaepe, M. (1993): *Zum Wohl des Kindes? Pädologie, Psychologie und experimentelle Pädagogik in Europa und den USA, 1890–1940*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.
- Gellér K. – Keserű K. (1994): *A gödöllői művésztelep*. Cégér, Budapest.
- Hanák T. (1993): *Elfelejtett reneszánsz*. Göncöl, Budapest.
- Jászi O. (1910): Bevezető: *Huszedik Század* (10) 1. 2.
- Karádi É. – Vezér E. (1980): A vasárnapi kör története. In: uők (szerk.): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat, Budapest. 7–23.
- Kiss E. (1978): *A „k.u.k világrend” halála Bécsben*. Magvető, Budapest.
- Kiss E. (1984): *Szeccszió egykor és ma*. Budapest.
- Kosztolányi D. (1977): *Egy ég alatt*. Szépirodalmi, Budapest.
- Köte S. (1983): *Egy útmutató pedagógus*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Krabbe, W. (2001): Die Lebensreformbewegung. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt. 25–30.
- Litván Gy (1993): *A szocializmus moralistája*. Századvég, Budapest.
- Litván Gy. – Szűcs L. (szerk. 1973): *A szociológia első magyar műhelye. A Huszedik Század köre*. Gondolat, Budapest.
- Lukács J. (1999): *Budapest 1900. A város és kultúrája*. Európa, Budapest.
- Mann M. – Hunyady Z. – Lakatos Z. (1997): *A Fővárosi Pedagógiai Szeminárium története*. FPI, Budapest.
- Morgenthal, M. (1919, szerk.): *Die Akademische Gesellschaft*. Heidelberg.
- Mucsi F. (1978, szerk.): *Magyarország története 1890–1918. I. Akadémiai*, Budapest.
- Németh A (1988): Weszely Ödön és a Népművelés. *Budapesti Nevelő*, 4. 21–28.
- Németh A. (2002): *A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete*. Osiris, Budapest.
- Németh A. (2004): Fejezetek a magyar egyetemi neveléstudomány és a reformpedagógia ambivalens kapcsolatából. In: uő. (szerk.): *A szellemtudományi pedagógia magyar recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Németh A. (1990): *Weszely Ödön*. OPKM, Budapest.
- Novák Z. (1988): *Thomas Mann és a fiatal Lukács*. Budapest.
- Ritoók E. (1993): *A szellem kalandorai*. Pesti Szalon, Budapest.
- Szabadi J. (1978): Lesznai Anna, a festő és az iparművész. In: Gergyely T. (szerk.): *Lesznai Képeskönyv*. Corvina, Budapest.
- Szabó E. (1977) *Levelezés*. Budapest.
- Tarjányi E. (2002): *A szellem örvényében*. Universitas, Budapest.
- Vámosi Nagy I. (1993): A kissvábhegyi Waldorf-iskola 1926–1933. I. *Országépítő*, 2.
- Wolbert, K (2001): Die lebensreform. Anträge zur Debatte. In: Buchholz Kai et al. (Hrsg.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt. 13–24.

A magyar anarchisták iskolaügyi és életreform törekvései

Az anarchizmus, sajátos természetéből adódóan, primer módon nem törekszik életreformra és iskolaügyi változtatásokra. Deklarált célja a társadalom radikális átalakítása. Ez viszont előbb-utóbb, járulékos elemekként iskolaügyi változásokat és életreform-törekvéseket is jelent.

A 19. század legjelentősebb mozgalmi: a konzervatizmus, a liberalizmus, a szocializmus és az anarchizmus. Általában erről az utóbbiról, az anarchizmusról tudjuk a legkevesebbet. Az anarchizmus minden korábban említett irányzattól jelentősen eltér: a konzervatizmussal azért áll szemben, mert nagy jelentőséget tulajdonít a megújulásnak; a liberalizmussal azért nem tud egyetérteni, mert az elfogadja a kizsákmányolást; a szocializmusnak viszont az állam elismerését veti a szemére.

Magát az anarchizmus fogalmát is gyakran félreértik, egyesek – nem egészen ok nélkül – terrorizmust értenek rajta, mások úgy vélik, az anarchizmus egyenlő a rendetlenséggel, a szervezetlenséggel, a lázadással, amelynek révén a társadalom elégedetlenjei ideológiával is alátámasztott működési teret biztosítanak a maguk számára.

Maguk az anarchisták az anarchiát korántsem tekintik káosznak, rendezetlenségnek, sokkal inkább önszabályozáson alapuló spontán rendként élik meg. Az anarchisták nemcsak az államot, hanem mindenfajta hierarchiát és központosítási törekvést is visszautasítanak. Olyan szervezet, társadalmi rend létrehozását tekintik célnak, amelyik minden külső nyomás, minden erőszak nélkül biztosítja az emberek szabad és békés együttműködésének a feltételeit. Úgy vélik, nem a rend eredményezi a szabadságot, hanem éppen fordítva, a korlátlan szabadság vezet el a szabadsághoz.

Az egymással is vitatkozó anarchista elképzelések több periódusban és több formában jelennek meg. Az anarchizmus már a 18. század végén politikai ideológiaként jelent meg az európai eszmetörténetben és a 19. század közepén érte el a csúcspontját. Az anarchizmus gondolatrendszerére befolyással volt a felvilágosodás és ezen belül is leginkább a racionalizmus némely gondolata, de fontosak a romantika, a pozitívizmus és nem utolsósorban a kereszténység egyes gondolata is. Az anarchizmus gondolatrendszere a konzervatizmussal való kemény küzdelemben artikulálódott, ebből fakad következetes radikalizmusa.

Az egyik legelső anarchistának az amerikai *William Godwin* tekinthető (1756–1836). 1793-ban megjelent könyvében a legnagyobb problémának éppen az állami erőszakot tartja. Véleménye szerint a társadalomnak egymással laza konglomerátumban álló, egymástól független, autonóm közösségekből kellene felépülnie. 1794-ben egy kis csoport indult el Észak-Amerikába azzal a céllal, hogy ezeket az eszméket megvalósítsa, de nem tudtak tartósan együtt maradni. Ezen első kísérlet kudarca után az anarchizmus hosszabb ideig, egészen a 19. század közepéig feledésbe merült.

Kronológiai szempontból a legkorábbi az individuális anarchista irányzat, melynek képviselője *Max Stirner* (1806–1905). Konceptiója megfogalmazásakor Stirner nem a racionalizmusból, hanem a romantikából indul ki, ez azt jelenti, hogy nála az érzelmi szálak válnak fontossá. A hajlamok, az ösztönök és a szenvedély szabad kiteljesedési lehetőségének tulajdonít nagy jelentőséget. Az állam e törekvésekkel szemben erőszakos kor-

látozó tényezőként szerepel. Az amerikai individuális anarchista irányzat képviselői közül említést érdemelnek még a következők: *Josiah Warren* (1798–1874), *Lysander Spooner* (1808–1887) és *Henry David Thoreau* (1817–1862). Ebből a körből a legfontosabb személy Thoreau, az ő hatása *Tolsztojn*ál és *Gandhin*ál is kimutatható.

Az irányzat orosz képviselői közül a legismertebb a harcias agitátor hírében álló *Mihail Alekszandrovics Bakunyin* (1814–1876). Ő írta az anarchizmus bibliájának tekintett ‚Államiság és anarchia’ című művet. A nemesi származású, földrajztudósnak is jelentős *Pjotr Alekszandrovics Kropotkin* (1842–1921) az ‚Egy forradalmár feljegyzései’ című művében felvázolja anarchistává válásának folyamatát és átfogó tájékoztatást ad az anarchizmus svájci és angliai viszonyairól.

A kollektív anarchista irányzat legfőbb képviselője *Pierre-Joseph Proudhon* (1809–1865). Ő leginkább a gazdasági kérdésekre koncentrált és a hatalmas felhalmozott magánvagyonokban látja a szociális egyenlőtlenség okát.

A harmadik legfontosabb irányzat az anarchoszindikalizmus, melynek legfontosabb képviselői *Lagarde*, *Pouget*, *Pelloutier* és *George Sorel*. Ők közvetlen kapcsolatot kerestek a szakszervezetekhez és a legfontosabb harci eszközeiknek a bojkottot, szabotázsakciók szervezését és a sztrájkot tartották.

A 20. század elején alapvető változás következett be az anarchizmus történetében, az első világháború tragikus eseményei után kevés remény maradt Európa népeinek békés egymás mellett élésére. Forradalmak, polgárháborúk és második világháború kitörése következnek, mindez sok-sok szenvedéssel és újrakeletkező problémagócokkal színezte. Ilyen körülmények között az anarchizmus elvesztette politikai jelentőségét és a korábbi tiszta formájában már nem, inkább más mozgalmi ideológiák részkomponenseként érvényesült, így például az 1968-as diáklázadások vagy a hetvenes évek radikális baloldali terrorcsoportjaiban kerülnek felszínre anarchista nézetek. Az anarchizmus direkt politikai megnyilvánulásai mellett figyelmet érdemelnek a művészeti irányzatokra, az irodalomra és az életreform-mozgalmakra kifejtett hatások.

A magyar anarchizmus alapítója Schmitt Jenő (1851–1916).

Schmitt Hegel, Nietzsche, Kropotkin és Tolsztoj nézeteiből merítette kiinduló gondolatait. Közülük Tolsztoj nézetei hatottak rá a leginkább, akivel levélkapcsolatban is állt. Elméleti fejtegetéseiben saját gnosztikus világszemléletét kombinálta a tolsztoji eredetű erőszakmentesség elvével.

Anarchisták Magyarországon

Magyarországon a vallásfelekezetek (katolikusok, reformátusok, evangélikusok, unitáriusok, zsidók) és a nemzetiségek (magyarok, németek, szlovákok, románok, szerbek) által is megosztott országban 1883-ig az Osztrák-Magyar Monarchia adta keretek között érvényesült a vallási és nemzetiségi tolerancia. 1883-tól erőteljes magyarosítás kezdődött és ez eltartott egészen az első világháborúig. Magyarországon ezek a kérdések állnak a politikai érdeklődés középpontjában. A munkásmozgalmi törekvések első sorban a lassan kiépülő szociáldemokrata szervezetekben jelennek meg. A számarányát tekintve jelentéktelen anarchista csoportosulás viszonylag későn jelenik meg Magyarországon.

A magyar anarchizmus alapítója *Schmitt Jenő* (1851–1916). *Schmitt Hegel, Nietzsche, Kropotkin és Tolsztoj nézeteiből merítette kiinduló gondolatait. Közülük Tolsztoj nézetei hatottak rá a leginkább, akivel levélkapcsolatban is állt. Elméleti fejtegetéseiben saját gnosztikus világszemléletét kombinálta a tolsztoji eredetű erőszakmentesség elvével.*

Említést érdemlő további anarchisták: a jogász képzettségű és könyvtárosként tevékenykedő *Szabó Ervin* (1877–1918); a tanítói képzettségű, újságírással és agitációval foglalkozó *Migray József* (1882–1938); az Angliában nevelkedett *Gróf Batthyány Ervin* (1877–1945) földbirtokos és az ehhez a körhöz tartozó harcos agitátor hírében álló *Tarczai Lajos* (1881–?). Az egyértelmű besorolást nehezíti az a körülmény, hogy számos anarchista később más irányzatokhoz csatlakozott, vagy éppen ugyanabban az időben több körhöz is hozzácsapódott.

Schmitt mellett a második legfontosabb képviselő az anarchoszindikalista Szabó Ervin. Az ő hatása jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy Gróf Batthyány Ervin 1905-ben, a Vas megyei Bögötén, a saját földbirtokán iskolát alapít parasztgyerekek számára. Ehhez tanítónak meghívja a már említett Tarczai Lajost. Szabó Ervin szellemi irányításával megfogalmazódik egy komplett tantervi elképzelés, amelynek iskolaszervezeti megvalósítása is elkezdődik. Szabó Ervin a városi művelődésre is hatást akar kifejteni, 1911-től előadásokat tart a Társadalomtudományi Szabad Művelődési Társaság rendezvényein.

Az individuális anarchizmus és annak a terrorcselekményeket előnyben részesítő ága Magyarországon nem jutott szerephez.

Honnan, milyen társadalmi rétegből jönnek az anarchisták Magyarországon? Hogyan artikulálódik nézetrendszerük? Milyen eszmei hatások kombinációja útján fogalmazódnak meg nézeteik? Mit tesznek ezen elképzelések megvalósításáért?

Az anarchizmus hatása Magyarországon nem volt jelentős, az intézmények létrehozása (például a böögötei iskola) csak igen rövid életű volt, a tágabb társadalmi kontextusba helyezés azonban rámutathat arra, hogy miért nem tudott nagyobb hatást kifejteni. Ezt azért is érdemes alaposabban megvizsgálni, mert például *George Woodcock*, az anarchizmus történetírója úgy véli, hogy 1880 és 1884 között egy rövid időre Magyarországon és Ausztriában a munkásmozgalomra kifejtett anarchista hatások számottevőek voltak.

A továbbiakban a három mértékadó teoretikus – Schmitt, Szabó és Batthyány, illetve a böögötei iskola példáján keresztül próbálunk választ keresni a korábban megfogalmazott kérdésekre.

Schmitt Jenő és az őt körülvevő személyek

Schmitt Jenő 1851-ben született Znaimban (Znojmo), a mai Csehszlovákia területén. Édesapja az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének kapitányaként Klosterneuburgban a katonai akadémián tanított. Édesapja elhunytával a család visszaköltözött Zomborba, ahonnan édesanyja származott. A család igen nehéz anyagi körülmények között élt. Schmitt csak nagy nehézségek árán tudott magánúton leérettségizni 1870-ben, Szabadkán. Nehéz helyzetében katonai szolgálatra jelentkezett, egy rövid ideig katonatiszt volt, majd a Bács Megyei Bíróság írnoka lett. Autodidaktaként érdeklődött a filozófia iránt, olvasta *Marx*, *Engels*, Bakunyint, Kropotkin, Stirner, *Comte* és *Dühring* műveit, számos folyóiratban publikált. 1887-ben német nyelven megírt tanulmányával („Das Geheimnis der Hegelschen Dialektik, beleuchtet von concret-sinnlichen Standpunkt”) a berlini Filozófiai Társaság első díját kapta meg. Nehéz életkörülményeit jótékonyan befolyásolta a *Treffort Ágoston* kultuszminisztertől kapott ösztöndíj. Doktori disszertációját 1888-ban védte meg, és egyúttal könyvtárosi állást is kapott az Igazságügyi Minisztériumban. Hamarosan megnősült és úgy vélhetnénk ezzel egy tisztességes polgári karrier kezdetei bontakoznak ki. Schmitt egyre intenzívebben fordul a gnoszticizmus felé, erről több publikációja is megjelenik a berlini *Sozialist* című újságban. Nemsokára ő maga is folyóiratot alapít, *Die Religion des Geistes* címmel. Schmitt tevékenysége Németországban és Magyarországon éles kritikát váltott ki, bírósági perekre is sor került, ennek következményeként Schmittnek fel kellett adnia minisztériumi állását.

Ebben az időszakban kapcsolódott be Schmitt a magyar agrárszocialista mozgalomba, ahol rövidesen a legfontosabb ideológussá vált. Schmitt itt közvetlen kapcsolatba kerül a magyar agrárszocialista mozgalom legfőbb szervezőjével, *Várkonyi Istvánnal* (1852–1918). Várkonyi személyével érdemes részletesebben foglalkozni, mert életútjából jól kiolvasható a korabeli viszonyok összetettsége. A paraszti származású Várkonyi – Schmitthez hasonlóan – autodidaktaként jutott műveltséghez és sikeres kereskedővé küzdötte fel magát a társadalmi ranglétrán. Így megszerzett jövedelmét azonban nem magáncélra, hanem szinte teljes egészében az agrárszocialista mozgalom finanszírozására fordította. Várkonyi egyébként nagy érdeklődéssel tanulmányozta az anarchisták egyik fő tartózkodási helyének, Svájcnak a társadalomszerkezetét. Csodálattal tekint a svájci körülményekre és úgy véli, hogy a szocialista társadalmi rend csak akkor lehet jótékony hatású az emberiség számára, ha minden ország minden megyéje úgyszólván önálló államot képez, és ezek az autonóm területek képesek önmaguk életét megszervezni és hiányzó szükségleteik kielégítése érdekében föderációra léphetnek egymással. (*Bozóki-Sükösd*, 1994) Ebben a társadalmi környezetben fontos szerep várt Schmittre, hamarosan az agrárszocialista mozgalom hangadó ideológusának tekintik.

Az egyik legfontosabb tevékenység a szélesebb közvélemény megnyerése, aminek egyik eszköze folyóiratok alapítása, így most egy kétnyelvű német-magyar hetilap jön létre Állam nélkül címmel, később változott a hetilap címe és Erőszak nélkül címmel jelent meg. Schmitt változatlan intenzitással érdeklődött a filozófiai problémák iránt, 1898-ban német nyelvű tanulmányt ír 'Friedrich Nietzsche, mint vízvázalstó két világek között határára' címmel. Folyamatosan tartja a kapcsolatot Tolsztojjal, 1901-ben publikálja 'Leo Tolsztoj és jelentősége kultúránk számára' című tanulmányát, amelyben ismételtelen az anarchizmus és az erőszakmentesség szószólójaként jelenik meg. 1903-ban már a berlini Giordano Bruno Társaságban tűnik fel, Magyarországon pedig a Társadalomtudományi Társaságban hallat magáról.

Schmitt 1908 és 1916 között ideje jelentős részét Németországban tölti. Legfontosabb művei is ebben a periódusban keletkeznek: 'Die Gnosis' I-II (Leipzig-Jena 1903/1907); 'Der Idealstaat' (Berlin, 1904); 'Kritik der Philosophie vom Standpunkt der intuitiven Erkenntnis' (Leipzig, 1908); 'Die positiv-wissenschaftliche Weltanschauung der Zukunft, angesichts der Umwälzung der modernen Physik' (Berlin, 1909); 'Was ist Gnosis?' (Berlin, 1912).

Schmitt azt ajánlja, hogy a kereszténység és a filozófia ne iskolás módon foglalkozzon a tudományokkal, hanem oly módon, hogy az emberiséget önismerethez és az optimális életvezetés feltételeinek megteremtésében segítse. Tehát a filozófia váljon a tudásról szóló hitté, saját szóhasználatára szerint: váljon vallássá.

Schmitt egyidejűleg két területen szellemi harcot hirdetett: egyrészt fellépett a hagyományos értelemben vett egyházzal szemben, másrészt pedig küzdött a materializmus ellen is. Schmitt 1894-ben Jénában megalapította a Religion des Geistes című újságot, amelyben maga Tolsztoj is publikált néhány írást. Ez egyúttal kínálja Tolsztoj és Schmitt nézeteinek összehasonlítását, amit az 1. táblázat szemléltet.

1. táblázat. Tolsztoj és Schmitt Jenő nézeteinek összevetése

Hasonlóságok	Eltérések
<ul style="list-style-type: none"> – Kölcsonösen kapcsolatot tartanak egymással. – Mindketten hisznek Istenben. – Fontosnak tartják az erőszakmentességet. – Azonosak a céljaik: az erőszakszervezetek nélküli társadalom létrehozása. – Elképzeléseik megvalósításához főleg a parasztságra támaszkodnak. 	<p><i>Tolsztoj:</i> ösvállalosság, az individuum mint az istenség része jelenik meg.</p> <p><i>Schmitt:</i> Az individuum univerzalitása, azaz a személyiség emelkedjen isteni magasságba; a cél az öntudat felélesztése.</p>

Schmitt azon a véleményen van, hogy az eddigi forradalmak mindegyike demagóg jellegű volt, mert ugyan az igazságra törekedtek, de ezt mindig elfedték az erőszakos megnyilvánulások. A mindenkori forradalmárok végül valamilyen formában mindig elismerték az államot és az erőszakot is, ezáltal mégiscsak alattvalók maradtak. A forradalmi tömegek pedig még akkor is vesztesnek tekinthetők, ha éppenséggel győztek, hiszen valójában csak a hatalmat gyakorlók személye és a kötelességek változtak meg.

Az ideális anarchizmus célja más, mégpedig egy egyház nélküli testvériesen együttélő közösség létrehozása. E cél elérése érdekében pedig tömeges erkölcsi önfelzabardítási, öntisztulási mozgalmat kell indítani. Ezzel szemben az állam hosszú távon teljesen tehetetlen. E folyamat legfontosabb harci eszközei: mindenfajta állami és katonai eskü megtagadása, az állami szolgálatvállalás mellőzése, háború- és katonaság-ellenesség. Ilyen alapokról szemlélve a szociáldemokraták mozgalmait csak a népjog szájhőseiként jellemezték meg. Az ideális szocialisták, és közülük a leginkább Schmitt, már eleve fenntartásokkal tekintettek a szocializmusra. Egyrészt középszerűséget és szellemi tespedést láttak benne. Másrészt pedig Schmitt azon a véleményen volt, hogy a szocializmus egyiptomi rabszolgaságot fog magával hozni, azaz erőteljes központosítást, katonai terrort, a szabad választások megszüntetését, gazdasági diktatúrát és egypártrendszert. Sajnos csak eleve szívesen vették tudomásul figyelmeztetéseit...

Schmitt azon a véleményen volt, hogy a szocializmus egyiptomi rabszolgaságot fog magával hozni, azaz erőteljes központosítást, katonai terrort, a szabad választások megszüntetését, gazdasági diktatúrát és egypártrendszert. Sajnos csak eleve szívesen vették tudomásul figyelmeztetéseit...

Szabó Ervin és köre

Szabó Ervin 1877-ben született az akkor még Magyarországhoz, most pedig Szlovákiához tartozó Szlanicán, zsidó családban. Az ungvári görög-katolikus gimnáziumban érettségizett. Később a református hitfelekezethez konvertált. 1895-ben jogot tanult Pestben, de 1898-tól már Bécsben találjuk. Itt került szoros kapcsolatba az itt élő orosz emigránsokkal. E kapcsolatok vezetik el az ifjú jogászt a szocializmus eszméi felé. 1899-től

újra Budapesten van és egy viszonylag jól fizetett könyvtárosi állást kap. Szabó Ervin igen aktív közéleti tevékenységet fejt ki: délelőtt a Kereskedelmi és Iparkamara polgári környezetében gondozza a könyvtárat, este pedig, igen mostoha körülmények között segít a Népszava szerkesztésében. Ezen kívül újságokat alapít és ő maga is sokat publikál. A decimális rendszer bevezetésével megteremti Magyarországon a korszerű könyvtári kategorizálási rendszer alapjait. A hatásos agitáció széles tömegek számára használatos műfaja a brosúrák írása. Ezek közül is kiemelkedik Szabó Ervin 1903-ban írott „A diákokhoz” című felhívása. Szabó Ervin időközben a szindikalizmus nézetei felé közeledett és ezen irányzat legjelentősebb magyar képviselője lett. Létrehozta a Társadalomtudományi Társaságot, amely az értelmiség egyik gyűjtőhelyévé vált és igen élénk politikai viták színhelye volt. A vitatémák köre igen tág volt: szó esett Közép-Európa speciális szerepéről és lehetőségeiről, az antiszemitizmusról, a művészetekről és számos más, a korabeli közéletet foglalkoztató témáról.

Szabó Ervin rendkívül kritikus a korabeli események megítélésben. A fejlődést vontatottnak tartja, visszaesésekkel tarkított folyamatként értelmezi. Kifogásolja Magyarország polgári átalakításának késleltetését. Súlyos vádakkal illeti a magyar nemességet, amennyiben azt a polgári eszmék elsikkasztásával vádolja. Ezért nincs is más kiút, mint „az urak és papok dolyfét” letörni. (*Litván*, 1987, 8.)

Szabó Ervin felveszi a küzdelmet a magyar nacionalizmussal szemben is. Úgy véli „a hazafiság folytonos hangoztatása nem egyébre való, mint hogy elterelje a munkásság fi-

gyelmét igazi ellenségétől, a tőkétől ....” (Litván, 1987, 54.) Másutt arról ír, hogy a nemzeti kérdés tisztán a vagyonos osztályok problémája. Ausztriát és a nemzetiségeket mindenáron a magyar nemzet létét fenyegető veszélynek tüntetik fel. Szerinte sikerült a nemzeti gyűlölködés mérgét a nép köré bevinni, és ezzel az uralkodó osztály két legyet üthet egy csapásra: segítőköt nyernek az idegen nyelvű versenytársak ellen és saját ellenfeleiket tévútra terelik. Különösen élesen fogalmaz az erőszakos magyarosítás ellen „Egy országban, amelynek népe hétféle nyelven beszél, amelyben egyetlen nemzetnek sincsen többsége, felállították azt az örült, azt az öngyilkos elvet, hogy a magyarosítás, a nemzeti állam eszméjének kell hogy szolgáljon minden törekvés. (...) A tudomány, a művészetek, az irodalom. (...) Magyar legyen a tudomány – s ha benső igazsága tiltakozik ellene, legyen inkább hamis!” (Litván, 1987, 55.)

Szabó Ervin kiemelkedő szervezőképességének köszönhető az anarchista eszmék magyarországi elterjesztése. A Szabó Ervin és köre által képviselt „töprengő útkeresés” mindezenre sajátos színfoltja a korabeli Magyarországnak.

Gróf Batthyány Ervin (1877–1945)

Gróf Batthyány Ervin előkelő magyar főnemesi családból származik: édesapja Batthyány Ferenc földbirtokos és édesanyja, Trefort Edit is a reformok iránt fogékony értelmiségi körhöz tartoznak. Gróf Batthyány Ervin anyai nagyapja Trefort Ágoston egykori kultuszminiszter. Az ifjú gróf Budapesten járt gimnáziumba, de egyetemi tanulmányait már Angliában, Londonban és Cambridge-ben végezte. Itt megismerkedett az angliai polgárság szabad szellemiségével és ez oly élenkítően hatott rá, hogy már 19 éves korában erős vonzódást mutatott a szocialisztikus eszmék iránt.

Carpenter, Morris, és a szintén nemesi származású Tolsztoj és Kropotkin eszméi gyakoroltak jelentős hatást szellemi fejlődésére. 1903-ban cikket is írt a Huszadik Századba Carpenter társadalmat átalakító elképzeléseiről. Morris ismert regénye („News from Newhere”), mint írja, messzemenően befolyásolta saját eszmerendszerének megformálásában. Kropotkin szellemisége pedig bátorítást jelentett számára, félig tudatos elképzelései táptalajra találtak és megerősítést nyertek. Kropotkinra egyébként mint egyfajta atyai autoritásra tekintett az ifjú gróf. Amikor egy alkalommal személyes találkozásra is sor került, és Batthyány tanácsot kért Kropotkintól a jövőre nézve, az a következő tanáccsal szolgált: „Válasszon ki magának egy olyan szervezetet, amelyik a legközelebb áll magához. Válasszon ilyet akkor is, ha nem mindenben ért egyet az ottani nézetekkel, mert ez még mindig jobb, mint egyedül maradni. Segítsen azután az embereket összefogni, igyekezzen megtudni, hogy mit szeretnének elérni és azután mutassa meg nekik a valóságot. Ha akarja, akkor mindig fog magának olyan munkaterületet találni, ahol hasznos lehet: így például próbálkozhat az írással, fordításokkal vagy bármi mással. Én azzal kezdtem az anarchista tevékenységem Svájcban, hogy borítékokat ragasztottam le.” (Bozóki – Sükösd, 1994)

Kropotkin tanácsa a fiatal arisztokrata életelvévé vált, de ennek megvalósítása előtt még számos akadállyal kell megküzdenie, mindenekelőtt a családjá részéről támadtak nehézségek. Attól félték, hogy a szociálisan érzékeny gróf az örökölt földbirtokát fel fogja osztani a béresek között, ezért 1901-ben Bécsben egy idegstanatóriumba helyezték el gyógykezelés céljából. Két évig tartózkodott itt, és 1903-ban éppen Szabó Ervin segítségével hagyhatta el az intézetet, aminek előfeltétele egy tudományos dolgozat megírása volt.

1904-ben Batthyány már aktív résztvevője Budapesten egy félévig elhúzódo vitasorozatnak, ahol radikális társadalomátalakító nézetek csapnak össze egymással. A vitában az anarchistákon kívül részt vettek a liberálisok (*Gratz Gusztáv*), a konzervatívok (*Geöcze Sarolta*) és az akkor még a szocialistákhoz tartozó Szabó Ervin.

Az akkor 27 éves Batthyány Ervin kísérletet tesz az anarchizmus definiálására. Véleménye szerint az erőszak- és hatalommentesség és a szabad testvériségen alapuló együtt-

élés az anarchizmus legfontosabb fogalmi ismérvei. Az erőszak társadalmi megnyilvánulási területe a magántulajdon, a jogrendszer és az államigazgatás gyakorlata. Ehelyett az emberi természetből fakadó szolidaritásra és az erre épülő szabadságra és testvériségre kellene összpontosítani, aminek végső eredménye a szabad kezdeményezésen alapuló együttműködés lenne. Ebben a vitában Schmitt és Migray József is részt vett. A vitában elhangzott különböző álláspontokat, megközelítéseket a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat. Schmitt Jenő és gróf Batthyány Ervin álláspontjának összevetése

Schmitt	Batthyány
<ul style="list-style-type: none"> – A kereszténység, a krisztusi lelkület hangsúlyozása. – Jól érzékelhető egyfajta transzcendentális küldetésstudat. – Központi fogalmak: törekvés a folytonos tökéletesedésre, kiteljesedésre; a gnosztikus megismerés fontossága. 	<ul style="list-style-type: none"> – A racionalitás előtérbe kerülése. A természetes emberi hajtóerők előtérbe helyezése. – Erőteljes szociális érzékenység. – Központi fogalmak: egyenlőség, testvériség, szolidaritás és a természetes szükségletek kielégítése.

Batthyány anarchizmusával Schmitt teokratizmusa áll szemben, miután Schmitt a harmónia létrejöttét egy magasabbrendű lénytől, valamilyen absztrakt központi erőttől várja. Batthyány viszont a személyiség szabad kiteljesedésére alapozza felfogását, amin végső soron a szolidaritás eszméje keletkezik. Batthyány azon a véleményen van, hogy a szolidaritási elvre épülő társadalomban a leghatásosabb harci eszköz az lenne, ha a nagy tömegek kivonnák magukat az állam és a kapitalizmus hatásrendszere alól.

Schmitt és Batthyány a magyar anarchista gondolkozás vezéralakjai, az eltérések mellett életükben és nézeteikben párhuzamok is felfedezhetők:

- Mindketten nagy, önmagukban is ellentmondásos eszmerendszerekből kiindulva közelítenek az anarchizmushoz: Batthyány az angol racionalizmus eszmeiségéből táplálkozik, Schmitt a német metafizikából merít. Életük végén egyébként mindketten visszatérnek kiinduló forrásaikhoz. Életútjuk egy bizonyos pontján a találkoznak és ez a magyarországi anarchista mozgalom.

- Mindkettőjük előtt azonos cél lebeg, a jelenlegi társadalmi rend meghaladása, az emberiség felszabadítása a tudatosultsági szint növelésével.

- Elképzeléseik megvalósításának színhelyéül mindketten a korabeli Magyarországot választják.

- Néhány elv alkalmazásában teljesen egyetértenek, például mindenfajta hatalom elítélésében és az erőszakmentesség elvében.

- Mindkettőnek bele kell törődnie egy kompromisszumos megoldásba: Schmitt 1897 és 1989 között az agrárszocializmus felé fordul; Batthyány pedig 1906 és 1908 között az anarchoszindikalizmussal keres kapcsolatot.

- Megegyeznek abban is, hogy egyikük sem forradalmár alkat, inkább a teoretikus szerepét vállalják. Céljaikat is alapvetően vallási, erkölcsi, kulturális és művelődési törekvésekre fűzve jelentik meg.

A bögötei anarchista iskola

Batthyány 1903 őszén közeli barátjával, *Nadler Herbert*tel együtt bögötei birtokára költözik. Nadler a gróf intézőjeként nyer alkalmazást. Maga Bögöte egy kicsi, de jelentős történelmi múlttal rendelkező, 750 lelkes falu Nyugat-Magyarországon. A faluban él egy másik földbirtokos dinasztia, a *Horváth* család, amelyik korábban bérlőként művelte a Batthyány család földbirtokát. Így természetesen érthető, hogy nem fogadták kítőró lelkesedéssel az ifjú gróf megjelenését. A feszültség csak fokozódott később, amikor Batthyány radikális né-

zetei ismertté váltak. Hamarosan sor került egy új iskolaépület és a hozzátartozó tanítólakás terveinek elkészítésére és az építkezéshez szükséges pénzforrásokat is nagylelkűen biztosította a gróf. Ezek az elképzelések azonban nem arattak osztatlan sikert a faluban és a közvetlen környezetben sem. Az építést ellenzők közé tartozott a régi földesúr és a falu katolikus káplánja. Mindketten minden befolyásukat latba vetették a megvénél, hogy elérjék az iskola-alapítás engedélyezésének megtagadását. Hosszas viták és tárgyalások után 1905. október 29-én mégiscsak sikerült az iskolát felavatni. Így a falunak hirtelenjében két népiskolája lett: egy katolikus és egy reformiskola, ahogy akkoriban nevezték.

A nyitóünnepségen több budapesti meghívott vendéggel együtt Szabó Ervin is jelen volt, ő mondta az ünnepi beszédet. Tanítónak az alapító a jó képességű szocialista agitátort, Tarczai Lajost nyerte meg, aki e célból néptanítói vizsgát is tett.

Az iskolába összesen 59 tanuló jelentkezett, ezzel be is telt az összes rendelkezésre álló férőhely. Minden tanuló kapott a gróftól egy rend téli és egy rend méretre szabott nyári ruhát. Az iskolában ingyen ebédt kaptak a tanulók és minden íróeszköz, füzet, könyv és más tanszer is ingyenes volt. Így könnyen érthető, miért volt már a kezdet kezdetén ilyen népszerű ez az iskola az egyszerű emberek körében.

Hasonlóan jó volt az iskola felszereltsége. A hatékony tanításhoz minden szükséges könyv és szemléltető eszköz a rendelkezésre állt, amit nem sok korabeli népiskola mondhatott el magáról. Különösen értékes volt az iskola szerszámellátottsága, az asztalos és a lakatos szakma gyakorlására berendezett tanműhely a kor színvonalán volt.

Batthyány, akit többször és folyamatosan támadtak, egyik újságcikkében védekezéséért, az iskolalétesítés célkitűzésére vonatkozóan a következőket írja: az ő célja eredetileg egy olyan szokványos népiskola felállítására volt, amelyik a tanulókat az önálló gondolkozásra és a mindennapi életre a lehető legalaposabban felkészíti. Miután ez a feladat már meghaladta egy tanító erejét, a katolikus iskola tanítóját, *Koncz Rezsőt* is alkalmazták ebben az új iskolában. Az egészségügyi ismeretek oktatásába bekapcsolódott a falusi körorvos, *Marton Adolf* is. A hittanoktatást a szomszéd település plébánosa vállalta el.

Batthyány gróf „elvtársnak”, ahogy néha tréfásan szólították a szocialisták, szándékában állt még egy könyvtár, egy kultúrház és klubépület berendeztetése. Sikerült létrehozni egy hetilapot *Testvériség* címmel és egy nyomda alapítására is sor került. A gróf tervei között szerepelt még a népiskola kibővítése négyosztályos polgári iskolává. Minden kétség nélkül állítható, hogy mindezen szociális intézkedések igen jelentősek egy olyan környezetben, ahol a tanulók 20 százaléka gyakorlatilag fél-analfabéta maradt. Sajnos a polgári iskola megvalósításához hozzá sem tudtak kezdeni.

Batthyányt gyakran nem értette meg vagy félreértette a környezete. Ennek egyik oka az volt, hogy a külföldön nevelkedett arisztokrata kevésbé igazodott el a vidéki élet szabályaiban. Visszatetszés szült az is, hogy nem keresete a kapcsolatot a környékbeli földbirtokosokkal, többnyire budapesti barátaival együtt mutatkozott. Néhány furcsa rendelkezésével ő maga is okot adott arra, hogy különcknek tartásák. Egy alkalommal, amikor a gróf éppen meglátogatta az intézőjét, az ablaknál állva észrevette a parasztokat, akik a nagy hőségben arattak. A gróf azonnal elrendelte, hogy ezután ilyen nagy melegben csak hat órát dolgozzanak. Természetesen ezt a rendelkezést még maguk az érintettek sem értették meg, hiszen ősidők óta az volt a szokás, hogy aratás idején látástól-vakulásig dolgoznak, hogy minél előbb biztos helyre kerüljön a termés. Ez és más hasonló intézkedések eredményezték azt, hogy hamarosan elterjedt az a hír, hogy „lassan eljött az ideje annak, hogy a gróftól újra gondnokság alá helyezzék”. Közben a környékbeli földbirtokosok továbbra is szították a kedélyeket, legalább négy alkalommal ismeretlenek gyújtogatnak. A faluban is napirenden voltak az összeütközések és a verekedések a katolikus népiskola és reformiskola tanulói között. A katolikus földbirtokosok maguk is ambivalensen viselkedtek, amikor felszólították őket, hogy hozzanak anyagi áldozatot a katolikus iskola fejlesztése érdekében, akkor néhányan inkább az unitárius egyház híveivé váltak, ahol

nem léptek fel ilyen igénnyel. Mindezek az apró tények nagyon jól szemléltetik az akkori viszonyok bonyolultságát és folytonos átalakulását.

A reformiskolában az előzetes hírének megfelelően, Tarczai Lajos tanító igen aktív volt. Működési területét korántsem korlátozta csak a népiskolára. Esténként a felnőtt lakosság számára továbbképzéseket szervezett: olvasókört hoztak létre és megbeszéltek az elolvasott műveket, ahol természetesen politikai dolgokról is szó esett. Az egyik korabeli újság a következőképpen tudósít erről: „A legényeket laterna magikával, fonográffal, meg csizmák ajándékozásával gyűjtik össze (...) Állítólag már a szomszédos Zalából is szállingóznak esti tanításaira az érdeklődők.” (*Szombathelyi Újság*, 1905)

Maga Tarczai elégedett a teljesítményével, mintegy előre sejtve a későbbi konfliktusokat azt mondja „Ha mennem kell is, nyugodtan megyek. A magot elhintettem, ki fog kelni.” (*Horváth*, 1963)

Egy másik újságikkben olvashatunk arról, hogy hogyan fogadták a hatóságok ezeket a megnyilvánulásokat: „Hétfő este óta csendőrök cirkálnak a faluban. Házról-házra járva keresik azokat az embereket, akik esténként Tarczai Lajos tanító oktatását, felolvasását hallgatták. Megjelent Molnárffy főszolgabíró, aki az egész falut maga elé idézte. Valatja az embereket, hogy mit hallottak, mit olvasnak.

Majd a tanítót vette elő. Kikérdezte, mit tanít az iskolában? A tanító bevallotta, hogy most Nansen éjszaksarki(!) útjáról olvasott fel az embereknek. A szolgabíró megcsóválta a fejét, és jegyzőkönyvbe vette a vallomást.

- Hát azelőtt mit olvasott fel?
- Garait, Petőfit, Czuczort, és több magyar poétákat.
- Igaz az, hogy ön írni, olvasni is tanít?
- Igaz.
- Sőt azt beszélük, hogy számtant is tanít?
- Úgy van.
- Micsoda könyveket adott a parasztoknak olvasás végett?
- Petőfit, Jókait, Dosztojevszkijt, Tolsztojt, Gorkijt.
- Ez nem baj, ezek nem szocialisták.” (*Szombathelyi Friss Újság*, 1905)

Miről tanúskodik ez az írás? Először is részletesen tájékoztat a tanító tartalmi tevékenységéről, másrészt a kérdésfeltevés egyértelműen elárulja, hogy a hatóságok egyáltalán nem érdekeltek abban, hogy parasztjaik műveltebbek legyenek, sőt a válaszok azt is mutatják, hogy maga a kihallgató sincs teljesen tisztában a költőkkel. A végeredmény szempontjából teljesen mindegy a válasz, hiszen biztos, ami biztos: a parasztoktól minden könyvet elvettek.

Batthyány mindig azon a véleményen volt, hogy a legfontosabb intézmény az iskola és minden más csak ezután következett. Sajnálatos, hogy maga a gróf nem vett részt közvetlenül az oktatásban, ami lényeges eltérés Tolsztojhoz képest.

Magának az oktatási tevékenységnek a színvonala jól mérhető a vizsgán nyújtott tanulói teljesítményekkel. A vizsga mindenkor az illetékes tanfelügyelő előtt, nyilvánosan zajlott. Többször előfordult, hogy az érdeklődő földbirtokosok is jelen voltak. A Szombathelyi Újság 1906-ban a következőképpen ír erről:

„Politikai és tanügyi szaklapok hoztak hasábos tudósításokat arról, hogy a bögötei szociális iskola vezető tanítója, a tudós hírébe csördített Tarcai az olvastatás terén visszatért a nagyon is ódi silabizáltatáshoz, hogy első osztályos gyerekekkel vonalazatlan papírosra íratott, és egyéb tárgyakkal is elárulta, hogy híjával van minden gyakorlatnak és okos tanítói tapintatnak. A számtan mértanná alakult az ő bűvös kezeiben. Amint évközben a réteket, úgy mérték fel a vizsgán az iskolatermet az első osztályos gyermekek.”

Kifogásolják még a beszéd- és értelemgyakorlatok idején a tanulók jelentkezés nélkül véleményt nyilvánítanak, fegyelmezetlenül közbeszólnak, valamint azt is, hogy a tanulók forradalmi tartalmú verseket szavalnak. Ez a kritika valójában a szolid reformok jó össze-

foglalója: ilyen az olvasástanítás és az írás vonalazás nélküli füzetbe, és különösen fontos az öntevékenységet és a gyakorlati használhatóságot előnyben részesítő mérések. Mindezeket az eredményeket mindössze egy év alatt érték el. Az ígéretes kezdet alapján joggal gondolhatnánk arra, hogy egy sikeres tevékenység kezdődik. Sajnos nem ez történt, mert az anarchizmus belső betegsége, az egymás közötti vita, itt is felütötte a fejét. Batthyány két legfőbb segítőtje az intező Nadler és Tarczai, a tanító kerültek konfliktusba egymással. Végül Tarczainak kellett a falut elhagynia és ezzel gyakorlatilag végetérték a pedagógiai újítások. A továbbiakban már a szolid szinten tartás is nagy erőfeszítésbe került.

Batthyány leginkább a Testvériség című újsággal foglalkozott. Több tanulmányt közölt benne Kropotkinról és Tolsztojról. Írás közben fejlődött ki egy, az anarchista mozgalomban kulcsfontosságúvá vált módszer, a brosúrák írása. A brosúra ugyanis többnyire olyan munkások és parasztok számára készült, akiknek olvasási gondjaik is lehetnek, ebből adódóan a szövegnek viszonylag egyszerűnek, de mégis informatívnak kell lennie, hiszen sok anarchista számára a brosúra az egyetlen képzési, művelődési lehetőség. Az anarchisták visszaemlékezéseiben gyakran esik szó összegyűrt, elrejtett brosúrákról, amit nagy titokban adtak tovább egymásnak. Ezért mondja például Kropotkin, hogy az egyik legnehezebb műfaj a jó brosúra megírása, mert ezzel több didaktikai feladatot is meg kell oldani. Batthyány igen aktív volt ezen a területen. Hasonlóan fontos szerepet töltöttek be az anarchista mozgalomban az újságcikkek. Itt is elvárás volt a világos, érthető és egyúttal kifejező szöveg. A brosúrákon kívül az anarchisták eszközei között még fontosak a rajzok, a plakátok és a röplapok. Nagy agitatív erejük miatt külön figyelmet érdemelnek a jelszavak. E technikák beható elemzése és a didaktikai célkitűzések megvalósításának elemzése megérdemelve egy külön tanulmányt.

Batthyány fokozatosan eltávolodott Bögötétől és iskolájától, a pénzügyi finanszírozás is akadozni kezdett. Az iskola ugyan 1921-ig fennállt, amikor is teljesen állami kezelésbe került. Később annyira elkeserítették a magyarországi viszonyok, hogy egyre több időt töltött Angliában, és végül még magyar állampolgárságáról is lemondott. A legnagyobb visszavonultságban halt meg 1945-ben. Amikor 1994-ben Bögötét szobrot akartak állítani a grófnak, akkor derült ki, hogy egyetlen hiteles fénykép sem maradt róla, így egy szimbolikus emlékművet állítottak.

A falu lakosságában mély nyomokat hagyott az anarchista gróf. Egy egykori tanuló a következőképpen emlékszik vissza iskolás éveire:

„1906-ban születtem. Az első világháborúban behívták a tanítónkat katonának, így kerültem a szomszéd falu Bögöte szocialista iskolájába. Ebben az iskolában sok mindennel foglalkoztunk. Székeket, szerszámnyelet és más famunkát végeztünk, de agyagoztunk is. Minden tanév befejezésekor nagy kiállítást rendeztünk, az általunk készített legszebb munkadarabokat haza is vihettük. Három tanévet 1914-től 1917-ig töltöttem ebben az iskolában (...) A gróf akkoriban már nem volt itt. Azt mondták írt valamit Ferenc József császár ellen és ezért kellett elmennie. Az iskolához tartozott egy kisebb kert is, ahol a szemzést és minden más kertészeti munkát és méhészetet tanítottak. Tanítás délelőtt és délután volt. Ingyen ebédet akkoriban már nem kaptunk. Ha valaki nem tudta követni a

A bögötei iskola felszínesen szemlélve néhány hasonlóságot, de lényegi eltéréseket is mutat Tolsztoj hasonló szellemiségű, de jóval korábbi iskolájához képest. Tolsztoj és Batthyány is arisztokrata származású, mindketten saját birtokukon hoznak létre iskolát, mindketten parasztyerekeket tanítanak, az ő tudatossági szintjüket akarják radikális eszközökkel megemelni, mindketten külföldi példákból indulnak ki, Tolsztoj a németektől, Batthyány az angoloktól tanul, hasonló az is, hogy végeredményben mindketten menekülésre kényszerülnek életük végén.

többieket annak a hiányosságait be kellett pótolnia. Ha valamelyik jó tanuló valami csinlalanságot követett el, akkor annak délutánra az iskolában kellett maradnia és az ő vezetésével gyakorlatokat oldottak meg a gyengébb tanulókkal. Amikor visszatértem a szülőfalum iskolájába, találkoztam egy hasonló korú fiúval, aki alig tudta a nevét leírni. Így az a böögötei iskola mégiscsak jó iskola volt.” (*Vas Népe*, 1983)

Összegezve

Schmitt Jenő, Szabó Ervin és Batthyány Ervin munkásságának egybevetése nagyon jól mutatja, hogy Magyarországon az anarchista eszmék nem tudtak elterjedni, annak ellenére, hogy kezdetben igen ígéretes kezdeményezések voltak. Ennek egyik magyarázata az erős szociáldemokrata mozgalomban rejlik, akik a német mintát követték. A másik ok a nemzetiségi konfliktusok megjelenése, ezek ugyanis egész más irányban vezetnek le a keletkezett társadalmi feszültséget.

Ennek ellenére, az anarchizmus gondolkörének vannak pozitívumai is, így például:

- az erőszakmentességen alapuló állam eszméje, amely feltételezi a különböző önkormányzatok önkéntes, szabad együttműködését;
- a folytonos fejlődés, változtatás szükségessége;
- az együttműködés alapja: a személyes döntési szabadság;
- a szabad agitáció, propaganda lehetősége mint a tömegek tájékoztatásának alapvető technikája;
- küzdelem minden olyan intézmény ellen, amelyik a hatalom gyakorlásán alapul;
- szabad kooperáció a gazdaságban;
- a nevelés célja: az öntudatos, szabad polgár.

Batthyány Ervin gróf azon anarchisták egyike, aki e célok eléréseért tevékenykedett. Már magának a böögötei iskolának a különböző forrásokban történő elnevezése jól mutatja a konfliktusokat: az alapító még egy közönséges népiskoláról ír, ugyanezt az iskolát a korabeli szociáldemokraták reformiskolának tartják, a katolikus egyház szociális iskolaként említi. 1984-ben egy Böögötéről írott tanulmányban, pedig már a szocialista iskola elnevezés szerepel. És mindez csak azért, mert egy furcsa gondolkozású, anarchista gróf valami hasznosat akart tenni a hazájának.

A böögötei iskola felszínesen szemlélve néhány hasonlóságot, de lényegi eltéréseket is mutat Tolsztoj hasonló szellemiségű, de jóval korábbi iskolájához képest. Tolsztoj és Batthyány is arisztokrata származású, mindketten saját birtokukon hoznak létre iskolát, mindketten parasztyerekeket tanítanak, az ő tudatossági szintjüket akarják radikális esz- közökkel megemelni, mindketten külföldi példák- ból indulnak ki, Tolsztoj a németektől, Batthyány az angoloktól tanul, hasonló az is, hogy végeredményben mindketten menekülésre kényszerülnek életük végén.

Irodalom

Bozóki András – Sükösd Miklós (1994): *Az anarchizmus elmélete és magyarországi története*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest.

Kropotkin, P. A. (1966): *Egy forradalmár feljegyzései*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Kuntár Lajos (2001): *Bögöte. Falutörténet*. Bögöte Község Önkormányzata.

Hell J. – Lendvai L. F. – Percz L. (2001): *Magyar filozófia a XX. században*. Áron Kiadó, Budapest,

Horváth Ferenc (1962): A „böögötei iskola”. *Vasi Szemle*, I. köt. 26–42., III. kötet 24–33

Litván György (1993): *Szabó Ervin a szocializmus moralistája*. Századvég Kiadó, Budapest.

Naszády József (1903): *Anarchia*. Budapest.

Schmitt Jenő (1992): *Művészet, etikai élet, szerelem*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest.

Szabó Miklós (2003): *Az orosz nevelés története (1988–1917)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tolsztoj, Lev (1993): *Eszméletetek*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest.

A női szerep változásai és a reformpedagógia

Dolgozatunkban a nőmozgalom és a reformpedagógia néhány összefüggésére kívánunk rámutatni, ezzel mintegy képviselve azt a teóriát, mely tág kontextusban értelmezi a századelő pedagógiai reformfolyamatait. Kísérletet teszünk annak bemutatására is, hogyan ágyazódik be a pedagógiát megújítani akaró szándék a sajátos nemzeti, kulturális és szellemi áramlatokba.

„Minden egész eltörött” (Ady Endre)

A 19. század végén és a 20. század elején az élet gyökeres megváltoztatásának igénye elementáris erővel hatotta át a közép-európai kultúrát: a tudományt, a művészeteket, az ember – társadalmi-politikai helyzet által determinált – öntelmezését. A civilizációs, technikai fejlődés nem váltotta be a 19. századi ember ehhez fűződő reményeit. Az individuum válsága (szorongás, kiszolgáltatottság, magány) a társadalmak válságával összefüggésben (forradalmak, háborúk, munkanélküliség, nyomor) már-már az emberi lét értelmét kérdőjelezte meg. Különféle megoldások születtek a válság kezelésére, például a misztika, a zseni-kultusz, az individuum narcisztikus magatartása, az életreform mozgalmak, az egyenlőségen alapuló társadalmak létrejöttének utópiája.

Az életreform-mozgalmak (Skiera, 2004) az ökológiai, szocio-genetikus életreformot, az individuál-genetikus életreformot egyaránt hangsúlyozzák (új lakótér, közösségi kapcsolatok, gyökeres életmódváltozások). Ezek által elérhető lesz az ember megbékélése önmagával, embertársaival, és új kapcsolatba léphet a világgal mint egészszel. Skiera – Wolfgang Krabbe 1974-ben megjelent munkájára hivatkozva – több olyan irányzatot is felsorol még, amely támogatta, kiegészítette a nagyhatású életreform-mozgalmat. Így például megemlíti az öltözködési reformot, az ifjúsági mozgalmakat, a testkultúra hangsúlyozását.

A reformpedagógia ugyancsak a 19. század végén és a 20. század elején jött létre. A gyermeki önállóságot, szabadságot, aktivitást, az originálisan új pedagógiai viszonyt középpontba helyező mozgalom megítélése napjainkban vitatott. (Németh, 2002) Egyesek szerint összekapcsolható a korszak társadalmi, filozófiai, életreform mozgalmaival, a nőmozgalommal, a kultúra-kritikával, a művészetek megújítási törekvéseivel. Egységes, jól körülhatárolható szakaszai vannak. Más vélekedés szerint csak hangzatos retorika, mely a felvilágosodás, leginkább Rousseau paneljeiből építkezik. Sajátos kontinuitás és diszkontinuitás jellemzi (Németh, 2002, 31–32.)

A férfitársadalom megbocsát

Ugyanebben a korszakban, a 20. század elején léptek föl elementáris erővel a feminista mozgalom képviselői a nők teljes politikai és társadalmi emancipációja érdekében. (Nagy-Sárdi, 1997; Miles, 2000)

Kibontakozóban volt egy sajátos női kultúra, s talán kijelenthető, hogy a század nemcsak „a gyermek évszázadaként”, hanem a nők évszázadaként is értelmezhető. A társadalmat, filozófiát, tudományt, vallást, művészetet megújítani szándékozó férfitársadalom egyre nagyobb segítséget várt és kapott a nőktől, az asszonyoktól. Hosszú évszázadokig a hagyományos női szerepkör a másokról való gondoskodás volt. Ennek terepe az otthon, a család egyre jobban megváltozott, átalakult. A művészetben is újfajta érdeklődési irányok jelentek meg (irodalom, képzőművészet), melyek felfokozott kíváncsisággal fordultak az ihletet és szerelmet adó nőiség és asszonyiség felé. S ebben az odafordulásban benne volt a védelemkereső attitűd, a szövetségért áhító magatartás.

Úgy tűnik, ez volt az a pillanat, amikor a történelem színpadán a férfi és a női princípium egymásra talált. Igazolva látjuk némely feminista történész azon állítását, hogy a nemek közötti kapcsolatot nem úgy kell felfogni, mint az európai múlt alapvetően változatlan jellemzőit, hanem sokkal nagyobb figyelmet kell szentelni azok nyilvánvaló változásainak a politikai, gazdasági és kulturális átalakulások tükrében. (*Davis*, 2001, 95.)

A feminista történetírás korszerű irányának gondolatmenetét véljük felfedezni *Balázs Béla* egyik írásában, mely 1913-ban, a budapesti feminista világtalálkozó évében az *Új Élet* című folyóiratban jelent meg. (*Balázs*, 1913)

A tanulmány fontos tézisei a következők:

– egy újfajta emberenergia, egy eddig nem szerepelt életprincípium lép be a kultúrába a nőemancipáció által;

– a női kultúra más, mint a férfikultúra;

– egy kor kultúrájának organikusága megszemélyesül a kultúrateremtő nőkben.

A 19. század végén, a 20. század elején egyre nő a művelt, tanult nők létszáma. Legkorábban nálunk is a pedagógiával való foglalkozást, a tanítást mint élethivatást és kereső tevékenységet bocsátotta meg a közvélemény a nőknek. A tanítói pálya a 20. század elején elismert női foglalkozás volt, részben belső indíttatásból, a gondoskodói női attitűd megnyilvánulásaként. Később ez a gondoskodói attitűd kibővült a tudományos kutatással, kísérletezéssel, a pedagógiai alkotómunka különféle rétegeivel.

A nők egyetemi tanulmányokat – viszonylag későn – 1896-tól folytathattak Magyarországon. Összehasonlításként álljon itt néhány adat Európa más országaiból: Svájcban 1864 óta, Franciaországban 1888 óta, Németországban 1899 óta, Angliában 1890 óta tanulhattak női hallgatók az egyetemeken. (*Szegvári*, 1969, 388.)

Kiteljesedés vagy gyötrelem

A női identitás fentebb elemzett átalakulását néhány kiemelkedő századeleji női sors bemutatásán keresztül kívánom árnyaltabbá tenni. A bemutatott asszonyok mindegyikének jelentős szerepe volt a hazai reformpedagógia elterjedésében, de a pedagógiai újtások felvállalásához különféle utakon jutottak el. Kiléptek a hagyományos szerepkörükből, vagy új szerepkörükkel azonosulva elhagyták azt, vagy ha birkózva is, de megpróbálták összeegyeztetni szerepeiket.

A hagyományos női szerepkörből az alábbiakat emeltem ki:

– otthonteremtés, a család ellátása;

– gyermekgondozás, nevelés;

– hagyományok ápolása;

– „tetszés”;

– társasági kapcsolatok építése.

A modern, 20. századi női szerepkörökből a következőket vizsgáltam:

– tanulásban való részvétel;

– kereső foglalkozás vállalása, önállóság;

rő, mint gyöngéd, érzelmektől áthatott. „Féltünk tőle, mint a tűztől” – jellemezte egyik kollégája visszaemlékezésében. (1)

A századelő e jeles reformpedagógusainak életművében felfedezhető az eredetiség, a kíváncsiság. Nemesné Müller Márta „A Családi Iskola életkeretei” című könyvében megfogalmazza a tanítóval szemben támasztott követelmények között az intuíciót, a képzeletet, a szuggesztivitást. (*Nemesné, é.n.*)

Domokos Lászlóné didaktikája méltatói szerint egy „intuitív, beleélő” jellegű didaktika, amely a teremtő képzelet munkába állítására, a felfedezésre ad lehetőséget.

Dienes Valéria a természettudományos ismereteit eredeti módon ötvözte filozófiai tudásával és zenéről, táncról szerzett tapasztalataival. Munkássága kitűnően példázza az életreform-mozgalom század eleji hatásának originalitását. Az új életformát nem csak elméletben írta le, de több éves nizzai és párizsi tartózkodása idején – *Raymond Duncan* kommunájában –, majd hazatérve gyermekeivel együtt, meg is élte. Egyfajta szintetikus művészetet kívántak létrehozni, maguk készítették ruhákban jártak, műhelyeikben rajzoltak, festettek, kerámiaztak. (*Borus, 1978*)

A 20. század elejének egyik válságjelként a szociális problémák felhalmozódását írják le a társadalomtudósok. A reformpedagógia érzékenyen reagált a társadalmi egyenlőtlenségre. Többen megfogalmazták programjukban ezek megszüntetésének fontosságát. A Családi Iskola credoja szerint „a népoktatás óriási gépezetét kívánja megmozgatni”. (*Nemesné, é.n., 9.*) Maga az elnevezés a pedagógiai reformra és a második anyaként, illetve apaként működő tanítónő/tanító szerepére egyaránt utal. Az alkotó szemléletét tükrözi, hogy reformiskolájában „Szeretet Egyesületet” működtetett, mely az intézmény közösségi szervezeteként szeretetre, együttérzésre, segítőkészségre nevelte a gyermekeket.

Nemcsak az egyes iskolakoncepciók célkitűzései között szerepelt a szociális válságok kezelésének szándéka, hanem az említett tanítónők, filozófusok, művészek személyes életútjában is van ennek nyoma.

Burchard Erzsébet szocialista-kommunista meggyőződése vélhetően gyermekkorából fakadt: édesanyja székesfehérvári éveikben nagyon sokat jótékonykodott. Szegény gyermekek ételmezését segítette, az 1920-as években magukhoz vettek egy árva gyermeket és iskoláztatták. (2)

Lesznai Anna a Huszadik Század körével már gyermekkorában megismerkedett, *Jászi Oszkár* felesége lett, a Vasárnapi Kör találkozójának állandó résztvevője volt. Kaffka Margit az 1910-es években írott tárcáiban igen közel állt a polgári radikalizmus szemléletéhez, melyhez a szegények és elnyomottak iránti érzelmi szolidaritás juttatta el. (*Bodnár, 2001, 58.*)

Organikus szemléletmód vagy a Balázs Béla megálmodta női kultúra születése?

A századelő Magyarországon, Közép-Európa más nemzeteihez hasonlóan, megmutatta magát egy sokféle forrásból táplálkozó, sokféle filozófiát valló, a tudomány, a művészet eszközkészletével harcoló fiatalokból álló „új nemzedék”. A modern kultúra elterjedéséért harcoltak, hittek abban, hogy a világ s benne az ember jobbra tehető, a technokratizálás irányába forduló társadalmak megváltoztathatóak. A szellem fegyverével harcoltak, az egyetemes emberi kultúra nevében léptek fel. (*Karádi, 1980*)

Ehhez a nagyszerű korszakhoz kapcsolhatók a reformpedagógia hazai elterjesztésére tett kísérletek. Lelkes tanítók, tanárok *Rudolf Steiner* tanaival ismerkedtek. Montessori gyakorlatát követték, átvették *Decroly* globalizációs modelljét s megannyi más európai és tengeren túli reformerét. De nem csak átvették, hanem jó érzéssel beillesztették a sajátos magyar pedagógiai hagyományba. Ezt tette például Nemesné Müller Márta a Családi Iskolájában, Domokosné Új Iskolájában, Burchard E. Montessori óvodájában, iskolájában.

Azt gondoljuk, sajátosan magyar jelenség, hogy a reformeszmék jelentős része 1945

után, egy diktatorikus korszakban is meg tudott maradni nevelési gyakorlatunkban. A Montessori-rendszer, nagyrészt Burchard Erzsébetnek köszönhetően „búvópatakként” szivárgott be óvodáinkba. A „Gyakorlati gyermekvédelem” című könyvében Montessori nevét ugyan nem említi, de metodikájában az óvodák és a napközi otthonok környezetének alakításában az ő elveit követi. Nagy szerepe volt az óvóképzés felsőfokúvá válásában – megelőzve ezzel jó néhány európai államot.

A sajátos életreform-mozgalom terjesztésében eddig nem tapasztalt szerepük volt a nőemancipációs törekvéseknek. Ez a mozgalom azért teljesebbé vált ki a korábbi évekhez képest gyorsabban, mert sajátos igény támadt az önmagát megvalósító nőiség princípiuma iránt. (Pataki, 2001)

Kaffka Margit egy 1913-ban született írásában *Ellen Keyt* idézi: „a mai asszony lelke örökös remegésben álló, végtelenül finom és ideges mérlegrúd: egyik serpenyőben a régi asszony minden fészeklakó és centripetális ösztönével, a ház és a gyermek gondjával, a másikban az aktivitás és emberi érvényesülés égő és nyugtalan vágyával és a saját énjé szabad kifejtésének szinte mániákusan szenvedélyes akarásával”. (Bodnár, 2001, 58.)

Az említett asszonyi sorsok ezt példázzák. A férfitársadalom segítőivé, támogatóivá, ihletőivé válnak önállóságuk megtartásával. Sinkó Ervint, Lukács Györgyöt, Balázs Bélát, Jászi Oszkárt ragyogó szellemű asszonyok társaságában látjuk, akik maguk is filozófusok, művészek, pedagógusok, pszichológusok. Jászi Oszkár felesége Lesznai Anna, „aki cirógatja a szokat”, de ha kell, háziasszonya a Vasárnapi Körnek, s ha arra van szükség, menekíti az üldözötteket.

Ezek a női sorsok az élet teljességének a megélését példázzák, ha mélységében vannak is jellegzetes különbségek. Egy részük a filozófiák elkötelezettje (Dienes Valéria, Nagy Emilné Göllner Mária), vannak közöttük a művészetek elkötelezettjei (Lesznai Anna, Kaffka Margit), s van a gyermeknevelést megreformálni akaró tudós-tanító (Nemesné Müller Márta, Burchard Erzsébet).

Közös bennük az érzékenység, az asszonyiség öntudatos vállalása, az újjító szándék, a tanulási vágy, a tudósi alaposágra törekvés. Mindez alkotja talán azt az organikus egységet, amely által ennek a század eleji életreform-mozgalomnak nem mellékszereplőivé, de főszereplőivé is válhattak.

Jegyzet

(1) Ezt a megállapítást R. G. közlése alapján idézzük.

(2) Burchard Erzsébet visszaemlékezését B. Méhes Vera bocsátotta rendelkezésemre.

Irodalom

Balázs B. (1913): Egy női kultúra lehetőségei. *Új Élet*, 729–738.

Bodnár Gy. (2001): *Kaffka Margit*. Ballassi Kiadó, Budapest.

Borus R. (1978, szerk.): *A század nagy tanúi*. RTV – Minerva, Budapest.

Davis, N. Z. (2001): Nőtörténelem átalakulóban – az európai helyzet. In: Scott, J. W (2001, szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Balassi Kiadó, Budapest. 95–125.

Karádi É.(szerk) (1980): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Krabbe, W. R. (1974): *Gesellschaftsreform durch Lebensreform Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*. Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen.

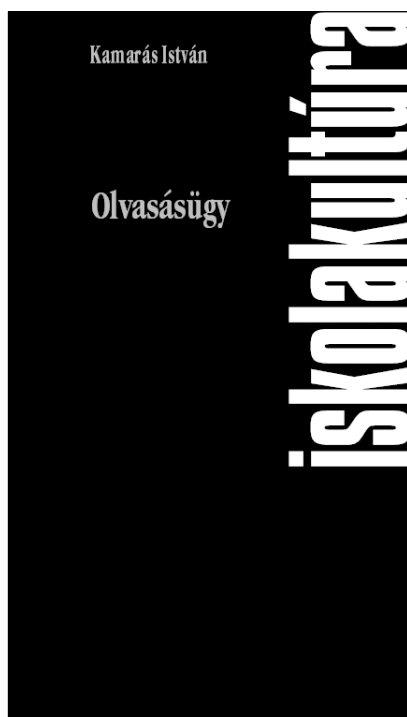
Miles, R. (2000): *Az idő leányai*. Balassi Kiadó, Budapest.

Nagy B. – S. Sárdi M. (1997, szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetben*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

Nagyné Szegvári K. (1969): *A nők művelődési jogiért folytatott harc hazánkban 1777–1918*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

Nemesné Müller M. (é.n.): *A családi iskola*. Studium, Budapest.

- Németh A. (2002): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In. Németh A. (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Osiris, Budapest. 25–43.
- Pataki F. (2001): *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Skiera, E. (2004): Az életreform mozgalmak és a reformpedagógia. *Iskolakultúra*, 3. 32–45.
- Vezér E. (1979): *Lesznai Anna élete*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Az Iskolakultúra könyveiből